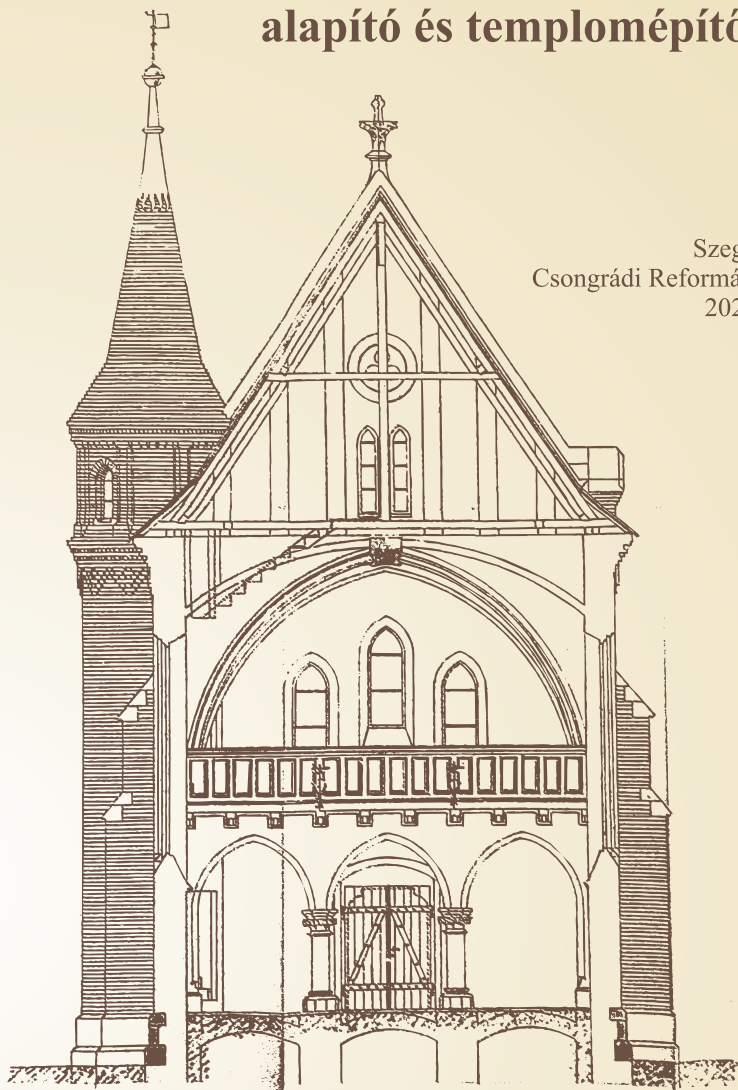

Ács Péter – Hegyi Ádám

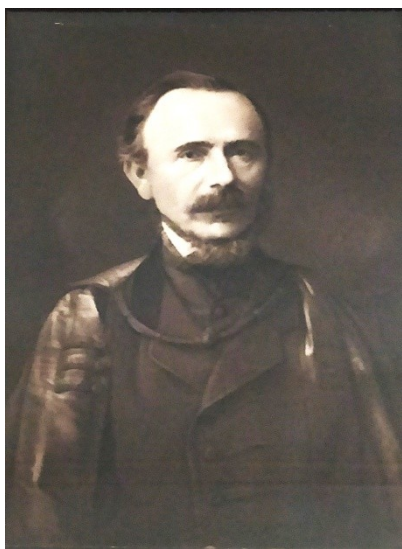
A Szegedi Református Egyház alapító és templomépítő lelkészei

Szeged
Csongrádi Református Egyházmegye
2025

Ács Péter – Hegyi Ádám

A Szegedi Református Egyház
alapító és templomépítő lelkészei

Varga Pál portréja, 1824
Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség

Ács Péter – Hegyi Ádám

**A Szegedi Református Egyház
alapító és templomépítő lelkeszei**

Az igei köszöntőt Juhász András írta

Szeged
Csongrádi Református Egyházmegye
2025

ISBN 978-615-02-2655-2

Felelős kiadó: Juhász András esperes

© Ács Péter, Hegyi Ádám

Készült a Goldprint Kft. nyomdájában
2025

Tartalomjegyzék

Juhász András: Igei köszöntő	7
Hegyi Ádám: Szerkesztői előszó	9
Hegyi Ádám: Reformátusok Szegeden a kezdetektől 1846-ig.....	13
<i>A reformáció Szegeden és az első református gyülekezet</i>	<i>13</i>
<i>Reformátusok Szegeden a 18. és a 19. században</i>	<i>34</i>
Ács Péter:	
Varga Pál a Szegedi Református Egyház alapító lelkésze	45
Ács Péter:	
Bakó László templomépítő lelkipásztor	61
<i>Bakó László szegedi szolgálata az újszegedi gyülekezet</i> <i>megszervezéséig</i>	<i>61</i>
<i>Bakó szolgálata a második világháború végéig</i>	<i>78</i>
<i>A kommunizmus évei</i>	<i>95</i>
<i>A búcsú szavai</i>	<i>115</i>
Képmellékletek	117

Juhász András

Igei köszöntő

Kedves Olvasó!

Tavaly, Ács Péter testvérünk kezdeményezte, hogy kutatásokat folytatva, irattári anyagokat átnézve ismerjük meg jobban a szegedi reformátusság múltját. Felvetését különösen is időszerűvé tette, hogy 1884-ben szentelték fel, a Tisza Lajos által adományozott telken Szeged első református templomát. Hálaadó ünnepségen emlékeztünk meg erről, és a mögöttünk lévő 140 esztendőről. Az alkalomra elkészült a Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség gyülekezeti periodikájának egy ünnepi különszáma, amely a templom építését és a templomépítő lekipásztor életét mutatta be.

Októberben, Tóth Marcell testvérünk áldozatos munkájának köszönhetően, folytatódtak a megemlékezések. A Reformáció hónapjában a Szeged című kulturális és közéleti újság döntő részét református múltunk megismertetésének szentelte. A lapban már nem csak a templomépítés korszaka került feldolgozásra, hanem a későbbi események is, amelyek döntően befolyásolták és alakították a szegedi reformátusság életét.

Még akkor elhatároztuk, hogy mivel az Egyházmegyei Tanács döntésének következtében a 2025. évben a szegedi kistérségben kerül megrendezésre az Egyházmegyei evangelizáció, ezért az alkalmakhoz csatlakozva kis könyvben tisz-

telgünk két nagyhatású, különösen is sokat munkálkodó lelkipásztorunk Varga Pál és Bakó László emléke előtt. Az ő életükről és munkásságukról, Krisztusért viselt szenvedésükről szól e kis könyv, amelyet nagy szeretettel és Isten iránti hálával ajánlunk minden református és nem református olvasónak. Mert bár a lelkipásztorok előtt hajtunk fejet, mégis Istennek köszönjük meg áldott életüket, a nehéz időkben is becsületesen elvégzett szolgálatokat, és azt, hogy általuk, mint eszközökkel is megtartotta református népét e városban Isten.

Legyen áldott emlékük, legyen példa életük, legyen Istené a dicsőség minden általuk elvégzett szolgálatért!

Juhász András lelkipásztor-esperes

Szerkesztői előszó

Valójában a szegedi reformátusokról alig tudunk valamit, miközben Luther wittenbergi fellépésével párhuzamosan a történetírás már a kezdetektől feljegyezte az eseményeket: Luther és más reformátorok életrajzát a 16. század második felében többször is közreadták.¹ Az 1517 és 2017 között eltelt időszakban könyvtárnyi publikáció született a kálvinista egyházzal. A reformáció 2017-es jubileumára nagy nemzetközi tudományos intézetek, kutatócsoportok komoly monográfiákat, kiállítási katalógusokat és forráskiadásokat tettek közzé. Ennek ellenére a szegedi reformátusokról még senki sem írt könyvet.

Természetesen hosszabb-rövidebb elemzések, visszatekintések nagy számban készültek, de a Lutherről szóló művekhez képest jóval kisebb mértékben. A Szegedről elszármazott Szegedi Kis István életrajzírója, Skaricza Máté 1585-ben egyáltalán nem említi, hogy a várost is elérte a hitújítás, pedig Szegedi Kis az egyik legfontosabb reformátora volt a hazai protestantizmusnak.² A történetkutatás egyelőre adós a 17. századi történetírók Szegedre vonatkozó információinak elemzésével, pedig Pápai Páriz Ferenc egyháztörténete foglalkozik a Dél-Alfölddel is.³ Ismereteink szerint történeti munkák először

¹ TÓTH Zsombor, „Kálvinizmus és politikai (ön)reprezentáció a kora újkorban: Megjegyzések a magyar patriotizmus eszmetörténetéhez”, *Studia Litteraria* 51, 3–4. sz. (2012): 6–36, 11–18.

² KATHONA Géza, „Skaricza Máté Szegedi Kis István-életrajza,” in KATHONA Géza, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*, Humanizmus és reformáció 4, 81–144 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974), 117, 121.

³ PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Rudus redivivum seu Breves Rerum Ecclesiasticarum Hungaricarum*, (Nagyszeben: Stephanus Jüngling, 1684).

1728-ban tesznek említést a Tisza parti városról, ugyanis Debreceni Ember Pál terjedelmes egyháztörténeti művében, röviden utalt arra, hogy a 16. és a 17. században létezett Szegeden református egyházközség.⁴ Sinai Miklós a 18. század végén Gyalui Torda Zsigmond levelére hivatkozva pár mondatban foglalkozott Abádi Benedek szegedi tevékenységével, de a kálvinista gyülekezet múltját a 18. század után továbbra is alig kutatta valaki.⁵ Helyette viszont sokan foglalkoztak Melius Juhász Péternek a feltételezhetően Szegeden megjelent helvét irányultságú Újszövetség-fordításával. Sajnos a kötetből nem maradt fenn egyetlen egy példány sem, de a kutatás jelenlegi állása szerint valóban megjelent nyomtatásban Melius fordítása. Igaz, abban már nincs egyetértés, hogy az Szegeden vagy másutt jött-e ki a sajtó alól. Mindenesetre a kutatók egy része lehetségesnek tartja, hogy Melius Szegeden készítette el művét.⁶ Az egyházközség múltjával viszont csak 1898-ban kezdtek el komolyabban foglalkozni, ugyanis Földváry László ekkor publikálta a Dunamelléki Református Egyházkerület történetét tárgyaló könyvét, amelyben arról ír, hogy Abádi Benedek indította el a refor-

⁴ DEBRECENI EMBER Pál, *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, ford. BOTOS Péter (Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2009), 466.

⁵ SINAI Miklós, *A magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig*, sajtó alá rendezte HERPAY Gábor (Debrecen: Hegedüs és Sándor, 1911), 234–235.

⁶ VÁG Sándor, *Szegedi nyomda a 16. században*, A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 26 (Szeged: Csongrád Megyei Ny., 1954). DÖRNYEI Sándor, „A XVI. századi szegedi nyomda kérdése”, *Magyar Könyvszemle*, 79 (1963): 357–362. FEKETE Csaba, „Melius és a «Szegedi Biblia»”, *Magyar Könyvszemle*, 139 (2023): 198–209, doi.org/10.17167/mksz.2023.2.198-209.

mációt a településen.⁷ 1900-ban Reizner János városmonográfiájában már külön fejezetet szentelt a református gyülekezetnek.⁸ 1906-ban Reizner és Földváry eredményeit összefoglalva írta meg Barcsa János a szegedi református egyház történetét a kezdetektől a 17. század végéig.⁹ 1921-ben Zoványi Jenő röviden kitért a reformáció szegedi eseményeire.¹⁰ Horváth János 1953-ban Szeged kapcsán szintén csak a reformáció kezdeteiről írt.¹¹ Ezt követően 1975-ben Bálint Sándor egy monográfiában dolgozta föl a város 16. századi történetét. Bálint ebben a könyvében rendkívül sok forrás felhasználásával bebizonyította, hogy a 16. századtól kezdve létezett Szegeden a reformáció svájci irányzatához tartozó gyülekezet, amely a magyarországi reformációra nagy hatást gyakorolt, ugyanis a településről a törökök miatt elmenekülő polgárok Debrecenben, Kolozsváron, Nagyszombatban és Kassán a megalakuló református gyülekezetek oszlopos tagjaivá váltak.¹² Végül Szakály Ferenc volt az a történész, aki alaposabban rekonstruálta a szegedi reformátusok múltját: az 1983-ban megjelent várostörténetben és az 1995-ben közzé

⁷ FÖLDVÁRY László, *Adalékok a Dunamelléki Ev[angélium szerint] Refformált] Egyházkerület történetéhez, 1. kötet, Alsó Dunamelléki vagy Felsőbaranyai egyházkerület 1518 – 1715* (Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület, 1898), 27–28.

⁸ REIZNER János, *Szeged története, 3. kötet Egyházak és hitfelekezetek, hatóság és társadalom, egészségügy és iskolák, közműveltség, közgazdaság* (Szeged: Szeged szabad királyi város, 1900), 33–36.

⁹ BARCSA János, *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület történelme, 1. kötet*, (Debrecen: Faragó György, 1906), 227–228.

¹⁰ ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig* (Budapest: Genius, 1921), 186, 212.

¹¹ HORVÁTH János, *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félévszázad magyar irodalomtörténete* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), 8, 149.

¹² BÁLINT Sándor, *Szeged reneszánsz kori műveltsége, Humanizmus és reformáció 5* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 85–108.

tett tanulmánykötetében elemezte a kálvinista egyház történetét.¹³

Öröndetes ezért, hogy Ács Péter nyugalmazott távközlési mérnök a modernkori szegedi református gyülekezetek történetével kezdett el foglalkozni. Munkája gyümölcseként két olyan lelkipásztor életrajza született meg, akik a 19. és 20. században újjászervezték az egyházközségeket, valamint templomépítő prédikátorokként is tevékenykedtek. Varga Pál volt az a prédikátor, aki a 16. században alapított, majd a 17. század végén megszűnt református egyházközségeket 1847-ben ismét megszervezte. Bakó László pedig a 20. század viszontagságai között vezette igen tehetségesen közösségét. Az utóbbi években Bakóval kapcsolatban egyre több információ napvilágra került,¹⁴ Ács Péter viszont ezeket kiegészítve egy átfogó képet mutat be róla.

A szegedi reformátusok története nem lenne teljes, ha nem tekintenénk át a kezdeteket, ezért Varga és Bakó életrajza mellé egy összefoglaló fejezet is készült, ami a 16. századtól a 19. század közepéig ismerteti az eseményeket.

Szeged, 2025. január 13.

Hegyi Ádám

¹³ SZAKÁLY Ferenc, „Török megszállás alatt” in: KRISTÓ Gyula (szerk.), *Szeged története, I. A kezdetektől 1686-ig* (Szeged: Somogyi Könyvtár, 1983), 535–738. SZAKÁLY Ferenc, „Szegedi diaszpórák a XVI. századi Magyarországon”, in SZAKÁLY Ferenc, *Mezőváros és reformáció*, Humanizmus és reformáció 23 (Budapest: Balassi, 1995), 172–218.

¹⁴ MOLNÁR János, „Egy emlékirat margójára” in: GYÖRI István (szerk.), *Hit és tudomány: tanulmányok dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzor asszony ötvenévi teológiai tanári és kutatói munkája jubileumára* (Debrecen-Sárospatak: szeged: DRHE Doktorok Kollégiuma Újszövetségi Szekció – Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2005), 208–227. VINCZE Gábor, „A Bakó László-ügy: egy szegedi református esperes üldöztetése az ötvenes években” *Tiszatáj* 62. évf. 2. sz. (2008), 68–79.

Hegyi Ádám

Reformátusok Szegeden a kezdetektől 1846-ig¹

A reformáció Szegeden és az első református gyülekezet

Annak ellenére, hogy a mohácsi csata után a Dél-Alföldön súlyos háborús helyzet alakult ki, Szeged szellemi élete továbbra is kötődött Nyugat-Európához. Igaz, 1543-ban a város véglegesen a törökök kezére jutott, mégis a Hódolt-ságban is komoly szerepet játszott a humanizmus.²

Az 1546-os török adóösszeírás szerint Tatár (Tar) Benedek a Palánkban a Nagy utcában élt.³ Az irodalomtörténet ismeri egy 1541-ben írt asszonycsúfoló versét, amelynek egyik szófordulata („Ingyen majdan Simon bíró leszen benne”)⁴ a német humanista költészet hatását mutatja.

¹ A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-145896 számú témapályázata támogatta. A fejezet a Szeged folyóiratban megjelent tanulmány kibővített változata. HEGYI Ádám, „A reformáció kezdetei Szegeden: A református közösség első évszázadai”. *Szeged: a Város Folyóirata Várostörténeti és Kulturális Magazin* 36, 10. sz. (2024): 47–52.

² BÁLINT, 1975, 88.

³ SZAKÁLY, 1983, 643.

⁴ SZILÁDY Áron, *Régi magyar költők tára: XVI. századbeli magyar költők művei, 2. kötet 1527–1546* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1880), 447.

A szakirodalom szerint Tatár a német „Meister Siemann/Sie ist der Mann” kifejezést ültette át magyarra Simon bíróként. 1538-ban és 1539-ben német szövegekben már felváltva fordult elő a „Siemann” és a „Simon” névalak. A korban ezt a szójátékot azokra a nőkre értették, akik erős kézzel irányították férjeiket. Mivel maga Luther is használta ezt a szófordulatot, látható, hogy a 16. század közepén már kimutatható volt a német közköltészet hatása Szegeden. Nem ismert, Tatár hol találkozott a német szövegekkel, mindenesetre az megállapítható, hogy egy vagyonos szegedi polgár a 16. század közepén figyelemmel kísérte a német nyelvű (lutheránus) irodalmat, ezért valószínű a reformáció tanai is a szóbeszéd részét képezték ezekben az években a Tisza partján.⁵

Ezt igazolja az is, hogy 1544-ben Cserőgyi Benedek Hugo de Sancto Caro postillás kötetét szegedi polgároktól vette meg. Könnyen elképzelhető, hogy a szegedi lakosok azért adtak túl Caro könyvén, mert a reformáció hatásának köszönhetően a régi egyház bibliaolvasási gyakorlatát már elavultnak tekintették. A hitújítás ugyanis a teljes Szentírás olvasását támogatta, a postillákban található kivonatokat nem tartotta alkalmasnak az üdvösséghez való eljutáshoz.⁶

Annak ellenére, hogy a történetkutatásban van olyan feltetelezés, amely szerint Szegedi Kis István szülővárosa reformációjában közreműködött,⁷ valójában ez nem bizonyít-

⁵ BÁLINT, 1975, 85. WALDAPFEL József, „Simon bíró és suskás,” *Magyar Nyelv* (1937): 236–244.

⁶ SZAKÁLY, 1983, 642. Szakály még azt is elképzelhetőnek tartja, hogy maga a városi tanács adott túl a kötetet, vagyis a település vezetőit is megérintette a reformáció szele.

⁷ FÖLDVÁRY László, *Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja* (Budapest: Hornyánszky Viktor: 1894), 39–40. REIZNER, 3. kötet, 1900, 33. BARCSA, 1906, 227–228.

ható. A kutatás egyetért abban, hogy 1545 és 1548 között Szegedi Kis a Temesvár-Arad-Szeged háromszögben Csanádon és Gyulán tanított, és Makón találkozott későbbi patrónusával, Petrovics Péterrel, de nincs adatunk arra vonatkozólag, hogy Szegeden bármit is tett volna a reformáció jegyében.⁸

Szeged tényleges reformátora Abádi Benedek volt. Abádi Krakkóban és Wittenbergben tanult, Sárváron közreműködött Sylvester János Újtestamentum-fordításának kinyomtatásában, és 1545 körül érkezett Szegedre. A Tisza parti városban folytatott tevékenységéről 1546-ban Gyalui Torda Zsigmondnak Melnachtonhoz írott leveléből értesülünk: Gyalui Torda szerint Abádi egy hitvitában legyőzte a szegedi ferenceseket.⁹ Más forrásból ezt a győzelmet nem tudjuk megerősíteni, de az biztos, hogy a reformáció a lakosság körében terjedni kezdett, ugyanis a katolikus iratok is megerősítik ezt. Az alsóvárosi ferences rendház háztörténetében említik a reformáció eseményeit. Ebben szó van egy lutheránus eretnekről, aki 1541-ben vitába szállt a barátokkal.¹⁰

⁸ BALOGH Judit, „Szegedi Kis István és patrónusa, Petrovics Péter (1541–1551)” in: DIENES Dénes – BALOGH Judit (szerk.), „...jelen lőn Isten az én fogságomban...” *Szegedi Kis István (1503–1572)* (Sárospatak: Hernád, 2024), 60. MUCSI András, *Az Úr követje egy széteső országban: Szegedi Kis István kalandos élete és kora* (Békés: Békési Református Egyházközség, 2022), 33–39.

⁹ BÁLINT, 1975, 86. A levél szövegkiadása: Gyalui Torda Zsigmond levele Philipp Melanchthonnak, Eperjes, 1545/1546[?] december 25. in: BAUCH Gusztáv, „Adalékok a reformatio és a tudományok történetéhez Magyarországon a XVI-ik században: Második közlemény,” *Magyar Történelmi Tár* 8 (1885), 524–528.

¹⁰ Magyar Ferences Levéltár b.4. A Kapisztrán Rendtartomány Rendházai. Conventus Szeged. TELEK József, *Protocollum Conventus Szegediensis 1301–1830*, p. 48. b.5. A Kapisztrán Rendtartomány Rend-

Minden bizonnyal Abádira utalt a szöveg, csak rosszul adta meg az évszámot.¹¹ A pontatlanság oka lehet az, hogy a 16. században nem vezettek háztörténetet a ferencesek, ezért a 18. században megnyitott histori domusba a szájhagyományban fennmaradt emlékek alapján írták be az eseményeket.¹²

Nem tudjuk pontosan, meddig maradt Abádi Szegeden, és azt sem, milyen mértékben fogadta el a város lakossága az új tanokat. Szórványadataink viszont azt mutatják, hogy a 16. század közepén jelentős erőt képviseltek a reformációt támogató lakosok. 1552-ben a Szegedről elszármazott vagyonos kereskedő, Tót Mihály megpróbálta szülővárosát a törököktől visszafoglalni. Sajnos nem járt eredménnyel, bár a hajdúi betörték a városba, de a várat nem tudták megostromolni. Szeged felszabadítása egyébként nem Tót ötlete volt, hanem Fráter György szorgalmazta azt, és Ferdinánd király is egyetértett vele. Ostromágújuk és kellő katonai erő

házai. Conventus Szeged. Monumenta Vetera et Nova... Conventus Szegediensis 1748–1829. Monumenta vetera et nova hujus venerabilis conventus Szegediensis Ordinis Minorum Strict. Observ. Provinciae Ss. Salvatoris B. Mariae Virginis ad Nives. In ordinem redacta anno 1748 die 6. Aprilis ex mandato Adm. Rndi. Patris Ministri Prlis Praedi ss. theol. Lectoris generalis Stephani Novák.

¹¹ PÉTERFFY Alexandra, „Történeti adatok a pasztoráció szolgálatában: Telek József szegedi rendháztörténetének reflexiói prédikációiban” in: MACZÁK Ibolya (szerk.), *Közkinsz: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 8. (Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014), 175.

¹² PÉTERFFY, 2014, 172. MOLNÁR Antal, *Püspökök, barátok, parasztok: Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből* METEM könyvek, 41 (Budapest: METEM, 2003), 28–29.

hiányában viszont Tót csapatainak eleve nem volt erre esélye.¹³

Tót katonai manővere viszont érintette a szegedi protestánsokat is, ugyanis hithű katolikusként volt arra energiája, hogy a protestáns prédikátort elkeresse. Erről a kortárs Tinódi Lantos Sebestyén számolt be a *Szegedi veszedelem* című művében:

„Nagy isten ígését ők bizon nem vevék,
Jámbor prédikátort városból kiküldék,
Istennek jóltettét ők ezzel fizeték,
Ily éktelen dolgokon isten megbosszankodék.”¹⁴

Tinódi nem nevezi meg, melyik templomból üldözték el a lelkészt, de azt tudjuk, hogy 1545 körül Abádi hitvitázott a ferencesekkel. Mivel a városban 1543 után csak Alsóvároson tartózkodott katolikus egyházi személy,¹⁵ ezért joggal feltételezhetjük, hogy az alsóvárosi templomot szerezték meg a protestánsok. 1552-ben innen kergették el papjukat, de nem

¹³ TÓTH Sándor László, „Két világ között: Tót Mihály és a «szegedi veszedelem» 1552-ben” in: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.), *Oszmán-magyar viszony a 16–18. században: Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól, egyén és közösség viszonya* (Budapest: Szent István Társulat, 2020), 89–110.

¹⁴ TINÓDI Sebestyén, „Szegedi veszedelem” in: SZILÁDY Áron (közread.), *Tinódi Sebestyén összes művei. Régi Magyar Költők Tára. III. XVI. századi magyar költők művei. II. kötet (1540–1555)* (Budapest: MTA, 1881), 64. Az is elképzelhető, hogy a lelkészt a hajdúk túlzott törökbarátsága és nem a hite miatt üldözték el, mivel Temesváron 1551-ben éppen a hajdúk védték meg Szegedi Kis Istvánt a katolikus spanyol zsoldosok haragjától. SZAKÁLY, 1983, 648.

¹⁵ BÁLINT, 1975, 87.

véglegesen, mert nagyon valószínű, hogy 1562-ig az alsóvárosi templomot a katolikusok és a protestánsok közösen használták. 1562-ben Ali ben Abderrahman molla az 1545-ös hitvita emlékére egy igazolást állított ki arról, hogy a templom mindig is a barátok kezében volt.¹⁶ Nyilvánvalóan azért volt erre a szerzeteseknek szüksége, mert – ahogy fentebb említettük – Abádi Benedek 1545-ben a hívek jelentős részét elhódította tőlük. Ezt követően 1552-ben hiába kergették el a protestáns prédikátort, a hitújítók továbbra is használták a templomot, máskülönben nem kérték volna 1562-ben a katolikusok az oszmán hatóságokat arra, hogy igazolást állítsanak ki a tulajdonjogukról.

Az alsóvárosi templom sorsáról egy anekdotából értesülünk. Az anekdotának két szövegváltozata maradt fenn.¹⁷ Az egyikben Mohamed, a másikban egy bizonyos Recsep a főszereplő. A Telek József ferences hitszónok és Balla Gergely református nagykőrösi jegyző által lejegyzett variánsban a templom sorsáról egy hitvita döntött. A vitán a törökök elnököltek, akik a barátoknak ítélték a templomot, mert a protestáns prédikátor csak két prófétát nevezett meg Mózeszt és Jézust, míg a ferencesek szónoka Mohamedet is felsorolta a próféták között. Telek az eseményt 1541-re datálta,¹⁸ míg Balla 1672-re.¹⁹ Telek József 1760-ban írta azt be a szegedi ferencesek háztörténetébe,

¹⁶ REIZNER, 4. kötet, 1900, 157–158.

¹⁷ BALINT Sándor, „A szegedi nemzet: a szegedi nagytáj népelete III.” *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1978/1979/2), 500–501.

¹⁸ Magyar Ferences Levéltár b.4. A Kapisztrán Rendtartomány Rendházai. Conventus Szeged. TELEK József, *Protocollum Conventus Szegediensis 1301–1830*, p. 48.

¹⁹ BALLA Gergely, *Nagykőrösi krónikája a honfoglalástól 1758-ig*, közread. TÖRÖS László, (Nagykőrös: Nagykőrös város, 1970), 17, 69.

Balla pedig valamikor 1754 és 1758 között a nagykőrösi jegyzőkönyvbe.²⁰ 1772-ben Telek nyomtatásban is publikálta az anekdotát.²¹

A másik változatot 1759-ben a ferences történetíró, Friedrich Orbán közölte nyomtatásban megjelent rendtörténetében. Szerinte a vitában részt vevő protestáns lelkipásztor Hódmezővásárhelyről jött át Szegedre. A gvárdián ekkor Eszéki Sebestyén volt, és a ferencesek igazát bizonyították helyi lakosok, mint például Balogh András. Orbán szerint a vita valamikor 1545 után történt, amelynek során a kálvinista prédikátor már majdnem meggyőzte az ott tartózkodó törököket, amikor a barátok szakácsa bekiabálta, hogy mondja meg a prédikátor, kik az evangélisták. Erre a lelkész természetesen magabiztosan felelt, hogy Máté, Márk, Lukács és János, viszont a szakács rákontrázott erre, mert szerinte volt egy ötödik evangélista is: Recsep/Recef. A török a muzulmán név meghallásakor azonnal úgy döntött, hogy a ferenceseknek van igaza, ezért a templom őket illeti.²²

Nem lehet pontosan megállapítani, hogy az elbeszélések mennyire hitelesek, ugyanis csak 18. századi szövegekben találkozunk velük először. Balla Gergely és Telek József kézirata és Friedrich Orbán könyve majdnem azonos évben készült, és jelenlegi ismereteink szerint nincs ezeknél

²⁰ BALLA, 1970, 17. PÉTERFFY, 2014, 172.

²¹ TELEK József, *Coronae Marianne, tomus II.* (Vác: Ambro Ferentz, 1772), 413.

²² Friedrich ORBÁN, *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci Strictioris Observantiae*, 2. rész (Kassa: typ. academicis Societatis Jesu, 1759), 13–14. Ugyanezt a változatot közli 1830-ban Ordinánsz Konstantin. ORDINÁNSZ Konstantin, *A Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsa* (Szeged: Grün Orbán, 1830), 69–72.

korábbi említése a hitvitának.²³ A templomfoglalásról egyedül az 1562-ben az oszmán közigazgatás által kiállított igazolásból értesülünk, de abban nyoma sincs Mohamednek illetve Recsepnek prófétának. Az igazolásban nem említik sem a ferences szakácsot, sem a vásárhelyi prédikátort. A tanúk felsorolásánál viszont felsorolják Balogh Andrást.²⁴ Ismerjük viszont a szegedi várban lévő dzsámi személyzetének több tagját is. Az összeírások 1549 és 1558 között többször is említenek Mehmed és Redzseb nevű személyeket.²⁵ Mivel a magyar lakosság nem tudott törököül, ezért a kiejtés alapján leírt nevek torzulva kerültek be az írott változatba. Könnyen lehet, hogy a hitvitán mind Mehmed (Mohamed), mind Redzseb (Recsep) jelen volt. A szakács akármelyikük nevét kiabálta is be, az oszmánok számára azért volt a ferencesek álláspontja kedvesebb, mert a barát olyan személyt nevezett meg, akit a helyben élő törökök jól ismertek. Ezzel a szerzetesek elismerték a hódítók fennhatóságát Szeged felett.

A kutatás nemrég állapította meg, hogy a történetet a szájhagyomány alapján jegyezték le.²⁶ Balla ezt igazolja is azzal a kijelentésével, hogy „így hallottam ezt a casust szava hihető emberektől és nem az historiákból olvastam.”²⁷ A szóbeliség viszont nem őrizte meg pontosan, mikor volt az

²³ Bálint Sándor szerint az anekdotát 1726-ban jegyezte le Telek József, de ez tévedés, mert Telek akkor még csak tíz éves volt. BÁLINT, 1979, 500.

²⁴ REIZNER, 4. kötet, 1900, 157–158.

²⁵ SUDÁR Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Magyar történelmi emlékek: adattárak (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014), 479–480.

²⁶ MOLNÁR, 2003, 28–29.

²⁷ BALLA, 1970, 69.

esemény, ezért lehet az, hogy Balla 1672-re, Telek 1541-re teszi azt, míg Orbán 1545 utánra. Balla, Telek és Orbán elbeszéléseiben lévő tartalmi különbség azt mutatja, hogy a szájhagyományban több variánsa is létezett a történetnek. Ebből az következik, hogy a lakosság emlékezetében élt a protestánsokkal folytatott hitvita és a templom használata körüli bonyodalom, de nem tudták az eseményeket elkülöníteni egymástól. Akár az is elképzelhető, hogy a szájhagyomány Abádi Benedek hitvitáját összevonta a templom tulajdonjogának 1562-es igazolásával. Természetesen az is lehetséges, hogy volt egy másik vita, amelyben valóban egy hódmezővásárhelyi lelkész és a ferencesek szakácsa vett részt. Mégis sokkal inkább valószínű, hogy az anekdota Abádi 1545-ös fellépésére utal, mert Eszéki Sebestyén 1542 és 1548 között volt az alsóvárosi rendház gvardiánja.²⁸ Az anekdotában egyedüli biztos pontot Orbán említi, mert ő idézi az oszmánok által kiállított igazolást is, amiben megemlíti Balogh András tanút. Ráadásul azt is tudjuk, hogy Orbán művének nyomdai előkészítése során a ferencesek bosnyák kereskedők segítségével fordították le 1758 körül az oszmántörök nyelvű igazolást a templom tulajdonjogáról. Ekkor szembesültek azzal, hogy az elbeszélésekből ismert bekiabálós történetet az irat nem tartalmazza, ezért a két történetet egynek írták le.²⁹

Véleményünk szerint az alsóvárosi templomot 1562-ben vették el a protestánsoktól, de hitvita nem kapcsolódott az

²⁸ KARÁCSONYI János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, II. kötet* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1924), 163.

²⁹ MOLNÁR, 2003, 28–29. A molla igazolását 1764-ban kivonatolták a ferencesek. Magyar Ferences Levéltár b.4. A Kapisztrán Rendtartomány Rendházai. Conventus Szeged. Protocollum Conventus Szegediensis 1301–1830, p. 32.

eseményhez. Az anekdota több vita emlékfoslányát is megőrizte, de a közgondolkodás egynek vette azt. Az egynek gondolt disputát Telek 1541-re, Orbán 1545-re, Balla pedig 1672-re datálta. Mohamed, Mehmed, Recsep, Recef illetve Redzseb nevű törökök említése a szövegben arra utal, hogy a városban a szájhagyomány emlékezett a dzsámiban szolgálókra, de arra nem, hogy pontosan kinek a nevét kiabálta be a szakács. Valószínűleg mind Mehemed mind Redzseb jelen volt az eseményen. Eszéki Sebestyén gvárdián említése miatt úgy gondoljuk, hogy az anekdota Abádi Benedek fellépésére biztosan utal, és egyéb – a protestáns-katolikus nézeteltérésekből keletkezett – tréfálkozások nyomai is fennmaradtak benne.³⁰

A történet a Szegedi Református Egyház története szempontjából azért érdekes, mert azt bizonyítja, hogy a 16. században a protestánsok olyan súllyal bírtak a városban, hogy a település legnagyobb templomának jogát tudták követelni maguknak.

A reformáció hatását mutatja az is, hogy feltételezhető egy Szegeden működő protestáns nyomda létezése, amely Melius Juhász Péter Újtestamentum-fordítását adta ki 1567-ben.³¹ A kötetből nem maradt fenn ismert példány, hanem összesen három említésből tudunk a létezéséről: először 1728-ban Debreceni Ember Pál tudósított arról, hogy a szatmári iskola könyvtárában látott egy példányt belőle.³² Majd 1775-ben Horányi Elek számolt be arról, hogy neki van egy

³⁰ A szakirodalom szerint is a legvalószínűbb, hogy Abádira utal ez a bekiabálós történet. MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, I. kötet (1572–1647)* Humanizmus és reformáció, 26 (Budapest: Balassi, 2002), 114.

³¹ RMNy 238.

³² DEBRECENI EMBER, 2009, 531–532.

saját példánya a könyvből.³³ Végül Széplaki T. Pál magán-könyvtárában bukkant fel az 1770-es években egy darab a kötetből.³⁴

A kutatók többsége szerint Szegeden nem létezett nyomda, hanem valójában Nagyváradon vagy Debrecenben nyomtatták ki a bibliafordítást.³⁵ Elképzelhető az is, hogy Melius az előszót Szegeden írta, és a Debreceni Ember Pál illetve Horányi Elek által leírt példány csonka volt, ezért az előszóban található keltezés alapján állították, hogy azt Szegeden nyomtatták. Akárhogy is történt, az biztos, hogy a 18. századi református közvélemény lehetségesnek tartotta, hogy a katolikus Szegeden egy protestáns nyomda működött, vagyis a 16. századi várost a reformáció vonzáskörzetébe sorolták. Így elképzelhető az is, hogy Melius a szegedi helvét irányultságú gyülekezet meglátogatása közben fejezte be művét, majd a kéziratot Debrecenben nyomtatták ki.³⁶

A szegedi protestantizmus erejét mutatja az, hogy a 16. században a városból kirajzó kereskedő családok új lakóhelyeiken a reformáció képviselőiként léptek fel. Az új hittel való szimpatizálásukat minden bizonnyal szülővárosukból hozták magukkal.

A Szegedről kirajzottak legjelentősebb képviselője Szegedi Kis István volt, aki – ahogy neve is mutatja – a Tisza parti városban született. Az Alföldön jelentős szerepe volt a helvét irányzatú reformáció elterjesztésében, többek között

³³ HORÁNYI Alexius, *Memoria Hungarorum*, II. Tomus (Viennae: Anton Löw, 1775–1777), 604.

³⁴ FEKETE, 2023, 206.

³⁵ V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás története Magyarországon a kézi sajtó korában 1473–1830* (Budapest: Kossuth, 2021), 102.

³⁶ FEKETE, 2023, 206.

Gyulán, Mezőtúron, Békésen, Tolnán és Ráckeven szervezte a formálódó protestáns gyülekezeteket. 1585-ben posztumusz jelent meg nyomtatásban főműve, a *Loci communes*, amely alapvető teológiai munkának számított a kortársak körében. Valójában nincs semmilyen adat arról, hogy Szegedi Kis a szülővárosában hol és mikor járt iskolába, de azt tudjuk, hogy Lippán és Gyulán a ferenceseknél tanult. Mivel Szegeden is, Gyulán is és Lippán is működött ferences rendház, és 1533-ban a gyulai kolostornak szegedi származású gárdiánja volt, ezért nem lenne meglepő, ha Szegedi Kis a szegedi alapfokú tanulmányok után olyan ferences rendházba került volna, amelynek élő kapcsolatai voltak Szegeddel. Ráadásul Szegedi Kis *Loci Communes*ére erősen hatott a ferences Szent Bonaventura, akinek a művét valószínűleg valamelyik ferences rendházban ismerte meg.³⁷

Székesfehérváron hirdette az új tanokat Szegedi Lajos, aki anyanyelvén – vagyis magyarul – misézett, és Szűz Máriát egyszerű, halandó asszonynak tartotta, ezáltal a reformáció melletti elkötelezettségét mutatta meg.³⁸ Verancsics Antal 1553-ban Konstantinápolyból írt levelében említi Szarka (Pica) Ferenc szegedi papot, aki a franciák védelme alatt az Oszmán Birodalom központjában hirdette az új hitet.³⁹ Szegedi Fraxinus (Kőrös) Gáspár Nádasdy Tamás udvari orvosaként szolgált, aki szegedi tájszólásban írta le a gyónással

³⁷ KATHONA, 1974, 117, 205–206. MISKEI Antal, „Szegedi Kis István élete és működése (1505–1572),” *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae Sectio Historiae* 49 (2022): 159–183.

³⁸ SZAKÁLY, 1995, 205.

³⁹ SZALAY László (közread.), *Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 4.: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 3. Első portai követség 1553–1554* (Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1858), 161, 164.

kapcsolatos véleményét, amely szerint a szerzetesek a gyógyási titkot rendszeresen megszegték.⁴⁰ Szegedi Gergely 1569-ben református énekeskönyvet adott ki.⁴¹ Ebben a kötetben rajta kívül több – feltehetőleg szegedi származású – énekszerző is szerepel: Szegedi Lajos, Szegedi Pap Benedek, Szegedi Kis István, Szegedi Lőrinc.⁴² Kassán telepedett le a szegedi születésű testvérpár, Szegedy György és Szegedy Miklós, akik a helvét reformációt követő kereskedők és bórászok voltak.⁴³ Nagyszombaton Szegedy András és Márton a 16. század második felében Szegedről származó, a svájci reformációt követő polgárok lettek a helyi gyülekezet oszlopos tagjai.⁴⁴ Szenci Molnár Albert több Nagyszombatban élő szegedi származású polgárnak ajánlotta a *Postilla Scultetica* (1617) és az *Imádságos könyvét* (1621).⁴⁵

Szegedi Lőrinc békési prédikátor szintén szegedi származású volt. 1575-ben Debrecenben megjelent *Theophania* című műve Nicolaus Selnecker drezdai lelkész 1560-ban megjelent művének fordítása volt.⁴⁶ A fordításban előforduló közmondások, szófordulatok nem hű fordításai Selnecker munkájának, hanem azok valójában Szegedi Lőrincnek a szegedi gyerekkori élményeiből táplálkoznak. A szövegek

⁴⁰ SZAKÁLY, 1995, 205–210.

⁴¹ RMNy 264.

⁴² BÁLINT, 1975, 98.

⁴³ BÁLINT, 1975, 102.

⁴⁴ BÁLINT, 1975, 104.

⁴⁵ PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Kulturális örökség (Budapest – Eger: Kossuth – Eszterházy Károly Főiskola, 2013), 205, 363.

⁴⁶ RMNy 359.

egyértelműen utalnak a városban akkor tapasztalható katolikus és protestáns elkülönülés jegyeire.⁴⁷

Az Abádi Benedek által alapított szegedi protestáns gyülekezet nem szűnt meg azután sem, hogy az alsóvárosi templomból kitiltották őket. A 16/17. század fordulóján Szegeden is végbement a konfesszionalizáció: a városban felbukkanó lutheránus, kálvinista és szentháromságtagadó irányzatokból a református került ki győztesen.

A református egyházigazgatásnak semmilyen nyoma nem maradt fenn a kora újkori Szegeddel kapcsolatban. Ha vezetett is az egyházközség valamilyen jegyzőkönyvet, az elpusztult az idők során, de a felsőbb egyházi hatóságok irataiban sem említik a Tisza parti gyülekezetet. Igaz, a 16. és 17. századi zsinatok protokollumai nagyon hiányosan maradtak meg, mégis az egyházközség létezésének kétségbevonására adhatna az okot, hogy egyetlen egy lelkipásztort sem ordináltak a zsinatok Szegedre, nem szerepel Szeged az egyházközségek jegyzékében, és nem születtek határozatok a szegedi gyülekezettel kapcsolatban.⁴⁸

Az oszmán forrásokban viszont rendszeresen megkülönböztették a barátok templomát a város templomától: 1632-ben Császár János és Szántó Fábián a törököktől engedélyt

⁴⁷ SZAKÁLY, 1983, 657, 661.

⁴⁸ Sem a tiszántúli, sem a dunamelléki egyházkerületek zsinati irataiban egyáltalán nem fordul elő Szeged. Vö.: SZABADI István – DÁNÉ Veronka (közread.), *A Tiszántúli Református Egyházkerület zsinati iratai, I. kötet 1578–1735*, Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, XXIV (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2022). FÖLDVÁRY, 1898, 113, 121, 126, 132, 146, 182. KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Protestáns teológiai könyvtár, XV (Budapest: Magyarországi protestáns Egylet, 1881).

kaptak a városi templom renoválására. 1665-ben ismét a városi templom javítását hagyták jóvá az oszmánok, miközben a törökök amikor a ferencesek kultushelyével foglalkoztak, akkor azt következetesen barátok templomaként nevezték meg. Mint említettük Szegeden a 16. és 17. században csak Alsóvároson éltek szerzetesek, a törökök a Palánkban lévő templomokat iszlám kultushellyé alakították át, ezért a Felsővároson lévő Szent György templom lehetett az, aminek a javítását engedélyezték. Ez azt jelenti, hogy a ferencesek kívül másik gyülekezet is létezett Szegeden.⁴⁹

A felsővárosi gyülekezet protestáns jellegét igazolja az, hogy Kecskemét jegyzőkönyveiben 1600-ban és 1601-ben is felbukkan egy Lőrinc nevű szegedi pap, akinek felesége volt.⁵⁰ A szegedi protestánsok református felekezethez való tartozását ellenben a családos prédikátor még nem bizonyítja. Foktövi János református lelkész életrajzából viszont tudjuk, hogy 1589 és 1591 között Szegeden tanítóként szolgált, vagyis a Felsőváros protestáns közössége a svájci reformációt fogadta el.⁵¹ A szegedi református gyülekezet 17. századi létezését valószínűsíti az is, hogy 1663-ban a kálvinista Apa-fi Mihály erdélyi fejedelmet Szegedre érkezésekor a helyi egyházközség köszöntötte, és 1681-ben a református Váradi György losonci jegyző Sámuel nevű fia Szatmár és Debrecen után Szegedre is elutazott albizálni. Ilyen mélyen a hódoltságban fekvő városba csak azért érhetette meg elutazni, ha számítani lehetett a hitsorsosok bőkezű adományaira. 1691-

⁴⁹ SZAKÁLY, 1983, 656.

⁵⁰ BÁLINT, 1975, 87.

⁵¹ H. HUBERT Gabriella, „Egy morális antropológia 1614-ből: Foktövi János kéziratoss predikáció-gyűjteménye” *Irodalomtörténeti Közlemények* 90 (1986), 210.

ből is van adatunk a szegedi református közösség létezéséről, mert a visszafoglaló háborúk idején a Haditanács számára Bádeni Lajos arról számolt be, hogy a csanádi püspök elkezdte erőszakosan áttéríteni a protestánsokat, ezért azok Algyőre menekültek. Mivel Algyő lakossága ekkor teljesen református volt, logikus, hogy a Szegedről menekülő protestánsok csakis kálvinisták lehettek. Szintén a kálvinizmus jelenlétéről árulkodik egy halotti prédikáció, amely szerint a kisvárdai református prédikátor felesége, az 1704-ben elhunyt Purki Kata Szegedről elszármazott református asszony volt.⁵²

A szegedi református gyülekezet 1691 utáni megszűnését bizonyítja az is, hogy az alsóvárosi ferences háztörténetben 1697 és 1701 között több szegedi református lakos rekatolizációját jegyezték föl. 1700-ban például Erdős Gergely „haereti calviniana Szegedienses” szerepel az áttértek névsorában. Érdekességgént említjük meg, hogy ugyanebben a listában Tápén élő kálvinisták is megtalálhatók: 1697-ben Kószó László „ex Tápé” megjegyzéssel szerepel a konvertiták között.⁵³

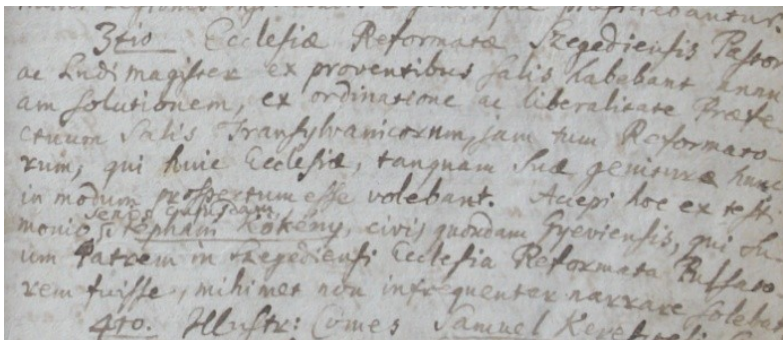
A 18. század közepén Kökény István Algyőn élő református ember visszaemlékezéséből is tudjuk, hogy Szegeden létezett református gyülekezet, mert Kökény elbeszélése szerint az apja a szegedi kálvinisták harangozója volt. Ugyanebben a szövegben említik azt is, hogy a szegedi lelkipásztor

⁵² BÁLINT, 1975, 88. REIZNER, 3. kötet, 1900, 34. KRUSZLICZ István, „A török kiűzésétől az 1848. évi polgári forradalomig,” in: HEGYI András (szerk.), *Algyő és népe: Tanulmányok* (Szeged: Somogyi Könyvtár, 1987), 97–98.

⁵³ Magyar Ferences Levéltár b.5. A Kapisztrán Rendtartomány Rendházai. Conventus Szeged. Monumenta Vetera et Nova... Conventus Szegediensis 1748–1829. Nomina conversoru[m] ad fidem.

és tanító fizetését az erdélyi sókereskedelemből befolyt jövedelemből biztosították:

„Ecclesiae reformatae Szegediensis pastor ac ludi magister ex proventibus salis habebant annum solutionem, ex ordinatione ac liberalitate Praefectum salis Transylvanicorum, jam tum reformatorum, qui huic ecclesiae, tanquam suae geniturae hunc in modum prospectum esse volebant. Accepi hoc ex testimonio senis cuiusdam Stephani Kökény, civis quondam Gyeviensis, qui suum patrem in Szegediensi ecclesia reformata pulsatorem fuisse, mihimet non infrequenter narrare solebat.” (1. kép).⁵⁴

1. kép

A szegedi lelkészek fizetését említő feljegyzés a hódmezővásárhelyi református gyülekezet jegyzőkönyvében

Ezek szerint Szegeden 1545-től létezett egy protestáns gyülekezet, amely Abádi Benedek tevékenységének hatására jött létre. A 16. század végére ez a közösség a református hitelveket fogadta el, és egészen 1691-ig – a csanádi püspök

⁵⁴ Hódmezővásárhelyi Református Egyházi Gyűjtemény, A/3/1/2 Presbiteri jegyzőkönyv 1757–1795 (1831), p. 5. A mindennapi élet egyháztörténeti forrásai Békési Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1711 és 1821 között, hozzáférés: 2025.01.12. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/259/>

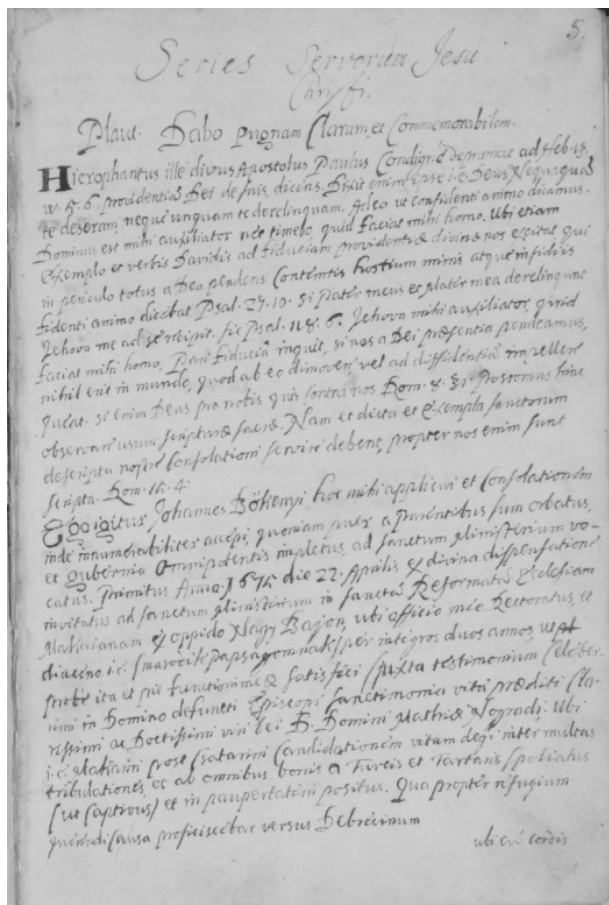
erőszakos fellépéséig – fennmaradt. Mivel a város mélyen a hódoltságban volt, ezért valószínűleg nehezen tudták tartani a kapcsolatot az egyház vezetőivel. Minden bizonnyal prédikátor nem szolgált folyamatosan köztük, ezért nincsenek ordinációs adatok, és elszigeteltségükből adódóan nem foglalkoztak velük a zsinatokon.

A református egyház megszűnését igazolja az is, hogy a 18. század elején lezajlott hitvitában már nem említik meg a szegedi kálvinistákat: Bökényi János 1675 és 1686 valamint 1701 és 1728 között Makó református lelkipásztora volt.⁵⁵ Önéletrírásából arról értesülünk, hogy valamikor a 18. század elején elhurcolták Szegedre, és bebörtönözték. Életrajza szerint igehirdetése miatt idézték be:

„Majd 1701. április 19-én szűkebb hazámból visszahívtak a makai hívek isten végzése alapján lelkészi szolgálatra. Innen az evangélium hirdetése miatt Szegedre idéztek. Oh, milyen fájdalom! Ott az urak előtt előadtam védőbeszédemet, és szent Pál apostollal ezt mondtam az Apostolok cselekedetei 22. rész 22. verse szerint: «Hallgatták őt e szóig, de most felemelték szavukat mondván: Töröld el a föld színéről az ilyen embert, mert nem illik neki élni.» Ugyanott a 24. versben: «Megparancsolta a tribunus, hogy vigyék át a várba, és azt mondta, hogy korbácsütésekkel vallassák őt, hogy megtudja, miért kiabálnak úgy rá.» Ezek után magyar és rác rabok közé zártak. Innen sok sanyargattatás és könnyhullatás után a kegyes hívek kérelmezésére 200 német forintért, hét rókabőrért, hét bárányért és még egyéb ajándékokért bocsátottak csak szabadon.(2. kép)»⁵⁶

⁵⁵ HEGYI Ádám, „Esperesek műveltsége és életmódja a Békési Református Egyházmegyében (1686) 1712 és 1774 között” in: Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.), *Hagyomány, identitás, történelem 2019* (Budapest: L’Harmattan, 2020), 106–107.

⁵⁶ SZIRBIK Miklós, *Makó városának leírása 1835–1836*, közread. BUZÁS László, A Makói Múzeum füzetek 22, (Makó: Makó város Tanácsa, 1979), 48.

2. kép

Bökényi János önéletírásának eredeti, latin nyelvű kézírata⁵⁷

⁵⁷ HEGYI ÁDÁM, *A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809* (1839), Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, XXIII (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2021), 50.

Sajnos azt nem tudjuk, pontosan mit prédikált, de nagyon valószínű, hogy a katolikus egyház tanításaival ellenkező nézeteket hirdetett. Visszaemlékezése alapján Szegeden több ember előtt igyekezett megvédeni igazát, amelynek során az Apostolok cselekedeteiből vett ígére alapozta állítását. A szakirodalomban van olyan álláspont, amelyik szerint Bökényit Makóról nem prédikációja miatt vitték el, hanem azért, mert engedély nélkül építtette fel a református templomot.⁵⁸ Ez elképzelhető, bár jelenleg forrással nem tudjuk alátámasztani. Azon a tényen viszont ez nem változtat, hogy Bökényi Szegeden a katolikus egyházzal szembekerült.

Esetéről a szegedi ferences rendház historia domusából is értesülünk. Ebben annyit jegyeztek föl, hogy 1704-ben egy „Professores Calvinianae haereticis” hitvitázott a szerzetesekkel.⁵⁹ A szöveg nem nevezi meg Bökényit, és nem részletezi a hitvitát, csak azt tudjuk, hogy egy eretnek kálvinistával vitatkoztak. Mivel a makói lelkipásztor nem írta meg, melyik évben hurcolták el Szegedre, ezért csak feltételezhetjük, hogy a ferencesek róla jegyezték fel az eretnekségre vonatkozó sort.

Sem az életrajz, sem a ferences háztörténet nem utal arra, hogy Bökényi védelmében a szegedi reformátusok közbeavatkoztak volna. Ugyan az önéletírásban az szerepel, hogy a prédikátort kiváltották 200 forintért, viszont az nem, hogy kik voltak azok a „kegyes hívek,” akik ezt cselekedték. Nem valószínű, hogy az 1691-ban erőszakos zaklatás áldozataivá

⁵⁸ BOROVSZKY Samu, *Csanád vármegye története. I. kötet A vármegye általános története* (Budapest: MTA, 1896), 445–446.

⁵⁹ Magyar Ferences Levéltár b.5. A Kapisztrán Rendtartomány Rendházai. Conventus Szeged. Monumenta Vetera et Nova... Conventus Szegediensis 1748–1829. Nomina conversoru[m] ad fidem.

vált szegedi kálvinistáknak lett volna ennyi pénze. Míg Abádi Benedek fellépésekor 1545-ben a protestánsok jogot tudtak formálni az alsóvárosi templomra, addig 1704-ben már semmilyen befolyásuk nem volt a város ügyeire. Sokkal inkább hihető, hogy a makóiak gyűjtötték össze ezt a pénzt, vagyis a szegedi reformátusok a 18. század elejére már elhagyták a várost, és nem foglalkoztak hittestvéreik szegedi gondjaival.⁶⁰

A református egyházközség végleges megszűnését szentesítette Szeged szabad királyi város alapítóoklevele, amelyben megtiltották a protestánsoknak a polgárjog megszerzését a városban. Ennek ellenére a 18. században több tanácsi rendelkezés is azzal foglalkozott, hogy a rejtőzködő kálvinistákat a településről kiűzze, vagyis a református lakosság nem tűnt el teljesen.⁶¹

⁶⁰ A 19. század elején a makói lelkészek életrajzát jól ismerő történetírók is arra a következtetésre jutottak, hogy a makóiak váltották ki Bökényit. Kis Bálint, „A helvéciai vallástételt követő Békés-bánati egyházi vidék vallási, polgári, tudomány és földleírasi történeteinek emléke” in: GILICZE László–KORMOS László (közread.): *A Békési-Bánati Református Egyházmegye története (1836)*, Dél-alföldi évszázadok 10 (Szeged-Békéscsaba: Csongrád Megyei Levéltár, Békés Megyei Levéltár, 1992), 96. SZIRBIK Miklós, *Makó városának leírása 1835–1836* (Makó: Makó Város Tanácsa, 1979), 47–48. SZIRBIK Miklós, *Makó várossának közönseges és az abban lévő reformata ekklesiának különös leírása*, közread. EPERJESY Kálmán (Makó: Makói Friss Újság Nyomda- és Lapkiadóvállalat, 1926), 48–49.

⁶¹ REIZNER, 3. kötet, 1900, 34–35.

Reformátusok Szegeden a 18. és a 19. században

Reformátusok sokszor azért voltak kénytelenek katolikus városokba utazni, hogy a földesurukkal tárgyalni tudjanak. Szentes mezőváros a Harruckern-család birtoka volt, ezért a település számára különösen fontos volt, hogy kapcsolatot tarthassanak urukkal, mert ennek során tudták a rájuk kiszabott adó mértékét meghatározni. Tudjuk, hogy ekkor Szentes lakossága református volt.⁶² 1721-ben a követeik Szegeden találkoztak volna a Harruckern-család tiszttartójával. A fennmaradt levelek tanúsága szerint az egyház helyzetéről nem akartak tárgyalni, csak a mezőváros éves adójáról, de valami miatt a követek és a tiszttartó elkerülték egymást. Nem valószínű, hogy felekezetük miatt ne engedték volna be Szegedre a szentesi követeket. Ebben az esetben csak az látszik, hogy reformátusoknak katolikus városban is kellett ügyeket intézniük:

„Bizodalmas Urunk[na]k, Ke[gye]l[me]d[ne]k!

Alázatos szolgálatunkat ajánljuk. Mi az ke[gye]l[me]d kevés informatiója szerint igenis Szegedre bejöttünk, vagyis küldöttünk volna, de bizonyos okokra nézve most elmulattuk. Inspector urunk önágyaságával pedig közölve dolgunkat egymás között [...]tetett jónak és [...] lenni. Mindazon pervigált[?] declaratioban minden kívánásink propenáltattak, az conventiok vagyis taxák módját mag önágyasága fogja Harruckern önágyaságát[ól] projectálni azon conventio szerint, amelly volt Comút[?]

⁶² SIMA László, *Szentes város története* (Szentes: Szentes város közönsége, 1914), 262–263.

inspector úr önagysága idejéb[en] és annakutána micsoda relatiót nyerhetünk, az úr[na]k kegyel[mes] efficax kegyes tanáttsa által. Fascienus facienda, melly szerint, ha nem terheltetnénk kegy[e]ll[me]d önagys[ágá]hoz accedálva, ügyefogyott sorunk mellett assisztálni, melly kegyes és tapasztalt gratiájában nem kételkedünk, amint is maradunk Szentesen die 3. Augusti 1721.

Az úr[nak] szol[gáló] alázatos szolgálai szentesi bíró és tanács

Ps.: inspector úr önagysága a tinók felől senkinek semmit is nálunk nem említett, gondunk lévén felette instructiója szeirnt, de cetero.”⁶³

1723-ban az Arad megyei Nagyzeréndről Szúnyog Erzsébet elszökött férjétől, Nagy Mihálytól és Budára költözött. 1724-ben Kis Erzsébet Makóról Szegedre majd Temesvárra szökött el férje elől. Érdekes, hogy mindkét asszony végül Belgrádba távozott, feltételezhetően azért, mert így a magyar hatóságok nem tudták őket utolérni.⁶⁴ Nem tudjuk, hogy Szegeden, Budán, Temesváron illetve Belgrádban hogyan fogadták őket, valószínűleg azért bújtak el nagyvárosokban, mert így sem férjezett állapotukra, sem református vallásukra nem derült fény.

A hétköznapi életben reformátusok és katolikusok rendszeresen találkoztak egymással, ezáltal véleményt alkothattak a másik félről. 1728-ban Olcsai András makói református prédikátor megbízta a harangozóját, hogy vágjon számára nádat. A harangozó viszont Szeged nádasába ment, így a nádvágás lopásnak minősült. Szeged szabad királyi város tanácsa és Makó előljárói közösen folytatták le az eljárást,

⁶³ MNL–CsCsML V.A.1003.e.1. Szeged város tanácsának iratai. Levelezések. Szentes bírójának és tanácsának levele Harruckern báró tisztartójához, Szentes, 1721. augusztus 3.

⁶⁴ HEGYI, 86–87.

ezért reformátusok és katolikusok rendszeresen érintkeztek egymással. A ránk maradt iratok tanúsága szerint a lopás vétségéhez nem társult vallási előítélet. Az ügy végig megmaradt gazdasági bűncselekménynek:

„Tegnap napon reformáta ecclésiánk prédikátora valamelly kötő sásnak hozására kiküldötte harangozóját leányok tanítójával együtt két lovon és szekéren, hogyha a makói határban találnek, hozzanak kevés szölleje kötözésére négy vagy öt kéve sásat. Ezek penig járatlan emberek lévén, mentenek Lebő[?] alá, és az mint referáltuk bizonyosan az úr praefectus úr embere circiter tizenötöd magával ott találván őket megírt praedikatorunk[na]k hogy jobbik lovát kifogatta a kocsiból, és elvezettette Szegedre. Kire való nézve: kérjük kötelesen bizodalmas jó urainkat, k[e]g[ye]lmeteket, (előttünk viselvén továbbra is k[e]g[ye]lmetekhez mutatandó szomszédságos szeretetünket, ne terheltelessék azonn lovát tápai uraimékkal kiadattatni) nem menvén bizonyosan ö[k]e]g[ye]lmetek határában szedtték-é a sásat vagy szegedi határban, és ha k[e]g[ye]lmetek kezénél vagyon bizván hozzánk való nagy jó uraink, kinek szomszédságos szeretetiben reménységünk ez, hogy k[e]g[yelme]t[e]k ezen tsekély írásunkra kívánságunk szerint való választ ad. Hogyha pedig az úr praefectus úr keze alatt vagyon, eziránt is kérjük bizodalmasan nagy jó urainkat k[e]g[yelme]t[et]et maga hasznos interresitiója szerint (mint hogyha szegedi határ[na]k szettenek sását) fellyebb nevezett praedikatorunk[na]k lovát az úrtól kivenni, és exmissus emberünk[ne]k kezében adni, vagy adattatni méltóztassék k[e]g[yelme]t[et]et mellybéli instantiánkra tett hozzánk való refelxióját mi is in paribus nagy jó uraim[é]k[na]k recompensalni készek leszünk.”⁶⁵

A 18. században az ország minden pontján rendszeresen zaklatták a református gyülekezeteket, hiszen az állam célja

⁶⁵ MNL–CsCsML V.A.1003.e.3. 1728. nr. 35. Szeged város tanácsának iratai. Levelezések. Makó bírójának és tanácsának levele Szeged városhoz, Makó, 1728. június 8.

a protestánsok visszaszorítása volt.⁶⁶ Szeged szabad királyi városként rendszeresen követeket küldött az országgyűlésre vagy a kormányhatóságokhoz, ezért ezek a követek jól ismerték az országban zajló eseményeket. 1725-ben a Pesten tartózkodó Siskovich Antal szegedi követ sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy Zalkodon egy félreértés miatt bebörtönözték a református földesurat, aki megpróbálta megakadályozni, hogy a katolikusok megszerezzék a templomot. A félreértést az okozta, hogy az ügyben eljáró plébános félreértette a „repello” és „rebello” szavakat, így azt hitte, a reformátusok lázadást akarnak szítani, holott valójában csak fellebbezni akartak az eljárás ellen:

„Nova in religio egyebet nem írhatok, hanem hogy Tokaj táján amidőn egy catholikus plébánus calvinisták templomát ell akarta foglalni, az calvinisták vettek recursust a földesurukhoz, aki is plébánusnak mondta, hogy violenter ne cselekedgye [...] másként hogy fog repellálni. Szegény plébánus rosszul értette, úgy hogy repellálni helyett rebellálni értett[...].”⁶⁷

Zalkod Észak-Magyarországon található, Szegedtől több mint 300 km-re fekszik. Mégis, a katolikus Szeged követe túlzásnak tartotta a reformátusokkal szembeni eljárást. Ezek szerint előfordult, hogy a katolikus-református nézeteltérések során Szegedi lakosok magánvéleményükben a reformátu-

⁶⁶ DIENES Dénes, „Tartható-e még a vértelen ellenreformáció fogalma?” in: CSORBA Dávid (szerk.), *Vértelen ellenreformáció*, Reformáció öröksége, 2 (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, 2020), 13–20.

⁶⁷ MNL–CsCsML V.A.1003.e.2. Szeged város tanácsának iratai. Levelezések 1725–1727. Nr. 49. Siskovich Antal levele Szeged városához, Pest, 1725. május 19.

soknak adtak igazat. Ez a vallási zaklatás a falu emlékezetében még 1782-ben is aktívan élt, ami azt mutatja, hogy a zalkodiak számára komoly inzultust okozott az esemény.⁶⁸

1751. május 4-én egy hódmezővásárhelyi lakos, Tűhőgyi István és egy szegedi lakos, Szűcs Ferenc között az Úrnapja miatt alakult ki vita.⁶⁹ A jegyzőkönyv nem közli egyikük felekezetét sem, de a korabeli települési viszonyok alapján tudjuk, hogy Tűhőgyi református volt, Szűcs pedig katolikus.⁷⁰ A katolikus egyházban az Úrnapja és az úrnap körmenet az eucharisztia egyik fontos ünnepe.⁷¹ A református egyház viszont másként értelmezi az eucharishtiát, és a körmenetet bálványimádásnak tartja,⁷² ezért nem meglepő, hogy az Úrnapján éppen Szegeden tartózkodó Tűhőgyi kigúnyolta

⁶⁸ DIENES Dénes, *Az Isten is megszerette pedig ezt a helyet, és ide vetette az Evangéliomnak hálóját mindjárt a Refomatiokor... A Zempléni Református Egyházmegye összeírása 1782* (Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2003), 13.

⁶⁹ A jegyzőkönyv nagyon röviden említi az esetet, ezért nem megállapítható, hogy valóban tartottak-e ekkor Szegeden körmenetet, vagy Tűhőgyi egyszerűen az ünnepet nem akarta megünnepelni. MNL–CsCsML V.A.1003.a.5. Szeged város tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek, 5. kötet, p. 534.

⁷⁰ IMRE Mihály, „A város művelődéstörténete a XVIII. századig” in: SZABÓ Ferenc (szerk.), *Hódmezővásárhely története. I. kötet. A legrégibb időktől a polgári forradalomig 577–700*, (Hódmezővásárhely: Városi Önkormányzat, 1984), 623–678.

⁷¹ RADÓ Polikárp OSB, *Enchiridion liturgicum 2. köt.* (Róma: Herder, 1961), 1281.

⁷² CAMPI, Emidio, „Das theologische Profil” in: BURNETT, Amy Nelson – CAMPI, Emidio (hg.), *Die schweizerische Reformation: ein Handbuch* (Zürich: Theologischer Verlag, 2017), 449–494.

Szücsöt a körmenetben való részvétele miatt. Szeged városa ezért megbüntette Tűhőgyit.

Protestánsok rendszeresen telepedtek meg a szabad királyi városokban a türelmi rendelet kihirdetése előtt is, csak kénytelenek voltak katolizálni. Ezeket az áttért embereket a városi társadalomban megbélyegezték, ugyanis több olyan kérvény, jogorvoslat került elő, amelyek azt mutatják, hogy a mindennapi életük során az áttérésük rendszeresen szóbeszéd tárgya volt. 1747-ben Nánásy Sárát lopás miatt börtönözték be Szegeden. Védekezésében arra hivatkozott, hogy református hitét elhagyva „most nem régenten az igaz római hitre tért.”⁷³ Ezzel arra célzott, hogy a reformátusokat megbélyegezték, így járt ő is, de katolikusként már szeretett volna a társadalomba besimulni. 1748-ban Gúzy Erzsébet paráznságának tárgyalása során megjegyezték, hogy korábban kálvinista volt. Ennek feltüntetésével tovább rontottak a bíróság előtti helyzetén:

„Mivel ezen jelenlévő parázna asszony Gúzy Eör[z]se Szentesi Bíró Istványnak hitese felesége – ezelőtt kálvinista, most immár pápista – mintegy 26 esztendő, nem gondolván sem isteni, sem világi törvényekkel, nem úgy régenten múlt időben magánál tudva lévő alkalmazhatóságokban szent házaságnak szövetségét feltörni, és aziránt való törvénytelen büntetést félre tévén Magyarországon főképen utálatos paráznságot elkövetni nyilván tapasztaltatott, melly undok, s utálatos Isten és emberek előtt maga gonosz cselekedetiért, s véghez vitt első paráznságáért Tripartitum első részének 105-dik titulussa szerént nevezett ura

⁷³ MNL–CsCsML V.A.1003.c.6. Szeged város tanácsának iratai. Szám nélküli iratok. Nánásy Sára kérvénye Szeged városához, [sine loco], 1747. április 14.

kérványságára példás halállal büntetést megérdemlet volna, demivel most itt ura jelen nincsen, nem is tudatik, él-e vagy sem, annak okáért partis 2-del praxis criminalis Carolinae 76-dik articulusa szerint gyalázatnak oszlopjánál hóhér által adandó harmintz vessző csapásra, annak utána a városból örökkévaló kivezetésre és szám kivetésre ítéltetett.

Szegedini in senatu die 12-ma mensis Julii Anno Domini 1748.”⁷⁴

Arra is van példa, hogy a reformátusok együtt tudtak működni a katolikus szabad királyi városok közigazgatásával. 1749-ben Juhász Pál algyői református lakos arra kérte a szegedi tanácsot, hogy állítsanak ki számára egy igazolást arról, hogy 1746-ban már Szegeden megbüntették paráznság miatt, ezért ne kelljen a református egyház büntetését is magára vennie:

„...a kálvenisták disciplinájok szerint edj hétig a templomba[n] poenitealni feljárván vasárnapig a praedikatio alatt követ állyak...”⁷⁵

Mai szemmel nézve furcsának tűnik ez a helyzet, de a 18. században bevett szokás volt: világi bíróság ítéletét a református egyházi bíróságnak is figyelembe kellett vennie, ennek ellenére az egyházi bíróság is kiszabta a saját büntetését a bűnösre.⁷⁶

⁷⁴ MNL–CsCsML V.A.1003.c.6. Szeged város tanácsának iratai. Szám nélküli iratok. Gúzy Erzsébet ítélete, Szeged, 1748. július 12.

⁷⁵ MNL–CsCsML V.A.1003.c.6. Szeged város tanácsának iratai. Szám nélküli iratok. Juhász Pál kérvénye Szeged városához, [sine loco], 1749. augusztus 8.

⁷⁶ SZIGETI Jenő, „A református egyházfegyelem gyakorlásának válsága a XVIII. és XIX. század fordulóján” in: HORVÁTH Emőke (szerk.), *Bűn, bűnhődés, büntetés* (Budapest: L'Harmattan, 2011), 70–80. ILLYÉS Endre, *Egyházfegyelem a magyar református egyházban* (Debrecen: Városi Nyomda, 1941), 148–152.

Szeged mellett a 18. század közepén református dohánykertészek hathatósan közreműködtek abban, hogy ujjaszervezzék Csanytelek (Csany) falut. A telepeselek között nemesek is voltak, akik 1752-ben armálisuk kihirdetését kérték a vármegyétől. Ebben a kérvényben szerepel Szeghő János neve is.⁷⁷ A kutatás eddig is tudta, hogy a Szeghő család több tagja a 18. században Nyitra vármegyéből Csongrád vármegyébe költözött. Arról is van információnk, hogy egy bizonyos Szeghő János – aki református volt – Szegeden telepedett le, ahol rekatoizált. Minden bizonnyal a csanyi Szeghő nem azonos a szegedi Szeghővel, mert a Szegeden élt Szeghő fia a napóleoni háborúban harcolt, ezért az 1752-ben Csanyban felbukkanó Szeghő utódai túl idősek lennének ahhoz, hogy az 1800-as évek elején katonaként szolgáljanak.⁷⁸ Az viszont elképzelhető, hogy Nyitrából Csongrád vármegyébe a református Szeghő család több hullámban költözött át. Közülük talán a család egyik tagja dohánykertészként próbált meg letelepedni. Minden bizonnyal azért próbálkozott meg ezzel a bizonytalan életformával, mert a család anyagi helyzete megromlott. Az agrártörténeti kutatások szerint egyáltalán

⁷⁷ HEGYI Ádám, „Református gyülekezet alapítása Csanyban (Csanytelek) 1753-ban,” in, *Hagyomány - Identitás – Történelem: 2021*, szerk. KISS Réka, LÁNYI Gábor, Reformáció öröksége, 8, 85–104. (Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2022), 93, 98.

⁷⁸ SZIKLAY Károly – BOROVSKY Samu, *Nyitravármegye*, Magyarország vármegyéi és városai (Budapest: Országos Monografia Társaság, 1898), 55. KEMPLEN Béla, *Magyar nemes családok*, 10. kötet (Budapest: Grill Károly, 1931), 96–97. NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 10. kötet (Budapest: Beimel, 1863), 556–568.

nem volt ritka, hogy kurtanemesek álltak be dohánykertészek közé.⁷⁹ Igen valószínű, hogy a Csanyteleken bérlőként megjelenő Szeghő János is ezt az utat járta végig.

Végül említsük meg, hogy a katolikus egyház is folyamatosan követte a reformátusok mozgását. A szegedi minoriták 1744-től kezdve vezették azoknak a személyeknek a nevét, akiket át tudtak téríteni a katolikus egyházba. Az áttérők között Biharból és Erdélyből is említenek olyanokat, akiket a szegedi minoriták térítettek át. Ebben a nyilvántartásában szerepel 1754. január 11-én Szűcs András csanyteleki református lakos, akit sikeresen rekatolizáltak.⁸⁰

A türelmi rendelet következtében Szegeden is enyhült a reformátusokkal szembeni kirekesztés, de ennek ellenére csak 1809-ben lett ismét református polgára a városnak Makki Mihály mészáros személyében, bár kálvinista zsellérek ezt megelőzően is éltek a településen. A 19. század közepén a lassan növekvő létszámú református polgárjoggal rendelkező lakosok ismét elkezdték megszervezni az egyházközségüket. Először 1846-ban Hódmezővásárhely leányegyházaként, majd 1857-től kezdve önálló egyházközségként.⁸¹

Összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg: a reformáció Szegeden is jelentkezett, a város életében a 16. században jelentős súlya volt a protestánsoknak. A 17. század során létezett egy református gyülekezet a Felsővároson,

⁷⁹ TAKÁCS Lajos, *Dohánytermesztés Magyarországon* (Budapest: Akadémiai, 1964), 18–19.

⁸⁰ MNL–CsCsML XII.6.a.8. kötet fol. 85. A Szegedi Felsővárosi Minorita Rendház iratai 1724–1949, Liber Variorum 1749–1864.

⁸¹ REIZNER, 3. kötet, 1900, 35.

amely a török hódoltságot követő időszakban megszűnt, tagjai Algyőre menekültek. A 18. század során polgárjogot reformátusok nem szerezhettek Szegeden, de a városban továbbra is éltek kálvinisták. 1809-ben ismét felvettek református vallású embert a polgárok sorába, és nem sokkal a szabadságharc kitörése előtt ujjászervezték a 17. században megszűnt egyházközséget.

Rövidítések

MNL–CsCsML

Magyar Nemzeti Levéltár – Csongrád-Csanád Megyei
Levéltár (Szeged)

RMNy

Régi magyarországi nyomtatványok, 1-5. kötet (Buda-
pest: Akadémiai Kiadó, 1971–2023)

Ács Péter

**Varga Pál a Szegedi Református Egyház
alapító lelkésze
(Tiszadob, 1824.01.06. – Szeged, 1892.01.07.)**

A Szegedi Református Egyházközség alapító lelkésze Tiszadobon született Varga Mihály földműves és Szilágyi Erzsébet gyermekeként. Az anyakönyv bejegyzése szerint 1824. január 6-án keresztelték meg (3. kép).

1824.	3. a.	Jan.	6.	Joannes Michaelis	Maria Elisabeth
	5. a.	Jan.	6.	Catharina Michaelis	Elisabeth Varga
				Michaelis Varga	Elisabeth Varga
				Michaelis Varga	Elisabeth Varga

3. kép

Tiszadobi református anyakönyv bejegyzése.

Forrás: Familysearch.org

Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte, majd a Debreceni Kollégiumban folytatta tanulmányait, ahol a gimnázium elvégzése után a felsőbb tanszakra iratkozott be, és az 1842 és 1847 között bölcsészetet, jogot és teológiát tanult kitűnő eredménnyel. 1847 decemberében a felsőbb tanszak tanári gyűlése által az esküdtek testületébe választották be és mint hivatalosan beiktatott esküdt-felügyelő a fel-

1848 áprilisában a gyomai egyházközség hívta meg iskolája rektorának, ahol három évet töltött el (4. kép).

-149-

Varga Pál Iskolai igazgatói számban 1848.							
	Halott neve	Anyjai Fője-e	Év.	Isk.	ny. Igazg.	Iskolai számban Iskolai számban Iskolai számban	Iskolai számban
15	Károli János	Anyja Bonczák	48.	"	"	15	16
18	Lovay György	" "	44.	"	"	18	19
18	Förvési György	" "	53.	"	"	18	20

Forrás: Familysearch.org

Lelkészi szolgálatát, a képesítő vizsgák letétele után, 1851 októberében a Bihar megyei Sáp településen kezdte, mint helyettes lelkész (5. kép).

		<i>Kipiti</i> <i>bin</i>	<i>Seng</i>	<i>Laap</i>	<i>Selise p'ior</i>
		<i>Varga</i> <i>Pa'</i>	<i>idig'onei</i>	<i>Lutkipasom'ingalun</i>	
		<i>Pa'</i> <i>o' b' o' i</i>			
<i>H</i>	<i>Octob 11.</i>	<i>Bakenasi</i>	<i>Parsi</i>	<i>foloh</i> <i>hel</i>	<i>Soder' Sader</i>
		<i>Sukikan'itani</i>	<i>Sander</i>	<i>min</i> <i>dei</i>	<i>is</i>
		<i>Sugulur'ana</i>	<i>hep'ari</i>	<i>sok</i> <i>hit</i>	<i>Senei</i> <i>Sinday</i>
		<i>Sekid'ant'ek</i>	<i>la'anya</i>	<i>minol</i> <i>valla</i>	
		<i>Sijup'ulagay</i>	<i>Sasasan</i>	<i>kellen</i> <i>uati</i>	<i>Laap</i>
		<i>Sasas'ati</i>	<i>na</i> <i>20</i>	<i>Baken'ing</i>	
		<i>Sukip'it'andi</i>			
		<i>Kia</i> - <i>2</i> <i>ides</i>			

Forrás: Familysearch.org

⁹⁶ SZABADI István, *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium levéltárában, II. kötet*, Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére, 1. (Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013), 1468.

1852-ben Széll Sámuel esperes meghívta Hódmezővásárhelyre maga mellé segédlelkészi szolgálatra. A hódmezővásárhelyi népes egyházban, mint ifjú és ambiciózus lelkészjelölt részére bő alkalom nyílt arra, hogy anyaszentegyháza ügyeinek előbbre vitele körül arra való elhivatottságáról tegyen tanúságot.

Itteni buzgó és fáradtságot nem ismerő segédlelkészi munkálkodása kihatott a szegedi – akkor még pásztor nélküli – szervezetlen leányegházra és hol kocsin, hol lóháton – jó és rossz időben egyaránt – gyakran, de főként ünnepek alkalmával megfordult a szegedi hitsorsosok között, s azoknak felkérésére a reáliskola nagytermében rendes istentiszteletet tartott. 1853. karácsonyán már ő tartotta Szeged protestáns vallású lakosainak az ünnepi istentiszteletet.

1855-ben a szegedi reformátusok megkeresték a békésbányai egyházmegyét azért, hogy támogassák anyaegházzá váló alakulásukat. A 93 összeírt református családfő és családtagjaik örömmel értesültek november 18-án Széll Sámuel vásárhelyi lelkésztől az egyházmegye és az egyházkerület engedélyező és jóváhagyó határozatáról. 1857. július 14-én tartotta meg a közösség az alakuló közgyűlését.

Úgy a szegedi hívek, mint egyházi felsőbbsége felismerték Varga Pálban a Krisztus szolgálatára kész buzgalmat, lemondást és tevékenységet. Ennek tudható be, hogy 1858. június 6-án az anyaegházzá alakult szegedi kisded református egyházközség lelkes szeretettel lelkészévé választotta és ezen év december 5-én az egyházmegye képviselője nagytiszteletű Gaál Dániel hódmezővásárhelyi lelkész, egyházvidéki ülnök által beiktatásra került hivatalába.

Beköszöntő prédikációját Pál apostol I.Kor 3:11 igéje alapján (*Mert más fundamentumot senki nem vethet azon kívül, mely vettetett, mely a Jézus Krisztus*) – nem lévén ak-

kor még a kisdud egyháznak temploma – a felsővárosi kaszinó termében tartotta, mely ünnepélyes istentiszteleten más vallásúak is nagy számmal voltak jelen. A prófétai lelkület szólt belőle amikor így szólt: „*Ha meleg ragaszkodással öleljük szent hittől áthatott keblünkre zsenge egyházunkat, úgy ne féltsük azt a pusztulás viharától, ha testvéri szeretet, békesség fűz össze bennünket, akkor a vallás fája, melyet most elülteténk, ki fog zöldelni és terebélyes lombjai alatt édesen pihenjük ki az élet fáradoalmait.*” Ezeket a beteljesült prófétai szavakat olvassa majd fel közel 100 évvel később a Honvéd-téri gyülekezet megválasztott gondnoka a presbitérium eskütelekor 1950. március 12-én.

Az újonnan alakult s megértő, lelkes hívekből álló kis egyház apostoli buzgalmú ifjú lelkésze az egyházszervezés munkáját megkezdte, éjjelt napot eggyé téve, küzdelmes fáradozással sikerült neki a szétszórt híveket egy testté tömörítenie, s rövid félévi működése alatt egyháza annyira haladt előre, hogy már saját helyiségében, a Szentháromság utca 30. számú telken rendezett be imaházat, lelkészlakot és iskolát. 1859. május 29-én az imaházat ünnepélyesen felszentelték, másnap pedig az új lelkész az új lelkészlakban tartotta meg lakodalmát (6. kép).

ESKÜTÉSI											
FÜGGETLEN ÉS MENYASSZÓ NYOM											
Függő	Név	Állapota	Dátum	Hely	Élet	Halál	Függő	Név	Állapota	Dátum	Hely
23.	1859. máj. 29.	Frederik, Andor	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	23.	1859. máj. 29.	Frederik, Andor	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.
24.	1859. máj. 29.	Varga Pál	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	24.	1859. máj. 29.	Varga Pál	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.

ANYAKÖNYV											
Név	Állapota	Dátum	Hely	Élet	Halál	Név	Állapota	Dátum	Hely	Élet	Halál
Frederik, Andor	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	Frederik, Andor	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.
Varga Pál	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	Varga Pál	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.	1859. máj. 29.

6. kép

Varga Pál esküvői bejegyzése a hódmezővásárhelyi anyakönyvben.

Forrás: Familysearch.org

Kusztos Lajos hódmezővásárhelyi tanító leányát vette feleségül, akiben a visszaemlékezések szerint a legszebb harmóniában egyesült Mária hite és Márta szorgalma. Az egyházi élet fellendítésére vonzóvá és áldásossá tudta tenni családi tűzhelyét, s általános tisztelet vette körül a papi hajlékot. Pál apaként a családjának élt teljességgel s mintaképe volt azon családapáknak, akik csak a családi élet szelíd örömei között találják fel igazi boldogságukat. Pedig velük együtt lakott a szegénység. Zsuzsanna idős korában sokszor beszélt a küzdelmes szegedi napokról, a nélkülözésekről, sőt a megüresedett kenyeres kosárról is, de azért boldogan tett bizonyoságot az isteni gondviselésről.

Nyolc gyermekük született, hatot tudtak felnevelni, boldog családi légkörben küzdve testi-lelki jólétükért:

- Ilona Mária Karolina 1860. április 25.
- Gizella 1862. január 28.
- Mária 1864. június 14.
- Irén Gabriella 1866. március 11.
- Zsuzsanna Jolán 1868. május 28.
- Karolina Jolán 1869. augusztus 26.
- Pál János 1878. április 1.
- Jenő Károly Lajos 1878. április 1.

A gyülekezet hajlékáról 1947-ben egy idős, volt presbiter elmondta, hogy a szerény imatermet az utca felőli oldalán magas kőfallal kellett ellátni, hogy az ének ki ne hallatszék az utcára. A hitközség tagjainak létszáma 1859-ben 250, 1879-ben pedig 452 fő volt. A növekedéshez hozzájárult, hogy Varga Pál lelkipásztornak lelkészi minőségében mindenkor a krisztusi alázatosság, szelídség, hitbuzgóság és bátorság voltak kísérei. Vallásos melegséggel és gondos szeretettel ápolta gyülekezetét.

Abban, hogy Szegeden, a római katolicizmus erős fészkeében a kálvinista egyháznak és magának is pozíciót tudott teremteni, nagy része volt egyfelől alkalmazkodni tudó képességének, másfelől progresszív, de jóságos és minden hivalkodás nélküli gondolkodásának, amellyel az intelligensebb elemekhez hozzá férközhetett és rajtuk keresztül egyháza érdekeit munkálni tudta.

Az 1879. március 12-i árvíz új helyzet elé állította a lelkészt és közösségét egyaránt. A pusztítás nagyságára jellemző, hogy a város kb. 75000 lakosából mintegy 60000 vált hajléktalanná. 5458 ház, köztük a gyülekezeti imaház, lelkészlak és iskola épülete is elpusztult, és mindössze 265 maradt épségben. Külön kegyelem, hogy ekkora csapás mellett a holtak száma 151 fő volt csak.

Az ár nem kímélte az egyház javait sem. Az imaház, iskola, tanítólak szinte azonnal romba dőlt, a lelkészlak falai megrepedtek, helyenként megindultak és szintén menthetetlenné váltak. Varga Pál családját Deszkre tudta menekíteni, az egyház iratait, féltett kincseit biztonságba helyezte. Mikor az ár betört, legelső dolga volt egyháza értékeit menteni. A magáéból semmit sem mentett meg, de egyházáéból mi csak menthető volt, semmit sem engedett elveszni. Segítség nem kapván, azon a szerencsétlen éjszakán ő maga, néhol térdig érő vízben gázolva tolta talicskán a családja részére fenntartott biztos helyre egyháza féltett kincseit. Helyzetét és lelkiállapotát jól tükrözi két nappal később irt levele, mely a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* március 23-i számában jelent meg:

„Esdő szózat!

T. szerkesztő úr! Szeged városát s benne egyházunkat s családomat a gyilkos vízáradat hullámsírbá temette. Oly hírtelen tört ránk a pusztító ellenség, hogy szerencsés, ki életét megmentette. Én nőmet s hat kiskorú gyermekemet a közelfekvő Deszkre küldve, magam az egyház levéltárát s anyakönyveit megmenteni visszamaradtam, s már csak gyors futással menekülhettem meg. Minden vagyonomat elvesztettem, de kedves családom megmentve lévén, mindenem megmaradt. Anyagilag koldus vagyok, de boldogít a hit, hogy Isten és az emberbaráti részvét kiemel a hullámsírból. A toll sem az enyém, mi most reszkető kezemben van. Ki egyházam részére igen, de a magam részére kérni mindig szerény voltam, most a nyomor engem is kérni kényszerít. Első sorban tisztelt szerkesztő úrhoz fordulok : szíveskedjék a részvét érzetét egyházi körünkben irányomban felkelteni. Én most nem vagyok képes egy esdő szózatot papírra tenni. Kétségbe esett nem vagyok, mert megmaradt keresztyéni hitem. E hit bátorít s biztat, hogy gyors segély megadja magam s családom részére a mindennapi kenyeret. Minthogy pedig a helybeli posta jelenleg nem kézbesíthet senkinek semmit: egyelőre a részemre egyházi uton nyújtandó segély elfogadására t. szerkesztő urat és az egyházmegegyék nagyí hivatalait mély tisztelettel fölkérem.

Szeged, 1879. márc. 14.

Varga Pál, ref. lelk.”⁹⁷

Varga Pál a katasztrófa által romba dőlt egyházát sem hagyta el. Csónakba ülve, menedékhelyükön kereste fel híveit, s összegyűjtötte azokat a vízben álló városházára istentiszteletre. Ezzel a tettével visszatartotta vallásos híveit az elszéledéstől, biztatva őket, hogy egyházuk romjaiból csakhamar ki fog emelkedni. Húsvét vasárnapján, április 13-án a gyülekezet elérhető tagjai az ünnepi istentiszteletre a városi tanácsteremben gyűltek össze, ahol Varga Pál prédikált.

⁹⁷ VARGA Pál, „Esdő szózat,” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 22 (1879), 381.

Április 22-én Balogh János főgondnok Kárász utcai házának emeleti szobájában presbiteri gyűlést tartottak. Az újra indulás módjairól és lehetőségeiről tanácskoztak. Már ekkor leírták és a Tekintetes Köztörvényi Hatóságnak 1/1879 sz. beadványban megküldték, hogy az egyháznak a város központi területén kell új helyet keresni a hívek jobb elérése érdekében:

„a helyre nézve azon élénk óhajtása és vágya van, vajha az építkezés a Zsótér ház mögötti Ferencz téren történhetnék. Tekintve tehát, hogy a budai országút amelynek vonalán a rókusai templom ma áll az új szabályzat folytán is legfőlebb egyenessé változtatva megmarad, s tekintve hogyha ugyanez vonalba s megfelelő állásba még egy templom építtetik az a mondott vonalnak csak díszére válhatnék ...”⁹⁸

Esperese másképp látta a jövőt, és Varga Pált kirendelte Szentesre időközi (ideiglenes) lelkipásztori szolgálatra. A kirendelésre okot adhatott a rábízott lelkésről és családjáról való gondoskodás is, hiszen a Varga házaspár iker fiú gyermekei még csak egy évesek voltak, és az összeomlott egyház bevételei bizonytalanná váltak. Az anyakönyvek tanúsága szerint 1879. április 24-e és november 6-a között végzett Szentesen több temetést, de ezen időszakban június 11-én, Szegeden is keresztelt, azaz nem szakadt el gyülekezetétől a kirendelés mellett sem. Több esetben a keresztelés és temetés szolgálatát Tomay József evangélikus lelkipásztor látta el, aki végig a városban tartózkodott. Az események különleges tanúságtevője, Szabó János esperes bejegyzése szerint, Varga Pál Szentesen őrizte az árvízből kimentett szegedi anyakönyveket:

⁹⁸ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1879.04.22., p. 6. A megjelölt területen ma a MÁV igazgatóság található.

„Egyházi törvényes vizsgálat alkalmával az árvíz által f. év Március 12-én elpusztított Szegedi Református Egyház lekipásztora Szentesre rendeltetvén időközi lekipásztorul az őrizete alatt levő ezen anyakönyvet láttuk és aláírtuk Szentesen. Június 19. 1879. Szabó János esperes Miklovicz Bálint e. m. tanácsbíró.”⁹⁹

Az Örökkévaló megkönyörült elárvult népén. A koronás király, Ferenc József 1000 forinttal sietett a lesújtott egyház segélyére. A város újjá alkotásának nagy munkájára Tisza Lajos grófot küldte ki, aki oly fényesen írta be nevét nemcsak Szeged város, de a szegedi református egyház történetébe is. Ha az érdem legnagyobb része őt illeti is, utána kétségkívül a fáradhatatlan lelkész következik. Míg itthon lelkesített, áldozatra buzdított, addig kívülről is mindenütt zörgött, hol csak egyháza részére segélyt remélt nyerni. Ő küldözte szét az egyház esdő szózatát, mint megannyi kibocsájtott galambjait a reménynek, nemcsak a magyar hazában, hanem a távol külföldre: Német-, Angol- és Franciaországba is, és Istennek hála, nem tértek azok vissza a vigaszhozó olajág nélkül. A vigasznyújtás egyedi megoldása volt a Skót Nemzeti Biblia Társulat ajándéka (7. kép), a szegedieknek kiosztott 1000 db Újszövetség és Zsoltárok formájában, amiről a Protestáns Egyházi és Iskolai lap 1880. januári számában tudósítanak.¹⁰⁰

⁹⁹ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Anyakönyv, 1879.06.19.

¹⁰⁰ „Különfélék,” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 23 (1880), 155.

7. kép

Az Újszövetségbe ragasztott lap az adományozásról
(Galambos Lajos, hódmezővásárhelyi magángyűjteménye)

A lap szintén 1880 januárjában egy másik írást is közzé tesz az aktuális helyzetről:

„A szegedi ref. egyház derék lelkésze, Varga Pál, hozzánk intézett terjedelmesebb levele számos érdekes részletet tartalmaz, melyek a mellett tanúskodván, hogy ahol legnagyobb a veszedelem, ott működik legjobban az Úr kegyelme: méltók a köztételre. »Szegeden a ref. lelkészlak ismét fönnáll; de nincs is egyéb épületünk, írja a nevezett lelkész úr. Az isteni tiszteletet ideiglenesen a főreáliskola első emeletében egy nagy teremben tartjuk, melyekre a helyzetet tekintve, híveink meglehetősen számban szoktak egybegyülekezni. A ref. tanulók, mintegy 35 növendék hittani oktatását szinte a reáliskolában teljesítem. Megkezdtem már a fegyencek lelki gondozását is, s karácsony második napján nekik az úri szent vacsorát is kiszolgáltattam. Szóval egyházi életünk megújulása óta táplál a remény, hogy Szeged városában ref. anyaszentegyházunk ismét jövőnek néz elé. Nem mulaszthatom el főlemlíteni azon szerencsét, hogy Tisza Lajos kir. biztos úr egyházunk iránt meleg érdeklődést tanúsít, s magas pártfogása fejledező egyházi életünknek valóban örömdolog lehet adhat.”¹⁰¹

¹⁰¹ „Különfélék,” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 23 (1880), 92.

Ennek a pártfogásnak egyik eredménye látható az Egyházi Híradó 1922. január 15-i számában. 1880-ban az egyház megkapja a mai református palota helyén álló kis épületet, mely a víz utáni Szeged egyik jellegzetes épülete volt. A levéltári dokumentumban Varga Pál és neje Kuszto Zsuzsanna neve van bejegyezve a házra (8. kép).

8. kép

A víz utáni parókia épülete.

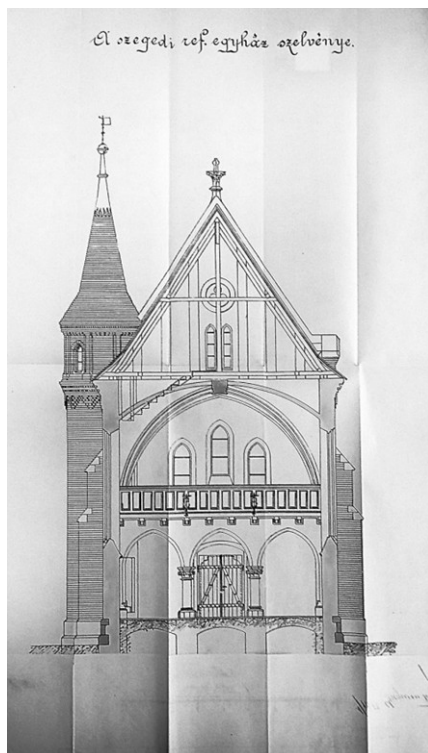
Forrás: Egyházi Híradó (1922. január 15.).

A következő évek a templom felépítésének költségeit szolgáló gyűjtéssel teltek el, hol bizakodva, hol elcsüggedve a pillanatnyi helyzettől. Szeged újjáépítése töretlenül haladt, a tervekben figyelembe vették a református templom felépítését annak mai helyén. Az újjáépítést irányító Királyi Biztosi Tanács segítségével a város telket biztosított. A tervezéssel eredetileg Lechner Ödönt bízta meg, a kivitelezési munkát Gregersen Guilbard norvég mesterre bízta. 1881 novemberében a Szegedi Híradó hasábjain megjelent egy többször

is visszatérő hirdetés az 1882. évi képes naptárról. E szerint a naptár már tartalmazta a majdan felépülő templom képét is.¹⁰²

Schulek Frigyes elfogadott és megvalósításra kerülő tervében a körút íve mentén elhelyezkedő háromszög alakú telek és az a célkitűzése, hogy a régi templomok térszervezését és a református liturgia igényeit összehangolja egy egészen egyedi megoldást eredményezett: az Úrasztala a templomtér szabályos háromszög alakú központi terének súlypontjába került. Ez a hely egybeesik a telek középpontjával is. A háromszög sarkainál levő pillérekre támaszkodó boltívek között a központi teret egy hatszögletű csillagboltozat fedi le. Fölötte szintén a középpontban helyezkedik el a templomtorony. Ez volt az első olyan protestáns templom itthon, amelynek centrális a térszerkezete. Az igehirdetés helyéül szolgáló szószék és az előtte álló Úrasztala foglalja el a templom uralkodó részét. Ebben az a nagy református gondolat jut kifejezésre, hogy a templomban az ige hirdetésének céljait szolgáló szószéknek kell a középpontba kerülnie (9. kép).

¹⁰² „Hirdetmény” *Szegedi Híradó* 23 (1881. november 4.), 251. szám.

9. kép

Schulek Frigyes 1882. április 27-én benyújtott tervének részletei.

Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár (Szeged).

A néphagyomány szerint a tornyon lévő kakas a reformáció idején az alsóvárosi templomon volt. Az 1883. november 29-i presbiteri jegyzőkönyv rögzíti az ettől eltérő valóságot:

„Id. Gróf Ráday Gedeon egyh. megyei világi gondnok úr régebben tett ígéretéhez képest a templom tornyára készült és pedig veresrézből aranyozva készített egy gömb, kakas, valamint az ehhez tartozó és ková-

csolt ékítménnyel ellátott vascsúcs szál munkákért a budapesti bádigos által bemutatott és f. évi október hó 6-ról keltezett számla szerint 200 Ft-t kifizetett.¹⁰³

A templom alapkövének letételére 1882. augusztus 25-én került sor. Megkezdődött az építkezés, és 1884. május 25-én sor került az elkészült épület felszentelésére.

Varga Pál lelkipásztor másodszor is elindította a Szegedi Református Egyházközséget. A felszentelésen Révész Bálint püspök mellett ott volt gr. Tisza Lajos miniszteri biztos, aki Szeged újjáépítéséért felelt, gr. Ráday Gedeon egyházgondnok és Szabó János esperes a Békés-bánati egyházmegye vezetői, lelkésztársak sokasága. A templom építését különösen szívéen viselő szentesi, hódmezővásárhelyi és makói református gyülekezetből az ünnepre eljött hívek már be sem értek a templomba, így a benti szolgálattal egyidőben, a templom előtti téren Garzó Gyula gyomai lelkipásztor egy rögtönzött emelvényről tartott hálaadó istentiszteletet a kint rekedteknek.¹⁰⁴ Immár békés nyugodt körülmények között, saját templomban folytatódott a gyülekezet élete.

A Magyarországi Református Egyház 1886. évi névtára már egy létszámában fejlődő és óriási kiterjedésű szórvánnyal rendelkező gyülekezetről számol be, melynek északi és déli szolgálati helyei mintegy 75 km távolságra voltak egymástól.¹⁰⁵

¹⁰³ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1883.11.29.

¹⁰⁴ „A szegedi reform. templom felszentelése,” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 27 (1884), 707–709.

¹⁰⁵ TÓTH Sámuel, *A Magyarországi Ev. Ref. Egyház egyetemes névtára az 1886. évre* (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1887), 234.

Varga Pált a város közművelődésére irányult munkában a bátor és buzgó küzdők között találhattuk. Krisztusi alázatosságával, békeszeretetével és őszinte barátságos viselkedésével és modorával nemcsak saját híveinek, hanem más vallásúaknak közszeretétét is megnyerte, minek legfőbb bizonyossága az, hogy a más vallású lelkész társaival is mindenkor őszinte, meghitt, testvéri viszonyban élt.

Az Egyetemes Konvent 1891. év áprilisi jelentése kicsi betekintést ad a szórványban végzett munkájáról. 11 településen 91 lelket gondozott, akiket többször házanként felkerekített, újból összeírt, a gyermekeknek zsoltárt, új testamentumot, útmutatást adott, később konfirmálta őket.¹⁰⁶

A még munkabíró férfiú lelkipásztori magasztos hivatásának lett az áldozata. 1891. december 19-én temette a katonai kórházban 24 évesen elhunyt Banga Sándor közhonvédet. A metsző hidegben olyan erősen meghűlt, hogy az újévi istentiszteletet lázas betegen és nagy önmegadással tartotta meg. Ennek következtében influenzája tüdőgyulladásba ment át, s alig pár napi szenvedés után 1892. január 7-én drága életét visszaadta az ő Urának, Teremtőjének, kit ő oly híven és lelkesen szolgált.

1892. január 9-án temették el Szegeden a református temetőben. Sírjánál, Szabó János és segédlelkésze, Bereczk Sándor búcsúztatta.¹⁰⁷ Özvegye gyerekeihez költözött először Budapestre, majd kis idővel később Visegrádra, ahol életének utolsó nagy öröme az a szent alkalom volt, midőn – 1910-ben karácsony ünnepén – a visegrádi protestánsok az

¹⁰⁶ TÓTH Sámuel, *A Magyarországi Ev. Ref. Egyház egyetemes konvent-jének jegyzőkönyve Budapest 1891. április 7–12. napjain* (Debrecen: Városi Nyomda, 1891), 154.

¹⁰⁷ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Halotti anyakönyv, 1892.01.07. BERECK Sándor, „Nekrológ: Varga Pál 1824–1892,” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 35 (1892), 92–93.

első nyilvános istentiszteletre gyűltek össze. Hosszú betegség után 1911. november 21-én tért meg Teremtőjéhez. Férje mellett nyugszik Szegeden.¹⁰⁸

A Református Egyháznál fia, Varga Pál János (1878 Szeged–1964 Debrecen) főleg Balthazar püspök szolgálata alatt a tiszántúli egyházkerület, a Debreceni Kollégium és a tanítóképző gazdasági vezetője, főszámvevője volt. Ilona lányától született unokája Fördös Dezső (1890 Kecskemét–1982 Budapest) református lelkipásztorként szolgált Budapesten. Varga Pál tiszteletes munkája ma is él az életre keltett gyülekezetben és felépített templomában.

Aldott legyen emlékezte!

10. kép

Varga Pál és felesége, Kuszto Zsuzsanna síremléke
a szegedi református temetőben

¹⁰⁸ ÖRY Lajos, „Nekrológ: özv. Varga Pálné, sz. Kuszto Zsuzsanna 1834–1911,” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 55 (1912), 185–186.

Ács Péter

**Bakó László templomépítő lelkipásztor
1896–1968**

*Bakó László élete az újszegedi gyülekezet
megszervezéséig*

Bakó László 1896. január 31-én született Szatmárnémetiben. Édesapja hetei Bakó Ignác vasúti mérnök, Szatmárban a Magyar Párt területi elnöke, édesanyja szigligeti Vajthó Emma. Mindketten kisnemesi család leszármazottjai. Fiuk az elemi iskolát szülőhelyén, gimnáziumi tanulmányait Debrecenben és Szatmárnémetiben végezte jeles eredménnyel. Már gimnazista korában érlelődött benne, hogy Isten szolgálatra hívja el. Az iskola 1913–1914 tanévi értesítője az érettségiző Bakó László tanulmányi eredményéről és egyéb iskolai tevékenységéről sokat elárul: jelesen végezte el a 8. tanévet, majd leérettségizett az 1914. június 22–26. között tartott vizsgákon. Egyéb iskolai tevékenységén már látszik, hogy életét az Isten iránti szolgálatra szánta oda és ennek megfelelően, tudatosan készülve az elhívásra, választotta ki rendkívüli tantárgyait és szervezte az iskolai szakköröket.¹

¹ BAKCSY Gergely, *A Szatmár-Németi református főgimnázium 1913–1914. évi negyvenedik értesítője* (Szatmár-Németi: Északkeleti Könyvnyomda, 1914), 40, 43.

Ilyen volt a „műének” tantárgy. Bár az egyházi ének végig a tantárgyak között volt, de alaposabb tudást szerzett ezeken az órákon. A latin és görög nyelv mellé felvette a francia nyelv tanulását, és a gyorsírást is melynek biztosan hasznát vette szolgálata alatt. Az iskolai körök, egyesületek életében igen aktívan részt vett.²

Kiváló szervező és irányító képessége kitűnt a „Konfirmált Ifjak Egyesülete” megalakításában és működtetésében. Lényegében egy kis egyházi szervezetet hozott létre az iskola berkein belül, mely a kor protestáns belmissziói tevékenységét követte.³ Éveken keresztül tagja volt a „Kölcsény-Önképzőkör” tisztikarának is.⁴ Aktivitására jellemző, hogy az utolsó év iskolai rendezvényein sokszor szerepelt.⁵

Külön figyelemre méltó, hogy a beszámolók alapján zenéi tudásának részét képezte a hangszeren való énekkiséret is. Zongora és harmónium játékaról, ének előadásáról több esetben találunk említést a gimnázium városi rendezvényeiről szóló tudósításokban. A gimnáziumi évek későbbre is kiható érdekessége, hogy Szatmár református lelkésze 1910 és 1914 között Dr. Kovács J. István, Kisteleken született, katolikusként keresztelt, 1904-ben jogi doktorátust szerzett, majd a református hitre áttért, megújult hitű lelképásztor volt. Biztosan ismerte és felfigyelt az ifjú gimnazista tevékenységére. Életük a későbbiekben még több ponton szorosan összekapcsolódik.

Édesapja fiát is mérnöki pályán szeretne volna látni, ennek engedelmességre László 1914 őszén beiratkozott Budapesten a Műegyetem gépészmérnöki karára. A rektori tanács

² BAKCSY, 1914, 99.

³ BAKCSY, 1914, 52.

⁴ BAKCSY, 1914, 49.

⁵ BAKCSY, 1914, VI, XI.

októberben hozzájárult, hogy ingyenebéd adományban részesüljön.⁶ Az első szemesztert elvégezte, de szívében az elhívás erőteljes érzése arra indította, hogy a teológián folytassa tanulmányait és lelkészként szolgálja az Urat. Szülei is belátták, hogy László életének kiteljesedése ez az út és beleegyeztek a váltásba.

László a tanév második szemeszterétől már a Budapesti Theológia Akadémián tanult, ahova 1915. február 5-én iratkozott be. Szatmárról lelkésze 1914 szeptemberében átjött az akadémiára oktatni. Minden bizonnyal segíthette útmutatásával, tanácsaival az ifjút döntése meghozatalában. Tanárai hamar felismerve tehetségét, indíttatását, megismerve gimnáziumi belmissziói aktivitását, beleegyeztek, hogy az első évet fél év alatt végezze el.

HETEI BAKÓ LÁSZLÓ,
a szegedi reformátusok elhívott lelkipásztora.

11. kép

Bakó László arcképe az Egyházi Híradó 1922. június 24-i számában

⁶ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára, Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem jegyzőkönyvei 1862–1949, Jegyzőkönyv, 1914. október 12.

A lelkészképzés a megelőző évtizedben lelki megújuláson ment át. A Dunamelléki Lelkeszi Értekezlet 1905-ben részletesen kifejtette a lelkésznevelés megújítására vonatkozó javaslatait. Az ebben foglaltak szerint *„az igazi, a korszerű lelkipásztor a megtért, élő hitű és hitét életével megpecsételő keresztyén ember, akinek tisztéből és bizonyágtevő hitéből adódó szolgálata az, hogy az egyháztagokat is nemcsak hitre juttassa, hanem keresztyén szolgálatra indítsa és megszervezze.”* A legjelesebb előjárója ennek a megújulásnak az akadémia filozófiai-pedagógiai tanszékének professzora, 1900–1903 közötti igazgatója, Szabó Aladár volt. Megalakítja és irányítja a Bethánia Egyletet, 1904-től rendszeres evangélizációs igehirdetésekbe kezd, akkor a Hold utcai templomban. Létrejön az Evangéliumi Szövetség és megindul a biblia- és iratmisszió. Ennek a korszaknak későbbi kicsengése a „bethánista” jelző használata az e szerinti lelkülettel szolgáló lelkészekre. Ebben a lelki környezetben tanul és szolgál a kezdetektől Bakó László.

Bakó tanulmányait sikeresen végzi a nehéz háborús évek alatt, de kiveszi részét a segítő munkából is. Harmincnégy teológiai hallgató társával együtt 1915-ben önkéntes betegápolói tanfolyamot végez és két éven át rendszeres szolgálatot tart a Pénzintézetek Fehérvári úti Hadikórházában, annak tüdőosztályán.

Betegápoló-felügyelői szolgálata mellett is folyamatosan végezte a teológiát, úgy, hogy nagy elfoglaltsága ellenére vizsgáit rendesen és kiváló eredménnyel tette le. Tanulmányait 1918-ban sikeresen befejezte és az első lelkészvizsgát 1919. január 30-án (11/1919 sz.), a második lelkészvizsgát 1921. február 11-én (31/1921 sz.) sikeresen letette.

Tanulmányai mellett folytatta a gimnáziumban már megkezdett belmissziói tevékenységet. Több szervezet munkájá-

ban vett részt igen aktívan. Az egyik a felsőfokú önképzőköri tevékenység továbbfejlesztéseként a Theológiai Akadémián alakult „Kálvin János Kör”. A kör tevékenysége kettős volt. Egyrészt önképzés, ahol az akadémia épületében teológiai, bibliamagyarázati, irodalmi felolvasások előadások viták mellett bővítették ismereteiket. Másrészt a kör kulturális tevékenységet folytatott, mely irodalmi esték, műsoros délutánok, ünnepélyek rendezéséből állott. Egy ilyenről tudósít a Protestáns Egyházi és Iskolai lap 1917-ben, amikor Bakó László a Kör titkáráként olvasott fel a Tompa-émlék-ünnepélyen.⁷

Az Akadémián működött a „Bethlen Gábor Kör” a Budapesti Protestáns Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Köre. Ez diákmissziói feladat ellátására alakult, újjászervezésében és működtetésében – Szegedre történő megválasztásáig – folyamatosan élen járó munkát végzett Bakó László. Hetente volt az Akadémián műsoros összejövétel, aktívan részt vettek a középiskolai hitoktatásban, ifjúsági istentiszteleteket tartottak és evangélizációs célú gyűléseket az ország egyetemi városaiban a felsőfokú intézményeiben tanuló diákság részére.

Az 1917. évi novemberi alakuló ülésen főtitkárrá választják meg, ezzel elindul a megújult tevékenység. 1920–1921 években elnöke a Körnek és amikor tevékenységét abba hagyja tiszteletbeli elnöki címmel ismerik el hatékony munkáját.⁸

1919. február 1-vel a Budapest Kálvin téri gyülekezet segédlelkésze lesz, ahol az 1921-ben, a gyülekezet lelkészének meghívott dr. Ravasz László püspök mellett szolgál titkári

⁷ „Iskola,” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 60 (1917), 572.

⁸ „Egyesület: A Bethlen Gábor-Kör,” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 60 (1917), 539.

feladatokat is ellátva. Segédlelkészi szolgálata 1922. június 30-val szűnik meg.

Az 1919-es Tanácsköztársaság alatt a Theológiai Akadémián a IX. kerületi munkás- és katonatanács az előadásokat berekesztette, az épületbe a vörös őrség beköltözve átvette az ellenőrzést és velük a maga igaz valóságában a vörös terror is beköltözött az intézménybe. Bakó László mindezt személyesen élte át, nem hunyászkodott meg, hanem többekkel együtt küzdött ellene, mely emlékek 1944-ben igen elevenen fognak feltörni benne Szeged orosz megszállásakor. Az egyházkerületi jegyzőkönyv 1920. november 6-án így tér személyére és cselekedetére:

„Az Egyházkerületi gyűlés köszönetét fejezi ki továbbá Hamar István felügyelő tanárnak és feleségének, Bakó László szeniornak, Molnár Kálmán, Merétey Sándor internistáknak és özvegy Brunner Sándorné takarítónőnek, akik az internátus és javainak mentése, visszaszerzése és az intézet lábraállítására körül kellőleg alig méltányolható buzgólkodást fejtettek ki.”⁹

A szegediek 1921-ben ismerhetik meg jobban személyét. A Bethlen Gábor kör országos rendezvénysorozatot szervez több „egyetemi” városban, a helyi körök életre hívása elindítása ügyében. A rendezvénysorozat első helyszíne Szeged. Balthazar Dezső Tiszántúli Püspök a Zsinat lelkészi elnökének vezetésével jeles küldöttség jött a városba. Tagja volt Kováts J. István a szatmári lelkész, akadémiai professzor, aki

⁹ *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1919. évi november hó 8-án, 1919. évi november hó 6-án és következő napjain tartott évi rendes közgyűlései, bírósági ülései, továbbá az 1919. és 1920. év folyamán tartott egyházkerületi intéző bizottság ülései jegyzőkönyveinek rövidített hivatalos kiadása* (Budapest: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt, 1921), 11–12.

1918–1919 években a Protestáns ügyek kormánybiztosa volt, felesége pedig a templomtervező Schulek Frigyes lánya, Irén, valamint Futó Zoltán békésbánati esperes, Kiss Ferenc egyházkerületi főjegyző, Márk Endre egyházkerületi tanácsbíró, Futó András püspöki titkár és természetesen Bakó László a kör elnökeként. Külön presbiteri ülésen találkoztak a gyülekezet vezetésével, Balthazar püspök prédikált a vásárnapi istentiszteleten és emlékezetes volt a délutáni műsoros program, ahol Bakó László, mint a kör elnöke beszédet mondott. Minden bizonnyal személye bevésődött a gyülekezet vezetésének és tagjainak emlékezetébe.¹⁰

A fellépő művészek között szerepel egy másik Bakó László. Színművész, a Nemzeti Színház örökös tagja, a kor egyik ünnepelt művésze, Jászai Mari és Bajor Gizi művésztársa a társulatnál. Ő Bakó László nagybátyja, a Keresztyén Zene és Színművészek Egyesületének elnöke, ki a Bethlen Kör rendezvényein évek óta rendszeresen fellépett (élt 1872–1928).

A Szegedi Református Egyház életében váratlan szomorú esemény történt. Bereczk Sándor 1921. december 16-án, 57 éves korában szélhűdés következtében váratlanul elhunyt. A temetésén jelenlevő Harsányi Pál békésbánati esperes december 21-én a presbitériummal összeült és határoztak a lelkesítő állás meghívás útján történő betöltéséről.

1922. január 3-án a presbiteri gyűlésen a következő javaslat hangzott el:

¹⁰ „Bethlen nap” *Szegedi Új Nemzedék* 3. évf. 29. sz. (1921. február 6.), 2. „Balthazar püspök és Kovács J. István Szegeden” *8 Órai Újság* 7. évf. 41. sz. (1921. február 20.), 6.

„...az egyházközség nagy többségének hangulatára támaszkodva presbitériumunk Bakó László budapesti ifjú segédlelkész, a protestáns főiskolai hallgatók közismert és Szegeden is becsült vezérét, a kiváló képzettségű és szónoki képességű ifjú lekipásztort hívja meg Bereczk Sándor örökébe, akiben megvan a bölcsesség és szeretet lelke ahhoz, hogy a megvetett alapon tovább építse az egyházközséget, s akit ref. egyházunk olyan nagyjai, mint dr. Ravasz László, dr. Baltazár Dezső püspökök, dr. Darányi Ignác egyházkerületi főgondnok, dr. Pruzsinszky Pál, dr. Sebestyén Jenő és Hamar István teológiai tanárok és Haypál Benő budai lelkész ajánlanak az egyházközség figyelmébe.”¹¹

Demjén István helyettes lelkész által szerkesztett Egyházi Híradó január 15-i számában Széll János ismerteti a jegyzőkönyvben említett ajánlásokat.¹² A presbitérium 18 igen és 5 nem szavazattal Bakó László meghívására szavazott. Az egyháztagok egy csoportja kérelmezte Borbás Antal korábbi segédlelkész meghívását, melyet a presbitérium szavazásával elutasított. A gyülekezetben a tagság titkosan szavazott 3 héttel később, aminek eredménye ismételten Bakó László meghívása volt. Az egész eljárást formai okok miatt a tagság egy kisebb része megtámadta az egyházkerületi bíróságon, mely testület csak júniusban erősítette meg határozatában a választás eredményét, ezért jelentősen elhúzódott az eljárás. Végül 1922. június 28-án született meg az egyházkerületi bíróság döntése, mely a panaszokat elutasította és a januári 22-i választás eredményét érvényre juttatta.

¹¹ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1922. január 3.

¹² DEMJÉN István, „Lelkészválasztás,” *Egyházi Híradó* (1922. január 15.), 4–5.

A presbitérium július 10-ei ülésén tűzte ki a lelkészavatás időpontját a július 23-ai vasárnapi istentiszteletre. A jegyzőkönyv szavai szerint Bakó László a következők szerint mondott köszönetet:

„Bakó László lelkipásztor hálásan köszöni az elnökség üdvözlő szavait s mikor egész lényét, életének minden fizikai és szellemi javát az ÚR dicsősége munkálásának javára ajánlja föl, kijelenti, hogy a szegedi reform. egyházközség lelkipásztori székét Isten előtti mélységes alázatossággal s az I.Kor.XIII.-ban kifejtett krisztusi szeretet jegyében elfogadja és a presbitérium által meghatározandó időben elfoglalni kész.”¹³

1922. július 23-án az ünnepi istentisztelet után Harsányi Pál békésbánáti esperes beiktatta az egyházközség lelkipásztorának Bakó Lászlót. Hivatalosan 1922. július 1. szolgálatának kezdete. Az alkalmon a szegedi egyházak képviseltették magukat.¹⁴

Nagyon átgondolt intézkedési tervvel jött Szegedre. Ezt a következő presbitériumi ülésen ismertette a gyülekezet vezetése számára. Gondolataiban és terveiben tükröződik a teológiai akadémia belmissziói megújító tevékenységének meghirdetett irányvonala. Intézkedési tervének főbb pontjai:

- Személyes kapcsolattartás a gyülekezet tagjaival
- Belső körök kialakítása a közösség erősítése érdekében
- Hitoktatás erősítése
- Egyházi elemi iskolák fejlesztése

¹³ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1923. július 23.

¹⁴ „Beiktatták az új református lelkészt” *Délmagyarország* 3. évf. 169. sz. (1922. július 25.), 2.

- Egyház fejlesztése a második lelkész beállításával, második templom és közösség felállítása és a szórványgondozás megoldása
- Fokozott gondoskodás az épületekről.¹⁵

Szolgálatával párhuzamosan elindult Szegeden egy intenzív közösség, mert a világháború után az elcsatolt területekről – főleg Erdélyből – áttelepült reformátusok miatt mind a városban, mind a környező községekben jelentősen megnőtt az egyház kereteiben lelki gondozást, képzést igénylők száma. Az 1911. évi egyházi névtár adatai szerint a Szegedi Egyházban Bereczk tiszteletes szolgálata alatt 2711 szegedi és 12 szórvány településen 631 fő volt a tagok létszáma. 1922. augusztus 5-én a presbitériumi gyűlésen Bakó László a szolgálat ellátásának kérdéseiről tartott tájékoztatást, ahol 8000 lelkes gyülekezet pásztorálásáról beszélt, amihez segédlelkészt kért, és a feladatok között felsorolta még a kerületi börtönben végzendő hitoktatást és adminisztrációt valamint 400 iskolás heti 40 órás hitoktatói feladatát.¹⁶

Az 1923. év magánéletében hozott nagy változást. Április 11-én szülővárosában, Szatmáron feleségül vette az akkor ott élő Kótay Pál műépítész leányát, Violát (12. kép). Az esemény érdekessége, hogy Kótay Viola Szegeden született 1900. június 9-én, így ő hazajött szülővárosába. Édesapja Szegeden a felsőipari szakiskola tanára volt, akinek több alkotása áll a városban, melyek között kiemelkedő a Deák Ferenc utca 22. alatti úgynevezett „Beregi-ház”, mely a magyar szecesszió egyik helyi remeke.

¹⁵ BAKÓ László, „Program,” *Egyházi Híradó* (1922. szeptember 2.), 3.

¹⁶ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1922. augusztus 5.

12. kép

Bakó László és felesége, Kótay Viola.

Forrás: Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség

A házaspárnak hamarosan kettő fia született: László 1924. január 6-án, Pál Ignác 1925. január 14-én.¹⁷ Bakó eközben teljes erővel végezte – a presbitériumnak tett ígérete szerint – programjának megvalósítását. Ennek legelőre sorolt fontos része volt a családok személyes felkeresése. 1924 májusában, vélhetően az addig gyűjtött tapasztalatok alapján kér felhatalmazást a presbitériumtól, hogy kartoték rendszert és levelező lapokat vezethessen be, azokat a látogatásokon a helyszínen kitöltse, ezzel létrehozva egy hatékony segédeszköz rendszert, illetve a látogatásról előre értesítést tudjon küldeni.

1924. június 22-én szombaton Harsányi Pál esperes az új harangot, 23-án dr. Baltházár Dezső püspök az új orgonát

¹⁷ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Keresztelési anyakönyv, 1924. január 6. és 1925. január 14.

avatta fel a gyülekezeti alkalmon, illetve istentiszteleten.¹⁸ 1924 novemberében presbiteri ülésen Bakó László összefoglalja az eltelt két és fél év eredményeit:

„Örömmel állapítja meg, hogy a templomba járás emelkedik, a hétköznapi és bűnbánati istentiszteleteken, úrvacsorával való élésben, majd a hétfői biblia órákon mind többen és többen vesznek részt. A vasárnapi iskola rendszeresítésével, gyermekistentiszteletek bevezetésével, a községi elemiiskolások hitoktatásának egy kézben történt összpontosításával és iskoláknak 3 tanerőssé történt fejlesztésével az ifjúság nevelésére is mind nagyobb gond fordítatik. Ezzel az egyházra háruló teher több, de viselnie kell. Az egyháznak csak két papja van, a két hitoktatót teljesen az állam fizeti. A két lelkész az egyházközség és a szórványok gondozásával túlságosan el van foglalta, kellene egy harmadik lelkész is, a börtön részére is kértünk egy lelkészt, de a kérés elintézve eddig még nincs. Az elnökség különféle alkalmakkor szép sikerű rendezvényeket rendezett, idegen diákokat (svájci) látott vendégül, a ref. bank alapításában is részt vett, harangot szerzett, az orgonát renováltatta, a templomot világítással látta el, kifestette, a templom kerítés, temető rendezés kérdését végre a megoldás stádiumába juttatta, az adószedés terén kívánatos újítást hozott be, a bérpalota jelzalog kölcsöneit majdnem teljesen visszafizette, úgyhogy maholnap teljesen tehermentes lesz.”¹⁹

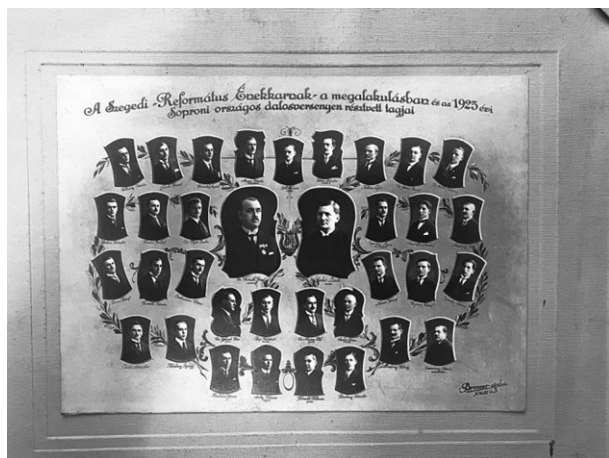
1925-től kerül előtérbe a szórványok gondozásában való előrelépés szüksége. A nagyközségekben havonta egyszer tudnak istentiszteletet tartani, megemelkedett a kitérés az egyházból, főleg a kevésbé ellátott szórvány területekről, jellemzően a nazarénus közösségekhez. Az emberi és anyagi erőforrás szűkösségének megoldására kezdeményezik a szegedi egyház missziói központtá nyilvánítását az egyházme-

¹⁸ „Református harang- és orgonaavatás” *Délmagyarország* 5. évf. 138. sz. (1924. június 18.), 4.

¹⁹ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1924. november 5.

gyénél. 1925. február 10-én kezdi meg Teleki Sándor segéd-lelkészi szolgálatát, akinek fő feladata lesz a szórványban élők lelkigondozása lesz.

Az év folyamán előrelépés történt az egyházközség életében. A nemrég megalakult gyülekezeti énekkar Sopronban részt vett egy országos dalos versenyen, ahol megelőzve sok nagy hagyománnyal rendelkező énekkart díszoklevelet nyertek. A templomi orgonán a kor jeles református lelkész orgonaművésze, Árokháty Béla protestáns zenetörténeti orgonahangverseny sorozatot tartott ingyenes belépési lehetőséggel a város lakói részére (13. kép).

13. kép

A református énekkar 1925-ben.

Forrás: Szabó Sinóros család magántulajdona.

1926. október 10-én esperesi vizitáción Harsányi Pál békésbánati esperes tájékoztatja a presbitériumot:

„Mivel az egyház létszáma az utolsó 5 év alatt 2800-3000 főről 8-10 ezer főre emelkedett, úgy találja, hogy egy lelkész, egy segédlelkész, s két hitoktató alig elég a hívek lelki gondozására, képtelenség lenne a szórvány-gyülekezeteket is e mellett kellőleg ellátni, javasolja tehát a szórványok szolgálatára még egy lelkészi állás szervezését, erre a felettes egyházi hatóság segítségét és támogatását már e helyről kilátásba helyezi.”²⁰

Ezzel beindult a későbbi Újszegedi Egyházközség megalakulásában végződő folyamat.

1927. június 23-án döntés születik telek igényléséről. Július hónapban Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter már adományt is küld az építkezésre, ezzel az ügy igen erőteljes támogatást kap.²¹ Ez azért is fontos mert a katolikus egyház ellenlépésként a háttérben már egyeztetett telket megigényli saját célra.²²

A városi közgyűlés 1928. március 1-én határozatot hoz a telek adományozásáról. Az adományt lelkészlak és imaház – szóval közegyházi céllal – tulajdonjoggal adományozza a református egyházközségnek azzal a megkötéssel, hogyha az ingatlant nem a kijelölt célra használja, azon hasznót hajtó tevékenységet folytat, akkor az ingatlan tulajdonjoga visszaszáll a városra. A presbitérium március 9-én elfogadja a felteteleket és hogy ezzel missziós lelkészséget állít fel Újsze-

²⁰ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1926. október 10.

²¹ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1927. június 23.

²² „Amikor az újszegedi plébános ugyanazt a telket kéri a várostól, mint a református egyház” *Délmagyarország* 3. évf. 262. sz. (1927. november 16.), 4.

ged központtal.²³ A döntés azt a fontos változást fogalmazza meg, hogy önálló egyházközség alakul, melyhez tartozó területek az alábbiak:

Algyő, Kiskundorozsma, Kistelek, Felsőpusztaszer, Pusztamérges, Sövényháza, Sándorfalva, Tápé, Tápéíret, Szőreg, Újszőreg, Deszk, Ószentiván és Újszentiván mint korábbi szórványok. De a döntés a Szeged-külterület reformátusságát is az új egyházközségbe szervezi, értve ezalatt a körtöltésen kívül létesült új telepek – Aigner telep, Somogyi telep, Szeged-alsótanya, Szeged-felsőtanya, Csengele és Újszeged reformátusait. Ezzel odafigyeltek, hogy mintegy 2000 lélek, abból 700 adófizető tartozik a missziós egyházközséghez, mellyel biztosított a működés pénzügyi háttere is.

Bakó László megvalósítja a teológián megismert belmissziói gondolkodás egyik alapelvét, hogy mamut gyülekezetek helyett a lelki gondozás szempontjából jól kezelhető méretű közösségekben és ahhoz igazodó belső csoportokban folyjon a lelki élet. Személyes viselkedése és ténykedése erőteljesen alátámasztja a változást, hiszen az *Egyházi Híradó* már ezt követően Újszegeden lakásokon hirdeti meg az istentiszteleti alkalmat, ahol ő tartja az alkalmat. Ezzel elősegíti az új gyülekezet életének beindulását, a közösség kialakulását, holott tudja, hogy nem ő lesz a lelkészük. A határozat meghozatalakor külön kiemeli a presbitérium számára, hogy ezzel a döntéssel az anyaegyház nem gyengül, mert csekély összeggel csökken az éves adóbevétel, ugyanakkor az önállóság pozitív, építő folyamatokat indít el az új egyházközségben.

²³ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1928. március 9.

A következő héten valamennyi szórvány közösségben megtörténtek az alakuló ülések, 6 szórványközpontot hoznak létre és döntenek arról, hogy egy 60 fős testületet alakítanak, melyben a 6 központ létszámának arányában képviselteti magát, amely majd meg fogja választani a 20 tagú presbitériumot. Bakó László szervező képessége újból bizonyossá válik és gond nélkül halad előre az egyházközség kialakítása.

1928. július 8-án megtörtént az alapköletétel (14. kép). A szegedi egyházhoz tartozó hívek bensőséges ünnepévé vált ez az alkalom, hiszen csak az adományozó, Szeged város képviselője volt ott rajtuk kívül.²⁴

14. kép

Az újszegedi imaház alapköletétele 1928-ban.
Forrás: Újszegedi Református Egyházközség.

²⁴ „A reformátusok alapköletéleti ünnepe Újszegeden”
Délmagyarország 4. évf. 155. sz. (1928. július 10.), 6.

1928. november 4-én a választói körökben megválasztották a 60 tagú egyházközségi testületet, a 20 tagú presbitériumot és Dr. Bartók György egyetemi tanár személyében a főgondnokot.²⁵ A presbitérium 9-én lelkipásztorának meghívta Teleki Sándort, amelyet az egyházközségi testület jóváhagyott, ezzel ő lett az egyházközség első lelkipásztora (15. kép).²⁶

15. kép

Teleki Sándor lelkipásztor.

Forrás: Újszegedi Református Egyházközség.

1928. december 16-án Balthazár Dezső püspök ünnepi istentiszteleten felszentelte az új imaházat.²⁷ Ezzel Bakó László Isten iránti szeretetben és alázatban végzett gyülekezet és templomépítő munkásságának első fejezete sikeresen lezárult.

²⁵ „Dr. Bartók György az újszegedi református egyház főgondnoka” *Délmagyarország* 4. évf. 251. sz. (1928. november 7.), 6.

²⁶ „Teleki Sándor az újszegedi reformátusok első lelkésze” *Délmagyarország* 4. évf. 275. sz. (1928. december 5.), 6.

²⁷ „Ünnepi istentisztelettel avatta fel Baltazár püspök a reformátusok újszegedi imaházát” *Délmagyarország* 4. évf. 285. sz. (1928. december 18.), 5.

Bakó szolgálata a második világháború végéig

A magasztos ünnepély, a megjelent és beszédet mondó prominens személyek úgy elkápráztatták a jelenlévőket, köztük a sajtó képviselőit is, hogy jó tíz nappal később jelent meg Bakó László beszédének részletét kiemelő első sajtó-visszhang. A Budapest Hírlap december 29-i számából derül ki, hogy csendben bejelentette, hogy a presbitérium döntése szerint az új évben megindítják a második szegedi református templom építésének akcióját, melyet három év alatt terveznek befejezni.²⁸

A szegedi templomba járó hívek előtt ez nem volt újdonság. Már az 1928. március 9-i presbiteri jegyzőkönyv egyik pontja köszönetet fogalmaz meg a „második templom” építési alapjába érkezett adományról. A „második templom” kifejezés a Szeged belterületén felállítandó második egyház-község új templomára és nem a szórvány területeken bárhol építendő templomra utal. Ez a kifejezés következetesen megjelenik és folyamatosan használják a majdani Honvéd téri templomra, mint megvalósítandó célra. Világos, hogy Bakó László átfogó komplex tervet készített és valósított meg, ahogy majd látjuk, a szegedi és szórványterülete református híveinek minden igényt kielégítő lelki gondozása érdekében. Hatékony lelki közösségről beszélt már 1922-ben a presbitérium előtt, mely az egyetemes papság elvén alapul, ahol a szolgálók között az I. Kor. XII. 28. szerint a különbség csak

²⁸ „Horthy Miklós-templomot építenek Ujszegeden” *Budapesti Hírlap* 48. évf. 294. sz. (1928. december 29.), 8.

az, hogy Isten kiket rendelt apostolokul, prófétákul és tanítókul míg kialakul az egyes tagjain át lélekkel megtelt egyház. Ehhez gondolta ki, szervezte meg és alakította újabb lépéssel egymás után az általa hatékonyabbnak kigondolt méretű közösségeket.

Év közepén lélekemelő esemény történt, mely a második templom tervét tovább erősítette. Özv. Lichtenegger Gyuláné született Csorja Zsuzsánna, aki a század elején a Protestáns Nőegylet elnöke volt, egészségi állapotának romlását érezve végrendelkezett, mely szerint adományként az egyháznak ajándékozta a Kárász utca 15. és a mellette levő Du-gonics tér 1. alatti épületeket.²⁹ Az adományozó írja:

„Kötelességemnek éreztem, hogy amikor Isten megboldogult férjemmel, Lichtenegger Gyulával való házasságomat gyermekkel meg nem áldotta, viszont közös földi életünket anyagi javakkal meggazdagította, nevünket közösen beírom a Magyar Református Egyház egyik önálló helyének, a szegedi református gyülekezetnek az életébe, elhatározásomban tehát nem anyagi szempontok vezettek, hanem a vágyakozás, hogy amint életemben igyekeztem Isten akaratát cselekedni, úgy életemnek az alkonyán végső rendelkezéseimmel is Isten dicsőségét szolgáljam.”³⁰

Az adományozó a Kárász u. 15. alatti épület használatára úgy gondolt, hogy abban internátus létesüljön a Szegeden tanuló református ifjak számára (16. kép). Ez 1933. őszén 12 tanuló szállásolásával beindult.³¹

²⁹ TÓTH Ferenc, *Csongrád megye építészeti emlékei* (Szeged: Csongrád Megyei Önkormányzat, 2000), 428.

³⁰ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Ajándékozási szerződés, 1928.

³¹ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I.29.i.168. Szeged 1922–1931, Szegedi Református Egyházközség 185/1930. számú beadványa az egyházmegyei közgyűléshez, Szeged, 1930. március 14.

16. kép
A Kárász utcai parókia 2024-ben.
Forrás: Ács Péter felvétele.

1930 januárjában Szeged város és a kultuszminiszter is lemondott a Honvéd tér Tisza Lajos körüti dr. Kováts-féle telekről az egyház javára, mert az állam pénzügyi viszonyai az oda tervezett építkezéseket nem engedik meg. Ugyanakkor megszületett a belügyminiszteri engedély, mely alapján megindulhat az országos gyűjtés február 1-vel a templomépítés javára.

A Kárász utca 15. alatti épület teljes birtokba vétele 1931. november 05-vel megkezdődhetett, mivel az adományozó Lichtenegger Gyuláné elhunyt és ezzel a bejegyzett szolgalmi jog is megszűnt.³²

Bakó László szolgálatának első tíz évét összegzi a presbitérium és a gyülekezet előtt 1931. december végén. Többek között ezeket mondja:

³² Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Halotti anyakönyv, 1931. november 5.

„Mi történt tehát? Isten előtti alázattal tudom és hirdetem, nem az, hogy megmozdult az egész gyülekezet, de annyi mindenesetre, hogy az a kis kör, amely eleven és valóságos értéknek tekinti az egyházat, igazán szereti azt és áldoz érette, megnőtt és kiszélesedett. [...]

Elvitathatatlan bizonyíték ez az egyetlen adat a mellett a némán is beszédes tény mellett, hogy a szegedi gyülekezetben mind többen és többen érzik és értik: - nem az aki mondja, hanem aki cselekszi -. Istené legyen ezért a dicsőség!

Hátha még az esztendei perselypénzben és közszükségleti adományokban megnyilvánuló beszédes cselekedet mellé hozzáteszük azokat a jótéteményeket is, amelyeket a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület közreműködésével végez az egyház újra csak a hívek áldozatkészségéből. ... S hogy ez ma már, s mindinkább így van, Isten kegyelméből annak köszönhetjük, hogy az evangélium világító lámpását nem rejtettük el és nem zártuk be a templom négy fala közé, hanem kivittük azt mindenkihez és hívtunk ahhoz mindenkit. A vasárnapi iskola, a Soli Deo Glória Szövetség, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület, a Leányegylet, a Bethlen Gábor Kör, a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület, a Szegedi Kálvinista Kör, az énekkarok, a gyülekezeti biblia órák, a házi istentiszteletek, stb. lettek az egyház megnyújtott karjai, amelyekkel a gyülekezet mind nagyobb és nagyobb körét öleltük át, nem magunkhoz, hanem az egyház láthatatlan fejéhez, Krisztushoz.”³³

1932 novemberében Somogyi telepen egy szegényház szervezését jelenti be. A 30 éves évfordulóját ünneplő Bethlen Gábor kört a Kárász utca 15. alatt új helyiséget biztosított, hogy az egyetemhez közelebb tudja folytatni a hallgatók között végzett tevékenységét. Bakó László az 1933. évi belmissziói jelentésében kiemeli, hogy a református elemi iskolába 223 tanuló iratkozott be és a Kárász utca 15. alatti négy szobás internátus 12 egyetemi és főiskolai hallgató felvételével megkezdte működését.

³³ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1931. december 30.

1935-ben a két gyülekezet adatai a Magyarországi Református Egyház Névtárában a következők: a Szeged egyházközségben 5978 tag (78820 városlakóból), lelkész Bakó László, segédlelkész Seres Zoltán, hitoktató lelkészek Durkó Gábor és Kiss Tihamér László. Hat osztályos vegyes elemi iskolája van, gyülekezeti énekvezér Árokszállásy János, tanítók: Parti Irén, Halász Borbála, K. Nagy János, igazgató Pap József, főgondnok dr. Széll Gyula, gondnok Miskolczy Gyula. Az egyházközségnek 48 választott presbitere van.³⁴

Az Újszeged missziói egyházközségben 1228 tag (56251 városlakóból), lelkész Teleki Sándor, főgondnok dr. Bartók György, gondnok Görbe Imre. Az egyházközségnek 24 választott presbitere van. Az egyházközséghez tartozik Szeged város külterületei és 16 település. Az adatok a taglétszámot, a település lakosságának számát és a missziói központtól való távolságát is jelzik.³⁵

Szeged város oktatási intézményei közül néhányban részletesebb beszámoló van az ott végzett református hitoktatói tevékenység részleteiről, mely értékes betekintést nyújt a belmissziói tevékenységbe: az Állami Klauzál Gábor Gimnáziumban,³⁶ az Állami Szent Erzsébet Leánygimnáziumban,³⁷ a 2. kerületi Állami Polgári Fiúiskolában,³⁸ a Női Fel-

³⁴ KISS József, *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára 1935* (Budapest: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1935), 156.

³⁵ KISS, 1935, 156.

³⁶ MÁRIAFÖLDY Márton, *A szegedi m. kir. állami Klauzál Gábor Gimnázium (III–VIII. reálgymnázium) harminckilencedik értesítője az 1936–37. tanévről* (Szeged: az iskola igazgatósága, 1937), 67.

³⁷ SCHILL Fülöp, *A szegedi m. kir. állami Árpád-házi Szent Erzsébet Leánygimnázium (II–VIII. oszt. leánylíceum) harminckilencedik értesítője* (Szeged: Városi Nyomda, 1936), 10–11.

sőkereskedelmi Iskolában³⁹ jelentős református oktatás zajlott. Az iskolák évkönyvei alapján az alábbi intézményekben folyt református hitoktatás:

Iskola	hitoktató	heti óraszám	tanuló létszám
2. ker. Áll.Polg.Fiúisk.	Durkó Gábor	8	48
3. ker. Áll.Polg.Leányisk.	Kiss Tihamér	4	35
Áll. Szt.Imre Polg.Fiúisk.	Durkó Gábor	2	28
Szt.Erzsébet Leánygimn.	Kiss Tihamér		57
Klauzál G. Fiúgimn.	Durkó Gábor		49
Állami Főreál isk.	Kiss Tihamér		31
Áll. Felsőkeresk. isk.	Kiss Tihamér	4	18
Áll. Felsőipari isk.	Kiss Tihamér		51
Faipari isk 34685	Durkó Gábor		1
TunyogiCs. Gimn.	Seres Zoltán		25
Női Felsőker. isk	Durkó Gábor		15
Kereskedő tanonc isk.	Bakó László		17
2.ker. Áll.Polg.Leányisk.	Durkó Gábor		25
Kistelek Polg. isk.	Teleki Sándor		7

A következő években inkább speciális, társadalmi szinten jelentkező kérdések mozgatják meg a közösségek életét. Ilyen Szegeden a közintézményekben kötelező jelleggel kiharakandó kereszt háttéréről és hasznosságáról folytatott vita, a reverzális jog – vegyes házasság elismerése és a született utódok vallásának meghatározása – körül kialakult eltérő állami és katolikus egyházon belüli szabályozásból eredő problémák megoldásának kérdése.

³⁸ IGERTH Antal, *A szegedi II. ker. Madách utcai m. kir. állami Polgári Fiúiskola értesítője az 1935–36. tanévről: az iskola fennállásának 63. éve* (Szeged: Szent István Társulat, 1936), 14.

³⁹ NYÁRY György, *Szeged sz. kir. város négyévfolyamu Női Felső Kereskedelmi Iskolájának XXIV-ik értesítője 1935–36. tanévről* (Szeged: Délmagyarország Hírlap- és Nyomda Vállalat, 1936), 31–32.

Az 1939. év elején újra előtérbe kerül egy tíz éves végre nem hajtott terv gondolata, a második templom építése. Az „Új Magyar Hajnal Templom” építésének akciója bár megindult, a gyűjtés eredményeket ért el, de a gazdasági válság az egyházat is komolyan érintette, komoly költségvetési hiány lépett fel, mely miatt 1932-ben egyházmegyei hozzájárulással és engedéllyel a probléma megoldására hozzá nyúltak a templomépítési alaphoz, és abból mintegy belső kölcsönként pénz vettek ki. Ez a nyilvántartott kölcsön kamataival együtt 1939. év elején már 20.000,- pengő összeget tett ki. Döntés született a templomépítési akció újraindításáról, és ennek első lépéseként a tartozás törlesztésének megkezdéséről saját egyházi forrás terhére, melyet hosszú lejáratú kölcsön formájában oldanak meg. Ezzel év végére a templomépítési alap 45.000,- pengő nagyságú lesz, mely mellett szorgalmazzák az addigi, de még be nem fizetett felajánlásokat. Egyben új gyűjtést indítanak, városi és állami segélyeket kérnek, valamint telket kérnek a várostól.

Révész Imre püspök is meglátogatja a 10. évfordulón a szegedi gyülekezeteket.⁴⁰ Az együttes presbiteri gyűlésen így jellemzi a szegedi egyházat:

„....mert itt egy olyan református gyülekezet él, amely tudja, hogy ki-sebbség. Levont ebből minden következtetést, lemondott arról, hogy valamikor is a szám erejével érvényesüljön, s e helyett teljes odaadással belefogódzott az egyetlen lehetőségbe, ami neki van megadva, a bizonyosságtevésbe. Ez a bizonyosságtevés annyi, mint Krisztus fősége alatt építeni Isten gyülekezetét.”⁴¹

⁴⁰ „Révész Imre református püspök Szegeden” *Délmagyarország* 15. évf. 286. sz. (1939. december 17.), 14.

⁴¹ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1939. december 17.

Révész az önellátó egyházat tette példaképpé a gyűlés elé, melyben a reformátusság 300 évén át élt, melyen 1848-ban történt változás az állami segélyezés bevezetésével, mely hozott külsőleg jót, de leáldozóban lévén sok egyház romokban fog találtatni. Időálló lelki házat kell építeni és ebben Szeged az ifjúsági munkájával jó képet mutatott neki. Mellette még kiemelte az Újszegeden tapasztalt missziói lelkületet. Szórvány látogatásáról ezt mondta:

„...tegnap délelőtt, amikor ólomszürke ég alatt, de szívemben igazán derült égbolttal végig járhattam, jó néhány kilométert autózva, reggel 9 órától 1 óráig az újszegedi egyházközség néhány szórványát ezen a hatalmas határon, és találkozhattam kicsiny, maroknyi református gyülekezetekkel, melyeknek a szeméből árad az öröm, nem azért, hogy én itt vagyok, hanem azért, hogy egyszer megint leülhetnek zsoltárt énekelni és imádkozni, és amelyeknek tagjai a maguk kis gyülekezetéért sem állam után nem kiabálva, sem más külső segítséget nem nagyon keresgélve olyan áldozatot hoztak – legközelebből csak a sándorfalvi templomépítési megajánlást említem... Érdemes volna papíron ceruzával kiszámítani, hogyha az a két-hárommillió lélek úgy megtenné a magáét, mint az a 72 lélek Sándorfalván, akkor három esztendő alatt mi mindent tudnánk csinálni mi magyar reformátusok.”⁴²

Bakó Lászlót és tevékenységét röviden így jellemzi:

„...a szegedi gyülekezet is joggal mondhatja azt, hogy mi tudjuk kicsoda a mi lelkipásztorunk. Én csak azt akarom megmondani, hogy én is tudom. Én már akkortól fogva reménykedtem és sejtettem, hogy öbelőle Isten áldott eszköze lesz, amikor őt Debrecenben először hallottam, még mint budapesti seniort beszélni és szolgálni. Már akkor lángolt az ifjú, az ifjú testvéreiért való felelőssége teljességében. Az ifjú azóta 17 évvel kevésbé lett ifjú, lelkében azonban, ha lehet még fiatalabbá lett, mert alkotásai ebben a szegedi gyülekezetben kezdettől fogva szakadatlan

⁴² Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1939. december 17.

sokszorozódnak, és egy örökifjú élet odaadásáról egy kegyelemtől megerősített szívnek örök fiatalságáról beszélnek.”⁴³

Bakó az újszegedi egyházközséghez tartozó szórványok életét folyamatosan figyelemmel kísérte. Bevett gyakorlat volt, hogy nagyobb eseményeknél a két gyülekezet presbitériuma közös ülésen tárgyalta meg az ügyeket és hozott döntést.

1937-ben Kisteleken Keresztes Nagy Antal saját házát adományozta imaház céljára a helyi szórvány gyülekezetnek, melyet január 31-én avattak fel.⁴⁴ Az épület 2010-ig szolgált az egyházat, mikor belvíz okozta károsodás miatt kényszerbontásra került. 1938-ban a 72 tagú sándorfalvi szórvány gyülekezet templom építését határozta el, melyet saját erőből megvalósítottak és 1940. október 20-án felszentelték. 1940-ben megkezdik a Szeged Somogyi-telepi templom építését. A közösség a felépült templomban 1949. január 16-án kezdte meg önálló egyházközségként működését.

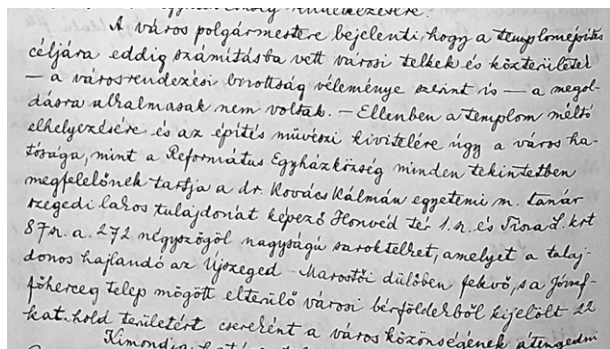
A második templom megvalósítására a várossal a tárgyalások beindultak. A Délmagyarország 1939. november 12-i és december 31-i száma tudósít róla.⁴⁵ Az egyeztetések folytatódnak és a város közgyűlése 1940. július 12-én döntést hoz a Honvéd tér 1. – Tisza Lajos krt. 87. alatti dr. Kovács Kálmán tulajdonát képező telek kijelöléséről templomépítés céljára (17. kép).⁴⁶

⁴³ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1939. december 17.

⁴⁴ „A kisteleki imaház felavatása alkalmából készült felvétel” *Egyházi Híradó* (1937. február 20.), 6.

⁴⁵ „Új templomot akarnak építeni a reformátusok” *Délmagyarország* 15. évf. 257. sz. (1939. november 12.), 6. „A második református templom a Dugonics-téren épül föl” 15. évf. 296. sz. (1939. november 31.), 5.

⁴⁶ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1940. augusztus 20.

17. kép

Presbiteri jegyzőkönyv.

Forrás: Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség

Az 1940. szeptember 9-i jegyzőkönyv már a meghívásos tervpályázat részleteit tartalmazza. A szerint 500 férőhelyes templom épüljön megfelelő karzattal 30 fős énekkar részére. Az épület tartalmazzon még egy 300 székes gyülekezeti termet, abban 30 m²-es színpaddal és egy 20 m²-es egyházi lakrészszel.

1941. február 16-án megszületik a döntés Boross József debreceni építésszámológár terveinek elfogadásáról, szeptember 4-én dönt a presbitérium az építés kivitelezőjéről és szeptember 8-án a presbiterok első kapavágásával beindul a munka.⁴⁷ A templom alapkövét 1941. október 26-án rakták le.⁴⁸ Az ünnepélyes eseményen Harsányi Pál esperes tartotta a szolgálatot és Bakó László felolvasta az alapkőben elhelyezett iratot (18–19. kép).

⁴⁷ „Hétfőn megkezdik a szegedi református egyház új templomának építését” *Délmagyarország* 17. évf. 201. sz. (1941. december 4.), 5.

⁴⁸ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1941. október 26.

18. kép

Harsányi Pál esperes az alapköletételen.

Forrás: Szeged-Honvéd téri Református Egyházközség

19. kép

Bakó László lelkipásztor az alapköletételen.

Forrás: Szeged-Honvéd téri Református Egyházközség

Az építkezés erős ütemben beindult. 1942. május hóban az egyházközség a város lakóihoz fordult, hogy téglajegyek vásárlásával támogassák a munkát.⁴⁹ Október 6-án már legmagasabb pontjáig elkészült a templom szerkezete, melyet a bokréta-ünnepélllyel tettek emlékezetessé (20. kép).⁵⁰ A templomot, bár még építik, az 1942. évi Szeged város hivatalos térképén már 85A jelzéssel feltüntetik.⁵¹

20. kép

A bokrétaünnep meghívottjai az ebéden.

Forrás: Szeged-Honvéd téri Református Egyházközség

A háborús időszakban a templomi istentiszteletek megtartása folyamatos volt. Bakó külön figyelmet fordított az

⁴⁹ „Testvéri kérés Szeged társadalmához” *Délmagyarország* 18. évf. 111. sz. (1942. május 17.), 5.

⁵⁰ „Az Új Magyar Hajnal templomának bokrétaünnepé” *Délmagyarország* 18. évf. 227. sz. (1942. október 8.), 5.

⁵¹ Hadtörténeti Intézet és Múzeum G I h 634/12 KIRÁLYI Oszvánd, *Szeged szab. kir. város térképe* (Szeged: Nemzeti Sajtóvállalat, 1942).

oktatásra, hogy a tanító testület létszáma feltöltött legyen, és az ifjúság nevelése, hitoktatása biztosítva legyen. Szívén hordozta továbbra is a második templom építésének mielőbbi befejezését. A nehezedő életkörülmények miatt is téglajegyek kiadásával, városi és református egyházközségi pénzügyi támogatásával próbálta előteremteni a hiányzó pénzügyi forrást, így ha visszafogottabban is, de folyamatos volt a második templom építése.

A front átvonulása alatt sem ő és – dr. Durkó Gábor hitoktató lelkész kivételével – sem szolgatársai nem hagyták el a várost, végezték napi szolgálatukat. Ezzel is lelki támogatást, bátorítást és támaszt nyújtott a rábízott lelkeknek. Dr. Veress László akkori gyülekezeti kántor így emlékezett vissza erre az időre 1989-ben:

„Közelében éltem át a második világháború éveit, a front Szegeden történő áthaladásának időszakát. Személyesen tapasztalhattam a magányosok, elhagyottak, a bajba jutottak, a félelmek és szorongások között vergődők iránti odahajlását, vigasztaló, bátorító, gondoskodó szeretetét.”

1944. október 29-én a Szegeden átvonult nagy vihar után összehívta a presbiteri testületet. A jegyzőkönyv az alábbiakban foglalja össze a háborús események okozta károkat:

„Iskolánk és temetőnk orosz megszállás helye lett. Szeged ostroma alkalmából Kálvin téri templomunkat semmi sérülés nem érte, új templomunk tornyát azonban négy gránát becsapódás rongálta meg, de ez a sérülés sem jelentékeny. Bérpalotánk és egyéb épületeink is jelentéktelennek mondható sérülésekkel vészték át a nagy vihart. A javítási munkálatok már folyamatban vannak. Sajnos, Újszegedi Missziói Egyházközségünk imaterme, lelkészi hivatala, parochiája szinte teljesen fel lett dúlva s így most az újszegedi lelkészi hivatal is nálunk működik.”⁵²

A gyülekezeti munka folytatását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a jegyzőkönyv a következő mondatokban az új templomnak adományozott ezüst kehelyről és a templomi orgona újbóli rendbetételéről tudósít.

A szovjet megszállás időszakának említésre érdemes eseménye volt egy nyilatkozat megjelenése a Délmagyarország 1944. november 24-i számában. A Budapest népéhez szóló felhívás Szeged 6 hete tartó megszállása után felhívja a főváros védőit, lakosságát, hogy a további pusztítás leállításá érdekében forduljanak szembe a hitleri német csapatokkal. A felhívás részét képező egyházi nyilatkozatot Dr. Halász Pál kanonok, Bakó László református és Benkóczy Dániel evangélikus lelkész adta ki, melyben kijelentik, hogy a vallásgya-

⁵² Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1944. október 29.

korlás, a felekezeti iskolai oktatás a városban zavartalanul folyik. Ugyanakkor a megjelent teljes felhívás aláírói között már csak Benkóczy Dániel neve szerepel.⁵³

Bakó László személyét érintően két múltbeli eseményt kell figyelembe venni. Budapesten a teológia épületében az 1919-es proletárdiktatúra alatt átélte a vörös terror mindent felrugó önkényuralmát. Az általa szerkesztett Egyházi Híradó 1942. július 4-i számában az első oldalon jelent meg írás az Ukrajnában tapasztalt állapotokról, arról, hogy az orosz hadsereg a háború alatt a templomokat bezáratta, azt esetenként a katonaság elszállásolására, a muníció raktározására, javítóműhely felszerelésére használta, de az egyházi tevékenységet teljesen leállította. Ebben a helyzetben érthető és rá jellemző, hogy az igaz tényeket tartalmazó nyilatkozatot aláírta, de a kommunista hatalom oldalára történő feltétlen átállásra buzdító felhívást már nem. Elkezdődött az egyházi élet hatalom részéről történő befolyásolásának új szakasza.

A kialakult új helyzetben a gyülekezet vezetősége fontos irányelveket fogalmaz meg az 1946. év első presbiteri értekezletén. Az egyház megújulásának szükségességéről tárgyalnak, és részletekbe menő álláspontot rögzítenek ennek érdekében. A főbb megállapítások az alábbiak:

- „Szükségesnek tartjuk egyházunk lélekben és szervezetben való megújulását, reformációját.
- ... a változásokat nem külső kényszerből, hanem mint Istennek tetsző dolgot, jószántunkból és az eddigi halogatás miatt is érzett bűnbánattal kívánjuk végrehajtani.

⁵³ „Budapest Népe! Magyar Honvédek!” *Délmagyarország* 1. évf. 5. sz. (1944. november 24.), 1.

- Mindenek előtt kívánjuk, hogy az egyháztagság alapja az egyénnek Jézus Krisztusba, mint személyes Megváltójába vetett élő és megvalló hite legyen.

- A Szentírás alapján valljuk, hogy a hitre jutott és a hit által Isten kegyelméből az üdvösségben részesülő egyén a maga háládatos, Krisztust követő életét nem magányosan, hanem a gyülekezetben kell élje.

- Alapelvek: kis gyülekezetek, amelyekben a pásztor minden hívét, a hivek pedig egymást ismerik, egymásért és a gyülekezet épüléséért felelősséget éreznek, egyetemes papság, a presbitérium a gyülekezet szent magva, mely a pásztori munkában tevékeny részt vesz.

- A lelkipásztor valóban Istentől elhívott és szolgálatára kegyelmi ajándékot kapott hívő ember, ne pedig hivatalnok (béres) legyen. (János 10:12-13.) Ennek biztosítása érdekében kívánjuk a lelkipásztor jelöltek gondos megválogatását és a lelkész képzés lélek szerint való reformját.

- Mivel a presbiter a pásztori munkában, az egyházkormányzásban és az egyházfegyelem gyakorlásában nagy felelősséggel vesz részt, a presbiterek kiválasztása, szolgálatra való előkészítése a gyülekezet elsőrendű feladata legyen.

- Azt tartjuk, hogy a nevelésnek, a szeretetmunkának, az egyházszervezeti kérdéseknek és az egyház anyagi ügyeinek Isten akarata szerint való megoldása a gyülekezetben munkálkodó hitnek a gyümölcse.

- Valljuk, hogy ez a világ mindenestől Istené, ezért híveit vele megismertetni az egyháznak kötelessége. Ebből folyik, hogy az egyháznak elengedhetetlen joga és kötelessége a köznevelés és nem csupán a „vallásos nevelés”, vallástanítás. ... Felekezeti iskoláink tehát a missziói parancsból kiindulva hozzátartoznak az egyház nevelő munkájához.

- A szervezeti kérdésekben kívánjuk a zsinat-presbitéri elv valóságos érvényesítését.⁵⁴

Bakó László a gyűlésen még zárszavában kiemeli a megújulás eszközéül szolgáló evangelizációs szolgálat fontosságát, részben a következőket mondva:

⁵⁴ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbitéri jegyzőkönyv, 1946. január.

„Keresse meg azért egyházmegyénk, - kerületünk mindazokat a lelképásztorokat, akik az evangelizációs szolgálat ajándékát kapták s tegye őket szabadbá erre a munkára, hogy gyülekezetéről gyülekezetre járva késedelem nélkül elindulhasson a lélekébreztés munkája, amely nélkül meddő, esetleg egyenesen káros lehetne minden úgynevezett reformációs tevékenység.”⁵⁵

A megfogalmazott elvek, a hitvalló presbiteriánus egyház, az abban végzendő munka módja merőben eltér a következő években bekövetkező – kommunista hatalom által befolyásolt – egyházi átalakulástól, ami Bakó László számára életét befolyásoló konfliktusok forrása lesz.

⁵⁵ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1946. január.

A kommunizmus évei

1947-ben a fakultatív vallásoktatás bevezetésének kísérlete idejében a presbitérium a megfogalmazott alapelvekkel összhangban a lelkipásztor javaslatára az alábbi egyháztagsági nyilatkozat bevezetése mellett dönt:

„Alulírott magamat református keresztyénnek vallom, ezért is kérem, hogy a szegedi református egyházközség tagjai sorában nyilvántartsanak.

Ígérem és fogadom, hogy az istentiszteletekre eljárók, az úri szentvacsorával élek, református vallású gyermekeimet a református keresztyénség tanítása szerint nevelem és neveltetem, az egyház törvényeit megtartom.

Mindezek egyik pecsétje képpen Isten iránti hálából az egyház és iskola közterheinek viselésében önként részt veszek, s felelősséggel az alábbi megajánlást teszem.

Havonta, negyedévenként Ft

Fenti önkéntes felajánlásomat beviszem az egyház pénztári hivatalába.”⁵⁶

Az utolsó pénzügyi felajánlás a nyilatkozatban azért lett betéve, mert az állami rendeletek megtiltották az egyházaknak tagjaik részére adó kivetését, ahogy az korábban volt, és ilyen formában került bevezetésre az önkéntes egyházfenntartói járulék.

1947. november 30-án, Advent első vasárnapján újabb mérföldköhöz jut el a szegedi gyülekezet élete. Isten ke-

⁵⁶ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1947.

gyelméből a második templom készülsége olyan állapotra jutott, hogy berendezett alagsori gyülekezeti termében a Békés-bánati egyházmegye esperese, Gönczy Béla gyomai lelkipásztor megtartotta az első istentiszteletet. Igehirdetésének alapja a Rómabeliekhez írott levél 12. fejezetének 1-2. verse volt. Az istentisztelet keretében Bakó László megkeresztelte dr. Gaál Géza Jenő presbiter Györgyi Katalin nevű gyermekét. Ezt követően az építkezés történetét és részleteit elmondva említést tett arról, hogy egy 1928. december 15-én, az Újszegedi Misszói Egyházközség alakuló presbiteri gyűlésén felvetődött gondolat vált azon a napon valóra.

A pezsgő gyülekezeti életet jellemzi, hogy az evangélikus egyházzal közösen rendeztek reformációs emlékünnepséget, a gyülekezetben szolgált dr. Enyedy Andor a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke és felesége, a Bethlen Gábor kör reformációs emlékünnepséget tartott a Kálvin-téri templomban, és Kováts J. István, valamint dr. Benkó Ferenc pedig egész hetes gyülekezeti evangelizációt tartott. A hívek szívét is megmozgatták az események, mert két magát megnevezni nem akaró gyülekezeti tag bejelentette, hogy az új templom tornyába harangot kíván készíttetni.

Ezt követően a Honvéd-téri templomban vasárnaponként rendszeresen tartottak istentiszteletet, a 300 ülőhelyes terem állandóan megtelt, az első karácsonyon 5-600 fő jelent meg az alkalmakon. 1948. húsvét második napján felavatásra kerültek és megszólaltak a templom harangjai. Ekkor derült ki, hogy dr. Gaál Géza Jenő presbiter és Takó Andrásné egyháztag adományozott 1-1 harangot a gyülekezetnek.

1948 második felében döntés születik a Tiszántúli Egyházkerület átszervezéséről. Kialakítják a Csanád-Csongrádi Egyházmegyét, melynek első esperesévé Bakó Lászlót választják meg. Beiktatására augusztus 31-én a Szeged Kálvin-

téri templomban az alakuló közgyűlés keretében tartott istentiszteleten kerül sor. Az egyházkerület részéről dr. Révész Imre püspök és dr. Szentpéteri Kun Béla egyházkerületi főgondnok vesz részt.⁵⁷

Még 1945-ben, az előkészítés szakaszában készült felmérés szerint az új egyházmegyéhez 13 egyházközség tartozik, melyekben szórányaikkal együtt 50 településen 23 lelkész, 9 vallástanár és 70 tanító végzi a több mint 86000 református lelki gondozását, nevelését az egyházi alkalmak, szervezetek és intézmények keretében.

Bakó megválasztása és tisztsége lehetőséget ad számára, hogy a gyülekezetében kialakított evangéliumi lelkülettel, a hívek széleskörű bevonása mellett folytassa immáron sokkal szélesebb körben, jelentősen megnövekedett munkateherrel, de a tőle megszokott buzgósággal és hittel szolgálatát.

1949. január 16-án megkezdí önálló életét a Szeged Somogyi-telepi Református Egyházközség. Az Újszegedi Egyházközség ketté osztásával kialakult új egyházközség lelkipásztorának Szabados László korábbi börtönlelkészt választotta.

A presbitérium, látva a Honvéd téren történt öröndetes előrelépést 1949. június 17-én határozati pontban elfogad egy Szervezeti Szabályzatot, mely a Szegedi Református Egyházközség két önálló egyházközséggé történő szervezéséről szól. A szabályzat részletesen előkészíti és rögzíti az új egyházközségek majdani működésének minden alapvető kérdését. Ebben döntenek a ma is használatos egyházközség elnevezésekről: Kálvin-téri és Honvéd-téri Református Egyházközség. A Kálvin-téri gyülekezetnél marad 3500 fő és a

⁵⁷ „Református esperesi beiktatás Szegeden” *Vásárhelyi Független Újság* 2. évf. 198. sz. (1948. augusztus 31.), 3.

Honvéd-téri gyülekezethez kerül 2700 fő. Területileg a Belvárosi híd vonalában a Tisza folyó és a körtöltés között keletnyugati vonalban határozzák meg az egyházközségek közös határát.⁵⁸

Bakó ezt a szervezeti lépést már 1922-ben, megválasztásakor ismertetett programjában is szerepeltette. Látszik, hogy mennyire előre látó stratégia volt, akkori vázolt tervei megalapozottak és időt állónak bizonyultak, melyeket az Úrban vetett hitére támaszkodva lépésről lépésre meg is tudott valósítani minden külső akadályozó körülmény ellenére is.

A két önálló egyházközségre történő szétválást a presbitérium július 24-i ülésén egyhangúlag elfogadta és annak jóváhagyását az egyházmegyei és egyházkerületi hatóságoktól megkérte.⁵⁹ 1950. január elsejével a jóváhagyott Szervezeti Szabályzat alapján megalakul a Honvéd-téri Egyházközség, tisztségviselői megválasztásra kerülnek és a gyülekezet lelkipásztori tisztebe Seres Zoltánt 1950. április 16-án beiktatták.

Időközben a kommunista hatalomátvételt követően az államhatalom megkezdte egyházpolitikájának megvalósítását, melynek alapvető célja volt, az egyházak feletti ellenőrzés kiteljesítése és szocializációs szerepének leépítése, a lelki élet templomba szorítása és lehető legnagyobb mértékben történő elszorvasztása.

A Református Egyházban 1948-tól kezdve a kommunista állam erőteljes befolyásra tett szert. 1949-ben lemondásra kényszerítették a tiszántúli püspököt, Révész Imrét. Utóda

⁵⁸ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1949. június 6.

⁵⁹ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1949. július 24.

Péter János lett. Létrejött az Állami Egyházügyi Hivatal, amely szoros ellenőrzés alatt tartotta az egyházakat. Minden püspök mellé kirendeltek egy-egy felügyelőt is. 1952-ben állami nyomásra a református zsinat lehetővé tette a püspökök számára, hogy – a református egyházigazgatás alapelveit felrúgva – kényük-kedvük szerint elmozdíthassák a lelkészeket gyülekezeteikből.⁶⁰

A bekövetkező állami intézkedések szinte pontról pontra ellene mondtak annak az 1922-ben ismertetett intézkedési tervének (lásd korábban), amely alapján Bakó megkezdte és kitartó hűséggel végezte lelkipásztori, gyülekezetet építő szolgálatát.

1948-ban államosították az iskolákat, majd a hittanoktatás további elsorvasztása érdekében 1949-ben bevezették a fakultatív oktatást. Az Újszegedi Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyve tartalmaz egy bátrabb, pontos felmérést a változásról. E szerint az 1949–50-es tanévben 16 iskolában 142 tanuló részesült egész tanévben vallásoktatásban, 1950–51-es tanévben 8 iskolában csupán 42 tanuló részesült vallásoktatásban. Sok esetben a szülők megfélemlítése okozta a gyerekek kimaradását a fakultatív vallásoktatásból. 1946–49 között több lépésben betiltották az egyházi szervezeteket, egyesületeket. Ezzel a gyülekezeti tagság egyesületeken, szociális szervezeteken keresztül végzett nyílt társadalmi tevékenysége megszűnt, korlátozódott a szűkebb, templom falai közti gyülekezeti életre.

Bakó László számára úgy lelkészi, mint esperesi munkájában ilyen körülmények között kellett építeni, vagy sok esetben csupán fenntartani a hívő közösségeket. Nem adta

⁶⁰ VINCZE Gábor, „A Bakó László-ügy: egy szegedi református esperes üldöztetése az ötvenes években” *Tiszatáj* 62. évf. 2. sz. (2008), 68–70.

fel. Az állam egyházsorvasztó intézkedései ellenére a lehetőségeken belül aktivizálta a gyülekezetek életét. Példaképpen álljon itt az 1950–51-es évek nagyobb gyülekezeti, egyházmegyei eseményei. Indult az év avval, hogy a Szegeden 1949 decemberében kinyomtatott és kiosztott karácsonyi körlevél miatt az ügyészség sajtóvétség címén eljárást indított. Ennek ellenére....

- Szegeden a Kálvin-téri gyülekezetben január 8-a és 15-e között gyülekezeti evangelizációt tartottak.
- Makón január 17-e és február 5-e között egyházmegyei szintű középfokú bibliaiskolai oktatás volt.
- Szegeden április 12-e és 16-a között gyermek evangelizáció és gyermekmissziói tanfolyam volt.
- A tanítási szünetben gyereknyaraltatást szerveztek.
- Szegeden szeptember 6-a és 17-e között bibliaiskolai szülők iskolája tanfolyam volt.
- Szeged-Makói Missziói Kör november elsején csendesnapot tartott
- 1951. évben március 11-e és 15-e körzeti presbiteri konferencia volt.
- Szegeden május 21-e és 27-e között evangelizációs hetet tartottak meghívott lelkipásztor szolgálataival.

Az Út című egyházi lap 1949. augusztus 21-i számában Hajdú Péter cikkben ismerteti „az új csanád-csongrádi egyházmegyében kivirágzott ifjúsági munkát. Ezek szerint az egyházmegyében aktív ifjúsági munka folyt.”⁶¹

⁶¹ HAJDÚ Péter, „Délvidéki ifjak” *Az Út* 2. évf. 34. sz. (1949.08.21.), 6.

Bakó László megszervezte egyházmegyéjében az ún. „sáfársági alapot” (21. kép). Ennek az volt a lényege, hogy a kongrua⁶² egy tetszés szerinti hányada, valamint perselyezés, alkalmi gyűjtés és adakozás összegét a gyülekezetek önként befizették egy közös alapba, és ebből támogatták a lelkész-özvegyeket és lelkész-árvákat, a diakóniai és missziói célokat. Az államnak „felajánlott” egyházi földek jövedelme korábban a lelkészi fizetés része volt, ezt próbálta pótolni 1948 óta az állam ideig-óráig, hiszen 5 évenként 25 %-kal csökkent az eredetileg megállapított keret. Ezzel a formával a részt vevő egyházmegyei gyülekezetek a rászoruló lelkész-özvegyek, lelkészárvák és nyugdíjas lelkészek napi megélhetését támogatták a csökkenő gyülekezeti bevételek mellett.

⁶² A kongrua fizetéskiegészítő államsegély volt a lelkészek részére.

220/1952. szám.

Tiszteletes Ur ! Kedves Testvérünk !

Tiszteletes Presbiterium !

Őszi egyházmegyei közgyűlésünk Szabados László lelkipásztor-testvérünk javaslatára azt a belkörü diakóniai feladatot bízta ránk, hogy a szükséges adatok beszerzése után az egyházmegye területén lakó lelkész-özvegyek, lelkészárva és nyugdíjas lelkészek, közülük épen a nagyon ráutaltak rendszeres megsegítésére készítsünk javaslatot.

Az adatok végre együttvannak: az előkészítő munka megtörtént. - Ennek alapján közölhetjük, hogy különösen 4 lelkész hátramaradt családja és 3 nyugdíjas lelkész szoruló legjobb meggyőződésünk szerint rendszeres és fokozottabb mérvű támogatásra. - Ezeknek negyedévi részletekben évi 1200-1800 Ft. segélyt szeretnénk juttatni; természetesen egyenként. - Jó lenne azonban, ha lehetőség lenne arra is, hogy egyszer-egyszer a többieket is megsegíthessük bizonyos összegű rendkívüli segéllyel.

Ezeket a pénzbeli segélyeket az adakozó egyházközösség pontos megnevezésével az egyházmegyei sáfársági alapon keresztül kívánjuk segélyezendő testvéreinkhez eljuttatni. - Arra kérünk tehát, hogy az egyházközösség évi megajánlásáról az esperesi hivatalt legkésőbb március 15-ig értesítsek; megajánlott összeg első negyedévi részletét legkésőbb március 31-ig a sáfársági alap javára az egyházmegyei közpénztárba juttassátok el, már csak azért is, mert mi - hogy minél előbb legyen ez a testvéri segítség - 7 esetben 200-200 forintot már előlegeztünk saját felelősségünkre.

A pénzbeli segítség mellett esedékesek lesznek majd bizonyos, a testvéri szeretet lelelményességével megtalált természetesen a segítség is; ezeket azonban közvetlenül küldik majd a gyülekezetek annak a lelkész-özvegynek, - árvának, vagy nyugdíjas lelkésznek, aki gondjára és felelősségére bízott. - Ezt a beosztást március 15. után megadjuk.

Ugy érzem, hogy olyan kérdéssel van itt szó, amelyet nem kell külön indokolnunk, ajánlatunk; ami kérdésünk, a mi legszemélyesebb ügyünk ez; magunkat itélünk meg, ha annak lehető legjobb megoldása érdekében ismételt ajánlásra, érvelésre, egyenesen erőszakolásra lenne szükség.

A megajánlott összegeknek nem kell költségvetésszerűen biztosított összegeknek lenni. - Bizonyosak vagyunk afelől, hogy ha valójában Isten iránti hálából szívügyünk lesz ez az ügy, annak anyagi fedezetét egy-egy külön meghirdetett perselyezésből, alkalmi gyűjtésből, adakozásból megadja majd az Ur.

A fenti kérdésben, elvi és gyakorlati vonatkozásban egyaránt nagyjából a fentiek értelmében mi magunk határoztunk őszi egyházmegyei közgyűlésünkön; most tulajdonképpen csak arról van szó, hogy ezt a határozatot egyen-egyen magunkra nézve is végrehajtsuk, tulajdonképpen pedig, hogy az Isten betöltse: "Hálával áldozzál az Istennek és teljesítsd a feltevéseket fogadásaidat!" /Zsolt 50:14/.

Konkrét válaszokra március 15-ig okvetlenül számítva, maradtunk jó reménységgel, áldáskívánnással és testvéri szeretettel:

Szeged-Szentes, 1952. február 21.

Dr. Nagy Sándor s.k.
egyházmegyei gondnok.

Gilioze László s.k.
diakóniai előadó.

Bakó László s.k.
esperes.

37.

21. kép

A sáfársági alap esperesi leirata 1952. február 21-én.

Forrás: TtREL I.40.c.2.

A Kálvin-téri gyülekezetben 1951. június 15-én tartott egyházmegyei kanonika vizitáción a küldöttek dicsérettel nyilatkoztak a gyülekezetben folyó lelki életről. A presbiteri jegyzőkönyvben pontosan rögzítik Dr. Miklós István főgondnok erre adott köszönő szavait:

„Köszönjük a dicséretet, de ugyanakkor a hibákat is meg kell lássuk. Igen komoly bűnbánatra készítő időket élünk. Akkor haladunk jó úton, ha felismerjük, hogy Istennek kegyelmes ítéletében élünk. Isten nem tűri a langymeleg keresztyéniséget. Fel kell vennünk az Ő keresztyét!”⁶³

A főgondnok szavai tükrözik egy 30 éve lelkészével együtt élő, gondolkodó és küzdő közösség közösen átbeszélt és átgondolt véleményét, mely alapján folytatták hitéletüket, követték Urukat szelíd és alázatos szívvel, kegyelméből és szeretetéből erőt nyerve a megpróbáltatások között.

Az Állami Egyházügyi Hivatal romboló tevékenysége Bakó László személyét is elérte. Óvári László egyházügyi főelőadó kihasználva Kádár Imre fábiánsebestyéni lelkipásztor folyamatos anyagi problémái, fizetési nehézségei, törlesztési elmaradása miatti elégedetlenségét és e miatt a „sáfársági alap” elleni morgását, eszközként használta fel Bakó László egyházmegyei és gyülekezeti szolgálatából való eltávolításában. A Délmagyarország és a Viharsarok újságokban 1952. augusztus 27-én ugyanaz a lejárató cikk jelent meg aláírás nélkül, melyhez a kiinduló pontot Kádár Imrének az egyházügyi főelőadóhoz augusztus 8-án írt levele adta.⁶⁴

⁶³ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1951. június 15.

⁶⁴ „Bakó László esperes és az örgrófi ügyész szentszövetsége: «elsáfárokadják» saját papjaik kenyerét” *Viharsarok: Az MDP Csongrád Megyei Pártbizottságának Lapja* 8. évf. 200. sz. (1952.08.27.), 3.

Vincze Gábor korábban idézett írásában a következőkben látja Bakó László eltávolításának okát:

„[Bakó] igyekezett megakadályozni, hogy a debreceni püspök, az állampárt egyházpolitikájának gátlástalan végrehajtója – az egyházközségek autonómiáját megszüntetve – szabadon «mozgathassa», politikai okokból «átcsoportosíthassa» a lelkészeket. [...]

A másik – rendre visszatérő – vád ellene az volt, hogy «bethánista», illetve «falaz» a bethánistáknak. [...]

A szegedi pártbizottság munkatársa, Tatai István az erre írott 1951. április 6-i válaszában azt állította, hogy a Bethánia Egyesület ugyan már nem létezik, de az egyházon belül működik egy hitbuzgalmi csoport «Délvidéki Ébredés» elnevezés alatt. Ennek megalapítója Veresegyházi László battonyai lekipásztor, «egyik fő vezetője és irányítója a csongrádi egyházmegyében Bakó László szegedi ref. lelkész, egyházmegyei esperes».⁶⁵

Bakó László emlékiratában leírja, hogy szeptember 10-én beszélt Péter János püspökkel, aki közölte vele, hogy nem csak Óvárinak van ellene kifogása. „Vizsgáljam meg azért egész magatartásomat, a rendszerhez stb. viszonyulásomat” – mondta neki Péter János. Október elején ismét találkozott az esperes a püspökével, és természetesen a lemondásáról volt szó. Hő végére bizonyossá vált, hogy mindenképpen le kell mondania a Szeged-Kálvin téri lekipásztori állásáról is. Kevéssel később azt is megtudta, hogy hová kell mennie: Bereczky Albert dunamelléki püspök hajlandó őt „befogadni” a Vértessaljai Református Egyházmegye egyik egyházközségébe, a mintegy ezer lelkes, színreformátus Tabajdra. Az egyházmegyei esperesi tisztségről 1952. november 5-én lemondott, abban reménykedve, hogy püspöke megváltoztatja álláspontját és a Szeged Kálvin-téri lelkészi tisztségét

⁶⁵ VINCZE, 2008, 76–77.

„Bakó László lelkész-elnök megemlékezve arról, hogy valószínűen rövid időn belül el kell foglalnia új szolgálati helyét, kéri a presbitériumot, hogy szolgálatát az eddig megbizonyított hűséggel végezze, és őt magát hordozza továbbra is imádkozó szeretetében.”⁶⁷

Bakó László minden bizonnyal a békességre való törekvés miatt nyugtatta a rá bízott közösséget. Lelkészársának, Szabó Imrének küldött levelében így ír: „...mindazt ami körülöttem és velem történt, úgy fogadtam el, mint Isten döntését; békességben és alázatban.”⁶⁸

November hónapban még egy szomorú hír terhelte meg a szegedi református híveket. November 19-én hirtelen szívembólia következtében elhunyt Teleki Sándor újszegedi lelképásztor. Bakó László nehéz napjaiban egy régi és közvetlen szolgáló társ távozását kellett békességben hordozni. 1925 óta volt segédlelkésze és 1928 óta lelkészársa Szegeden. Együtt, vállvetve, erős hittel hajtották végre a nagy gyülekezetépítő munkát. Bakó László lelkészársáról így emlékezett meg: 24 éven át hűségesen, alázatosan és szeretetben szolgált kis és nagy szolgálatokban egyaránt. Elköltözése nagy veszteség a szegedi gyülekezetek számára (23. kép).

⁶⁷ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1952. november 29.

⁶⁸ Idézi VINCZE, 2008, 75.

23. kép

Teleki Sándor és felesége, Kovács Margit Irén hitoktatónő.

Forrás: Szabó Sinóros család magántulajdona.

Újszegeden a presbitérium gyors intézkedéssel próbálta betölteni a megüresedett posztot, és már 21-én három jelöltet állított. A december 2-i jegyzőkönyvben rögzítik, hogy püspök úr utasításba adta, hogy több lelkipásztort jelöljenek és terjesszék fel hozzá, de legyen köztük Pető József szentesi vallásoktató lelkész. A jegyzőkönyv döbbenetes mondattal folytatódik:

„... ez volt a helyzet egészen ma délután 4 óráig, mikor is Hódmezővásárhelyről direkt az alábbi utasítás kiadása végett Szegedre utazott helyettes-esperes dr. Godáts Imre a következőket közölte főgondnokkal: Ma délben behívott hivatalába az Állami Egyházügyi Hivatal Csongrád megyei főelőadója, Óvári László és tudomására hozta, miszerint e héten beszélt telefonon a Budapesten tartózkodó püspök úrral, aki azt az utasí-

tást adta, hogy az újszegedi lelkipásztori állás betöltése tárgyában minden további intézkedést fel kell függeszteni, illetve függőben tartani a püspök úr további intézkedéséig.”⁶⁹

Mindenki számára világossá válhatott, hogy ez a szomorú haláleset miatt előállt helyzetben is a megoldás az AEH főelőadója, Óvári László és az egyházkerület püspöke egyeztetése alapján kézi vezérlés szerint fog megtörténni, mint ami meg is valósult, mert a presbitérium által kezdetben javasolt három lelkipásztor helyett a püspöki utasítás szerint kijelölt Pető József lett az újszegedi gyülekezet következő lelkipásztora.

Tabajdon a lelkészválasztás körüli ügymenet tükrözi az érintett egyházkerületek püspökeinek – Bereczky Sándornak és Péter János – egyeztetése és a szintén kézi vezérléses intézkedése alapján előállt helyzetet. Bakó László szerette volna az ünnepeket régi szolgálati helyén tölteni és utána távozni Tabajdra, de Bereczky Sándor püspök utasította esperesét, hogy ez december 15-ig történjen meg. Füle József esperes ennek megfelelően november 20-án a presbitéri gyűlésen kieszközlte a testület részéről a meghívást, de Bakó László bemutatkozó szolgálatához a kitűzött rövid határidő miatt nem járult hozzá, ugyanakkor november 30-ára kiírta a gyülekezetben az új lelkész megválasztását. Az esperesnek november 21-én Bereczky István püspök úr részére írt 1030/1952 számon iktatott levele pontosan leírja a helyzet adta intézkedéseket, problémákat és szintén teljesen tükrözi hogyan működött az AEH által ellenőrzött, kézzel vezérelt egyház a Rákosi rendszer ezen éveiben.⁷⁰

⁶⁹ Újszegedi Református Egyházközség, Presbitéri jegyzőkönyv, 1952. december 2.

⁷⁰ Ráday Levéltár, Püspöki iratok 3068/1952

A választás megtörtént, és Füle József esperes december 21-én Bakó Lászlót a Tabajdi Református egyházközség rendes lelkipásztori állásába beiktatta.

A Bakó László által mutatott lelkületnek, hozzáállásnak és az események ismeretében a Kálvin-téri gyülekezet presbitériuma a zúgolódás és sértődöttség helyett a szeretet útját választja. Az 1953. évi január 1-i presbitériumi ülésen a 2. pont szerint Dr. Miklós István egyházközségi főgondnok ismerteti Bakó László december 19-én kelt lemondó levelét és a 3. pontban előterjeszti az elmozdított lelkészük támogatására javaslatát az alábbiak szerint:

„2. szám

Ezek után elnöklő főgondnok felolvassa Bakó László lelkipásztor 1952 december 19-én kelt levelét, melyben a Kálvin-téri gyülekezet lelkipásztori állásáról való lemondását bejelenti, minthogy a Tabajdi Egyházközség meghívását elfogadta.

Presbitérium Bakó László lemondását tudomásul veszi és Isten iránti hálával emlékezik meg a több mint 30 éven keresztül a gyülekezetben végzett szolgálatairól, melyet az Úr gazdagon megáldott. Új gyülekezetben végzendő szolgálataira Isten gazdag áldását és kegyelmét kéri.

3. szám

Elnöklő főgondnok Bakó László lemondása folytán bekövetkezett helyzetből kifolyólag az alábbi előterjesztéseket teszi:

a) Tekintettel arra, hogy Bakó László városi gyülekezetből falusi gyülekezetbe költözik és így egész életének átváltásával kapcsolatban rendkívüli kiadások merülnek fel, így ezek részbeni fedezése céljából javasolja a presbitériumnak, hogy volt lelkipásztora, Bakó László részére 3000 Ft azaz hármezer Forint egyszer s mindenkorra szóló rendkívüli segínyt szavazzon meg. Egyúttal bejelenti, hogy erre a fedezetet a múlt év végén mutatkozó pénztári maradvány biztosítja.

b) Minthogy Bakó László családja egyelőre az új lelkipásztor ideköltözéséig kb. február közepéig eddig élvezett természetbeni lakásában

marad, javasolja a presbitériumnak, hogy az egyházközség az eddigieknek megfelelően erre az időre is fizesse ki a villany és gázszámlát.

c) A téli tüzelőanyag, mely teljes mennyiségben már Bakó Lászlóék pincéjében van, teljes egészében maradjon az övék.

d) A falusi életre való berendezkedés és a költözéshez szükséges ládák s bizonyos kellékek előteremtése érdekében hatalmazza fel az elnökséget a presbitérium, hogy legjobb belátása szerint legyen segítségére távozó lelkipásztorának olyan holmik rendelkezésre bocsátásával, melyek a leltárban nem is szerepelnek, használaton kívül vannak és az egyházközség számára különösebb értéket nem képviselnek, viszont Bakó Lászlóéknak szükségesek. Pl. egyes ládák, ládák készítéséhez deszkák, egy fürdőzésre alkalmas bádogtartály, egy régi asztal stb. – Együttal a leltárban szereplő egy darab íróasztalt is, ami szintén használaton kívül van.

A fenti előterjesztéseket a presbitérium egyhangúlag, jóváhagyólag tudomásul veszi és felhatalmazza az egyházközség elnökségét, hogy az a) pontban meghatározott segélyt, a b) pontban jelzett villany és gázszámlát az egyházközség pénztárából utalja ki. Felhatalmazza egyúttal arra is, hogy a d) pontban említett ingóságokat is bocsássa Bakó László családjára rendelkezésére.”⁷¹

Bakó László lelkipásztori szolgálata így a Vértes-alján, az ezer lelkes színreformátus Tabajdon, a helyi református gyülekezetben folytatódott. Az ünnepi istentiszteletek után 1952. december 26-án már megvolt az első keresztelese is.⁷²

Az 1956. évi októberi események új reménységet hoztak Bakó László életébe. Az Egyetemes Konvent Elnöki Tanácsa október 19-én határozatot hozott a méltánytalan hátrátételt szenvedett egyházi tisztviselők (lelkészek) ügyének felülvizsgálata tárgyában. Az egyház valamennyi szervéhez eljuttatott határozatot kísérő felhívásban az érintett személyek

⁷¹ Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség, Presbiteri jegyzőkönyv, 1953. január 1.

⁷² Tabajdi Református Egyházközség, Kereszteleési anyakönyv, 1952. december 26.

érdekében kéri a rehabilitációs eljárás azonnali kezdeményezését. A Szeged Kálvin-téri gyülekezet presbitériuma következő, 1956. december 2-án Kádár László lelkipásztor előterjesztésére a rehabilitáció mellett döntött és 5 tagú bizottságot állított fel a szükséges intézkedések megtételére. Bakó Lászlót tájékoztatták, aki háláját fejezte ki a döntésért, és jelezte, hogy örömmel tér vissza szolgálati helyére. A bizottság megkérte Seres Zoltán Honvéd-téri lelkipásztort, hogy esedékes debreceni útján tárgyaljon Gaál István esperes püspökhelyetttel (Péter János lemondása folytán a püspöki tisztség betöltetlen volt), már annak a január 1-i presbiteri határozatnak az átadásával, mely szerint a gyülekezet végleges megoldásként második lelkészi állást létesít, így Bakó László visszatérése mellett Kádár László is hátrányokozás nélkül folytathatja lelkipásztori munkáját. Seres Zoltán a kérésnek eleget tett, a beszélgetésen Gaál István esperes szóban helyeselte a felterjesztést, de az intézkedés elmaradt.

Vincze Gábor az ügy további menetét így írja le:

„A rehabilitációjáról szóló híreket nagy örömmel fogadta az elűzött lelkész, és amikor 1957 elején Szegeden járt, Munkácsy György esperessel (aki novemberben még bejelentette, hogy lemond esperesi tisztségéről, ám természetesen ő is meggondolta magát), és a presbitériummal megállapodtak abban, hogy ő visszakerül a régi állásába, míg Kádár László fog kerülni a II. sz. állásba. Eleinte úgy tűnt, hogy ezt a megoldást az egyházvezetés is támogatja. Gaál István esperes, püspökhelyettes (aki a lemondott Péter János helyett az egyházkerületet ideiglenesen irányította) azonban kijelentette, hogy „be akarja magát biztosítani”, és előzőleg beszél az ÁEH illetékesével.

[...]

Ezek után 1957 tavaszán-nyarán hiába sürgette Bakó László ügyének a rendezését, mert nem történt semmi sem. Végül az ősz folyamán kiderült, hogy Gaál szabályosan szabotálja azt, hogy a rehabilitációjának kérdése az ÁEH elé kerüljön. Bár arra lehetett hivatkozni, hogy a presbi-

térium hivatkozása alapját képező konventi határozat az „ellenforradalom” kitörése előtt négy nappal született – ez mit sem segített. A püspökhelyettes végül azt írta, hogy a Szegedről elűzött lelkész személyesen forduljon a világi hatóságokhoz ügye rendezése érdekében – de nyilvánvaló volt, hogy magának semmi esélye sem lesz.”⁷³

A visszatérés lehetősége meghiúsult. Végezte szolgálatát Tabajdon, ahol a gyülekezet egyik, később gondnoki tisztséget is betöltő tisztséget viselő tagjával beszélve úgy emlékezett erre az időszakra, hogy a közösség befogadta és megszerette lelkipásztorát. A Reformátusok Lapja tabajdi munkássága alatt csak az 1958–1960 közötti években említi a nevét a környező településeken szervezett presbiteri és lelkész találkozókról szóló hírekben, az alkalmakon végzett igei szolgálatait megemlítve (24. kép).

24. kép

A tabajdi parókián ma is látható fényképe

⁷³ VINCZE, 2008, 78–79.

Lelkipásztori szolgálata egy szomorú eseményhez kötődően 1960. december 1-i nyugdíjba menetelével ért véget. Október végén a tabajdi iskolában tartott hitoktatást. A korábban említett gyülekezeti gondnok, akit Bakó László kérésztelt, ott volt azon az alkalmon. Elmondása szerint az volt a szokás, hogy az óra után a lelkésszel együtt mentek ki az iskola elé, ahol egy utolsó pár szavas eligazítást követően indult mindenki haza. Azon a napon a kint lévők után kijött a „Fecske őrs” is és őrsvezetőjük – aki egyébként a gyülekezet harangozójának fia volt – hangos úttörő köszöntéssel megzavarta az eligazítást. További részleteket nem tudni, csupán azt, hogy Bakó a fiú tiszteletlen viselkedését egy pofonnal próbálta megállítani. A gondnok úgy emlékezik, hogy nem volt említésre méltó a cselekmény, de a hatóságok felfűjták.⁷⁴

Az egyházi levéltárban őrzött iratokból össze lehet rakni az eseményeket. Bakó László október végén benyújtja nyugdíjazási kérelmét, melyet Radics József esperes november 1-én azzal a mondattal továbbítja Szamosközi István Dunamelléki püspöknek, *„hogya Püspök Úr által is ismert körülményekre való tekintettel”* tegye meg a további intézkedéseket.⁷⁵

Szamosközi István püspök már másnap felterjeszti a nyugdíjazási kérelmet az Egyetemes Konvent Elnökségének.⁷⁶ Bakó László, aki átélte az 1952. évi meghurcoltatást, az egyházi vezetők megalkuvó és számára elutasító viselkedését, nyilvánvalóan nem akarta azt még egyszer végig élni. A körülmények ezt igazolták, hiszen a Fejér Megyei Hírlapban november 29-én a bevett gyakorlatnak megfelelően Bá-

⁷⁴ VINCZE, 2008, 79.

⁷⁵ Ráday Levéltár, Püspöki iratok 1833/1960

⁷⁶ Ráday Levéltár, Püspöki iratok 1833/1960

nyász Béla tollából egy minősíthetetlen stílusú lejárato cikk jelent meg.⁷⁷

Bakó László távozott, de az állam egyházbarát politikája még utoljára rúgott rajta egy nagyot. Nyugdíjas éveire nem térhetett vissza Szegedre, sőt ahhoz is Bartha Tibor jóindulattal segítségére volt szüksége, hogy feleségével a Debrecenben lakozó fiához költözhessen.⁷⁸ 1968. november 7-én fejezte be földi pályafutását. Megváltó Ura magához hívta a megfáradt vándort a mennyei hazába. Halálát a Református Élet egy rövid hírben közli: „Bakó László ny. lelkész volt tabajdi lelkipásztor, 72 éves korában meghalt.”

Több mint húsz évnek kellett eltelni, hogy gyülekezete és egyháza is munkásságához méltóan emlékezzen meg róla. A Szeged-Kálvin téri Egyházközség 1989. december 3-án, advent első vasárnapján ünnepi istentiszteletet tartott Bakó László tiszteletes emlékére. A megemlékezést dr. Kocsis Elemér, az egyházkerület püspöke, a Zsinat lelkészi elnöke tartotta. Meleg hangon szólt a lángoló hitű, rendkívüli szervezőképességgel megáldott, missziói lelkületű esperes-lelkipásztor életéről. Személyes élményei alapján is összegezve Bakó László munkásságát, kijelentette, hogy „*Bakó László élete példája az egész Tiszántúli Egyházkerület és az egész Magyarországi Református Egyház számára kötelező tanulság és áldások forrása marad.*” Ezzel szinte egyidőben adta ki a Zsinat nyilatkozatát Krisztus hű bizonyágairól, akik jogtalanságot, hátrátételt és kárt szenvedtek. A rehabilitáltak névsora Bakó László nevével kezdődik.⁷⁹

⁷⁷ BÁNYÁSZ Béla, „Áldás, békesség és a kapufélfá” *Fejér Megyei Hírlap* 16. évf. 281. sz. (1960.11.29.), 2.

⁷⁸ VINCZE, 2008, 79.

⁷⁹ „A Zsinat nyilatkozata” *Reformátusok Lapja* 33. évf. 52–53. sz. (1989.12.24.), 4.

A búcsú szavai

Az 1952. november 3-a és 5-e között tartott egyházmegyei közgyűlésen elmondott jelentéséből álljon itt hitvallása és gondolatai, mutassák meg a hívő, küzdő és alázatos szolgáló életét:

„...Egyházmegyénk szolgálatára a több mint 30 éven át szívemhez nőtt Szeged Kálvin-téri templomban székfoglaló beszédemnek ezekkel a szavaival köteleztem el magamat: Minden igyekezetemmel azon leszek, hogy magamat egész életemmel Jézus Krisztus alázatos szolgájának és református keresztyén anyaszentegyházunk hű tagjának bizonyítsam, s abból is éppen ezt a két szót: szolgálat – hűség. Külön is had kérjem Istent, hogy ezt a kettőt adja meg nekem, tudjak mindinkább az én Uram, a Jézus Krisztus szolgája, rabszolgája lenni. (Annak növekednie kell, nekem pedig alább szállanom. / János 3:30/), s akkor egészen bizonyos, hogy fogok tudni – minden gyarlóságom ellenére is – az ő együgyű, de hűsége sáfára is maradni. [...]

Jelentésem végére érkeztem. Köszönöm a türelmet és figyelmet, amellyel az egyházmegyei közgyűlés végig hallgatta. Az elmondottak után, azoknak mintegy pecsétjeképpen had szólaljon meg rajtam keresztül még egy Ige. „A Krisztus evangéliumához méltóan viseljétek magatokat, hogy akár odamenvén és látván titeket, akár távol lévén, azt halljam dolgaitok felől, hogy megállotok egy lélekben, egy érzéssel viaskodván az evangélium hitéért. (Fil. 1:27.)

Végül pedig néhány szó, amellyel búcsút veszek Tőletek, a Csongrádi Református Egyházmegyétől. Meghalni ugyan még nem készülődöm, személyes búcsúmhoz mégis Kálvin Jánosnak halottas ágyán elmondott imádságából veszem a szavakat. Figyeljétek fel azokra, higgyétek el és becsüljétek meg azokat: Én nekem sok gyarlóságom volt. Mindaz, amit tettem semmit nem ér. Ismétlem, mindaz, amit tettem semmit nem ér.

Nyomorult teremtvény vagyok. De azt elmondhatom, hogy a szándékom jó volt, vétkeimben sohasem gyönyörködtem és hogy az Isten félelmének gyökere megvolt a szívemben. Igen azt elmondhatjátok rólam, hogy a szándékom jó volt.”

Rövidítések

TtREL

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, annak okáért eltétetett nékem az igazság koronája, amelyet megad nekem az Úr, az igaz Bíró ama napon; de nemcsak nekem, hanem mindazoknak is, akik vágyva várják az Ő megjelenését.

Timótheushoz írt II. levél 4:6–8.

Képmelléletek

Bakó László portréja
Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség

**A kisteleki imaház felavatása alkalmából
készült felvétel.**

Középen ül Keresztes Nagy Antal az imaház adományozója. jobbján Dr. Bartók György újszegedi főgondnok, balján Harsányi Pál esperes. Álló sorban: ifj. Keresztes Nagy Antal, az ajándékozó unoka-öccse, Dr. Dósa István főszolgabíró, presbiter. Huszák József ev. s. lelkész, Dr. Godács Imre hódmezővásárhelyi lelkész, Dr. Széll Gyula egyházmegyei gondnok, Teleki Sándor újszegedi lelkész Bakó László szegedi lelkész.

A kisteleki imaház
Egyházi Híradó (1937. február 20.), 6.

állanak szegénnyel és gazdaggal, urral és paraszttal, és hajlékaikban keresve fel mininyújt, közvetlenül látjuk azt a kündemet, melyet Krisztus vir a küldetésével; s a jelentésben kifejezett nyert az a meggyőződés, hogy a ketegsebeses filozófiájának napjai meg vannak számlálva, a zihál elvezette vonzerjét, az emberi lélek mind jobban vágyódik valami állandó támaszpont, valami bizonyos valóság után, melyet meg lehet megnyugtassa. A lehas, mint erkölcsi irányzat, mind nagyobbra válik a megrothadt világól új élet csirái kezdenek felkúlni. Legszembetűnőbbek e jelenségek Francia- s Németországban, hol a harc leghevesebb volt; a győzelem első korszakú is ott fűzetnek.

Íme, nagy vonásokban a mező, melynek elő maggal való megteremtésére a biblia-társaság vállalkozott. E jelentésben, mint egy tükörben, látjuk posványait, dudáit, széklet részét, de látjuk azt is, hogy Istennek ígéje mind szánja, írja s tőri ezeket és mint alakították át általa apróként a világ új földé s az emberek benne új emberré. Vonjuk le most már a tanulságot abból, amit látunk. Nem mára, mint az igére kell támaszkodunk, ha az evangéliumi kereszténység nyírt előbb vinni akarjuk, mert nincs más biztos eszköz az akadályok leküzdésére; de ez aztán mindenre elegendő. Az élet nagy eredmények látsza leküzdésén buzgóbb szeretetre az iránt, mit hitünk alapjául vallunk; leküzdés munkára az evangélium eszt ügye érdekében. Legyen bár nagyok az akadályok, járjálunk és törsselel bennit az út, melyen futunk, ne esztégessünk; az, ami a biblia-társaságot a világot kormányzó hatalomná emelte, diadalra segített minket is.

Legközelebb a számbeli eredményekről számolunk be s egy pár vonat mutatók be a munka részleteiből.

Hamar Andor.

NEKROLOG.

Varga Pál

1824—1892.

Egy nemes jó szívet, egy faradhatatlan buzgalom, hit lelkipástorral református egyháznak ujra szegényebb.

Varga Pál, a szegedi ev. ref. egyház első lelkes, ki 33 éven át működött buzgon az általa megalkotott egyház megerősítésén, f. évi január hó 7-ik napján, rövid szenvedés után, befejezte nemes életét.

Egyzerő, puritán, fényleni nem kívánó, de áldásos élet volt az.

Varga Pál születt Tisza-Dobon 1824. jan. 6-án. Középiskolai s teológiai pályáját a debreczeni főiskolában szep eredményekkel megtutván, 1847-ben Gyónára ment rektornak. Itt töltött 3 évet. Innen Ságara rendeltetett biskóp lelkesül, majd egy év mulian Hodmező-Vasárhelyre hivatott segédlelkészül. Mint ilyen, gyakran járt be a vasárhelyi ref. egyház akkori filiaját képező Szegedre. Majd mikor 1858-ban a szegedi leányegház, nagyrészen az ó buzgó közreműködésével, anyae gyháza alakult, őt választotta meg első lelkipástorává.

Bizony szegény volt az a hávaiból új életre kelt kis egyház. A buzgó lelkes azonban rendes évi segélyt eszközölt ki a szomszédos nagy egyházaktól. Hodmező-Vasárhely, Szentes és Makó 3 éven át 100—100 forintot

szavaztak meg a szép misszióra hivatott kis egyház részére s egyuttal szép eredményt gyűjtet is indítottak.

Kezdetben az imaház és lelkesek bereit helyiséget helyeztetett el. De már 1859. év tavaszán megvásárolja az egyház (5251 forintért) az alsóvárosi kaszinó szent-háromság-utcai házat, s annak nagy termét tágas imaházza, többi részét kényelmes lelkesláka alakítja át. Majd csakhamar iskolahelyiséget is vásárol az imaházhoz közel. A buzgó lelkes Szeged szab. kir. város törvényhatóságához fordul segítségért s az a lelkes javadalmazás előbb (1860-ban) 300, majd (1877-ben) 650 forintot, a tanító fizetésére pedig 420 forintot szavaz meg, míg az egyház részére a belvárosban értékes templomtelket ajándékoz.

A legszebb bizonyása ez a legnagyobb kath. város, Szeged törvényhatósági bizottsága nemes gondolkodásának.

Boldogan láthatja a hú munkás egyháztól havonta való fejlődni, erősödni az evangéliumi kisiny mustarhoz erőteljes sűrűbe szökkenni.

De jött 1879. márc. 12-ike. Jött a nagy csapás, a magyar Alföld legnagyobb városát hullámcsíra temető, lakosait bujdosába úzó nagy árvíz. A külső tölések elszakadásával a lakosság nagy része szétfutott. De a hú pásztor nem hagyta el a veszélyben nyjait. Tapasztalt járt a veszélyes tölések ó maga is dolgozott, buzgólt, lelkisített. Mikor az ár betört, legelő dög volt egyháza értekeit menteni meg. A magától semmit sem mentett meg, de egyházától, mi csak menthető volt, semmit sem engedett elveszni. Segítseget nem kapván, azon a szerencsétlen jászakán ó maga tola talicsán, térdig érő vízben gázolva nehél, a családja részére föntartott biztos helyre egyháza felélt értekeit.

Az imaház dsszellőtt. Az egyházi élet egy időre szünetelt. Varga Pál Szentesre rendeltetett adminisztrátornak. Mintegy félv mulva azonban visszatért, hogy esztégedellenül kezdjen a romok fölépítéséhez.

Az örökérváló megkönnyorlt aláruvlt népen. A koronás király, ki 1000 forint elsőlt a lespótt egyház segélyére, a város ujjalkotásának nagy munkájára Tisza Lajos gróft küldte ki, ki oly fényesen írta be nevet nemcsak Szeged város, de a szegedi reformált egyház történelébe is. Ha az érdem legnagyobb része őt illeti is, utana ketegsekvil a faradhatatlan lelkes következik. Mig hitben lelkesített, áldozatra buzgólt, addig kívülül is mindenütt zörgött, hol csak egyháza részére segélyt remélt nyerni. Ő küldözte szét az egyház eső szózatát, mind megannyi kibocsájtott galambjait a reménynek, nemcsak a magyar hazában, hanem a távol külföldre: Német-, Angol- s Franciaországba is, és Istennek hála, nem tértek azok vissza a vízszázhoz oláig nélkül.

Igy épült fel, mintegy 43 ezer ft költséggel, a belvárosi renek kis templom, az új Szeged legszebb építménye, majd később a paplakot és az iskolát magában foglaló díszes egyházi épület, mely mintegy 22 ezer forintba került.

Mi, a kik a befejezett nagy munkát látjuk csak, el sem gondolhatjuk, mennyit faradhatott az, ki apránként hordis össze annak minden homokszemét.

Ketszer alkotta meg egyházát. Melyik alkotás volt a nehezebb, bajos volna megmondani. De annyit bizonyos, hogy egyik is elég volna arra, hogy egy emberi életnek becsét, emlékének áldást, nevének marandóságosok biztosítsa.

Jó lelke, buzgalma, példás szorgalma azés körben tette tiszteltté nevét.

Edzett, erőteljes ember volt, ki mindaddig nem ismerte a betegséget, míg nem 1885-ben makacs gégéjéba támadt s hangját elvesztette. Így a különben erős, mun-

Berecz Sándor nekrológja Varga Pálról
Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 35 (1892), 92.

kabíró férfi segédet lón kénytelen alkalmazni. A börtönlélekész szolgálatokat azonban mindenkor maga s nagy lelki gyönyörűséggel végezte. Nem egy erkölcsileg megjavult, egykor tevélyő hiúns áldja nyugó porát.

Halála váratlanul sújtotta egyházát s népes gyászoló családját.

Az egyháztanács nemcsak jegyzőkönyvében öröklítette meg a boldogult érdemeit, hanem kegyeletét kifejezendő, temetéséről is egyházi költségen gondoskodott, ravatalára díszes koszorút helyezett s külön gyászlapot adott ki. Koszorúkat küldtek ravatalára több egylet és számos tisztelő.

A temetési szertartást, a gyászoló család kívánságára, Szabó János esperes úr végezte s tartott a templomban az ő páratlan ékesszólásával magasztos gondolatokban gazdag órációt. A sírnál a boldogult káplánja imadkozott. A temetésen a város minden lelkésze megjelent s a városi hatóság, bíróságok, börtönigazgatóság képviselve voltak. Megható volt látni azt az impozáns részvetet, melylyel a nagy kath. város közönsége a ref. egyház első lelkipásztorát utolsó útjára kísérte.

A munkás élet fátykja kialsút, de példája, emléke sokáig fog még lelkesíteni s ragyog előttünk, mint a nap.

Szeged, 1892.

Berecz Sándor,
református időközi lelkész.

tásának és higgadt megvitatásának. Folytonos figyelemmel akarja kísérni oktatásügyünk minden ágát; foglalkozni fog a tanügyi politika és adminisztráció kérdéseivel, s kivált amaz eszmékkel, melyek iskolai ügyünk jelenlegi reformterekvéseiben nyilvánulnak; ilyenek: az egységes középiskola terve, a tanárképzés reformja, a testi nevelés ügye, kiadóóvás, internatus, nőnevelés kérdései stb. Figyelemmel fogja kísérni a hazai és külföldi tanügyi mozgalmakat, s ezek felől rendszeresen tájékoztatni fogja az olvasót. Ismertetéseket közöl a szaktavagó, nevezetesebb külföldi és hazai művekről és folyóiratokról. Kiváló gondot fordít közoktatásügyünk történetére és jelen állapotára. Közi az általánosabb érdekű adminisztrációs dolgokat és tudósításokat ad a pædagogiai társaság üléseiről, munkásságáról. Végre abban a szerencsés helyzetben lesz, hogy a közoktatásügyi tanács működéséről is hű képet rajzolhat és tanácskozásainak általános érdekű részleteit közölheti. Megjelenik minden hó elején, évenként legkevesebb 30, de lehetőleg 40 ívnyi terjedelemben. Előfiz. ára egész évre 5 ft. Az előfiz. penzék Lengyel Sándor társult. pénztárnokhoz (Budapest, II. Fő-utca 89. sz.) küldendők.

„Geschichte der Stadt Béla. Ein Beitrag zur zipser und vaterländischer Geschichtsforschung. 446 l. Irt. *Wöber-Samu*. Ára 1 ft. 60 kr. Igls, 1892. — *Wöber-Samu*, sz. bélai ev. lelkész, Lapunknak régi meleg barátja s a szaladellvi protestantizmusnak egyik legmunkásabb s legelkötelebb tagja.

Berecz Sándor nekrológja Varga Pálról *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 35 (1892), 93.

NEKROLOG.

Özv. Varga Pálné, sz. Kusztos Zsuzsanna
1834—1911.

Ott, a régi magyar dicsőséget hirdető visegrádi várakomok tövében, szerény kis családi hajlék udvarán, dörögtötte őszirózsák, lombjukat veszített orgonabokrok között tettünk utolsó tisztességet, mondtunk örök búcsút a jó, öreg „tiszteletes asszony”-nak.

Koporsóját nem állta körül ezernyi tömeg; felette nem borongott messze elható, általános grász, bizonyára nevét sem joggal feli a történetírás muzsája a késő idők számára; de erős a hitem, hogy az Élet Könyvének leg-ragyogóbb lapjaira miltatta őt az Úr.

Nem tudjak, hogy hosszú, áldásos életében mit csodáljunk inkább? Mert hitvesi hűsége, anyai szeretete, művelt, keresztény lelkülete, fáradhatatlan szorgalma, a nyomorúságon, szenvedésen, a világi veszteségeken mindig diadalmaszkodó hite egyaránt követelik, hogy nevét a nagyokat, a lelki nagyságokat megillető tisztelettel és kegyelettel ejtsük ki.

Annak a derék embernek, az Úr szolgájának, a szegedi ref. egyház megalapító első lelkeszőnek, Varga Pálnak sorsa valóban „kies helyre esett”, a mikor az isteni gondviselés újmutatását követve, Kusztos Zsuzsannát választotta feleségül, kiből Mária hite és Mártha szorgalma a legszebb harmóniában egyesült. Hit és szorgalom, — a szülői házában is ez volt a családi klendíum; ezt a „szép örökség”-et vitte hozományul férjének. Világi javakat nem is vihettek, hiszen atyja, a dömsödi gazdaszt, ügyszólván koldus-szegényé lett a szabadságharczot követő szomorú időkben, a mikor is végső menedék gyanánt a szerény tanítói pálya nyílt meg a hatalom által kifosztott, üldözött családó előtt. De e nehéz napokat is elviselhetővé tette a példás, szép családi élet, a hitvesnek önfeláldozó szeretete, a bajokban is helytálló vallásos lelkülete, a mely tulajdonságokat a testvérek közül talán Zsuzsanna öröklött legnagyobb mértékben. Így azt lehet mondanunk, hogy Varga Pál választása mellett első sorban a nemes családi hagyományok tették a hódmezővásárhelyi szegény tanítóleányt igazi papnévá.

Az élet, e szigorú tanítómeister igen nehéz feladatok elé állította őt. Férje a Szegeden és környékén szét-szórta heverő, élettelen csontok összegyűjtése, megtele-venítése, az egyházközség szervezése körül nagy, apostoli munkát végzett; de ebből a munkából a hű feleség is kivette a maga részét, kinek kiváló egyénisége, az emberekkel való érintkezésben végtelenül kedves, okos, lebilincselő modora a jó ügynek mindenütt csak hivatkozott. „Az egyházi élet fellendítésére vonzóvá és áldásosá tudta tenni családi tűzhelyét s általános tisztelet vette körül azt a papi hajlékot, melyre a nagy róm.

kath. város társadalmának sok ezer szeme tekintett.” (Sulyok István.) Pedig együtt lakott velük a szegénység, ez a nagy kísértő, annyi nemes ambíció megrontója, Sokszor beszélt a boldogult a szegedi kiáldalmas napokról, a nélkülözésekről, sőt a megüresedést kenyeres kórárról is; de azért boldogan tett bizonyosságot az isteni gondviselésről. Nagy gondnal, fáradsággal, a mai asszonyok előtt szinte hihetetlen erőfeszítéssel munkálkodott: övének boldogításáért, hat gyermekének testi-lelki jólétéért. Nem volt olyan nehéz körülmény, mely miatt lelke egyensúlyt veszített volna. A reméletes szegedi árviz hullám-sírába temethette annak a családi fészeknek oszlopait, falait; megemészthette a hűszeszendős munkának látható gyümölcseit, — de nem a szívnek reményességét, boldogságát. „A kik az Úrban bíznak, azoknak erjűk megújul.” A romokon új otthon épült, de legfőbb ékes-sége ennek is a régi munkás hit, a régi szeretet volt. A hit, mely e gyöngye női diadalmas küzdelmekre képes-sítette. A szeretet, melyet a világnak sokszor tapasztalt halátlansága daczára sem tagadtott meg soha.

Özvegyi fátályát, melyet haláláig igaz hűséggel viselt, 1892-ben vette fel a jó „tiszteletes asszony”, 38 évi boldog házaselet után. Csendes szívvel, imádsággal lélekkel fogadta az Úr kezéből e nagy próbát is, melynek terheit később a testi betegségek is súlyosbították. Elhagyta Szegedet, el azt a helyet, hová asszonyi évének édes-bús emlékei fűttek. Előbb Budapestre, kis idő mul-tán Visegrádra költözött. Ez utóbbi helyen élte le utolsó éveit, hol a halás gyermeki szeretet meglátó gyengédséggel vette körül az öreg édes anyát. Kicsiny volt a hajlék, egyszerű, szegényes, de az udvarán káprázatos pompában díszelő virágerdő, melyet a „tiszteletes as-szony” gyengéd keze ültetgetett, ápolgatott, — az a nemes, istenes lélek, mely Anna prófétaasszony buzgó-ságával készült az örökkévalóságha és az a tiszta sze-retet, mely anyát s gyermeket úgy összefűzött, — földi paradicsomná, Istennek házává avatták azt.

Életének utolsó nagy öröme az a szent alkalom volt, midőn — az 1910. évi karácsony ünnepén — a visegrádi protestánsok az első nyilvános istentiszteletre gyűltek össze. A volt szegedi papné is eljött köznök. Dermesztő hidegben, betegben, botra, leányának segítő karjára támaszkodva ugyan, de eljött. Imádsága már az Istenhez készülő keresztény imádsága volt; többé aztán nem láttuk a hívők gyűlékezetében.

Hosszú, kínos betegség közben, a mult év alkonyatával az ő földi élete is alkonyatra szállott. Utolsó nap-jaiban mindenre készen, a csendes megnyugvás hangján imádkozta velem: „Atyám, legyen meg a te akaratod”. S a mint egész életében mindig a szeretet tényei koszorúzták hitét, úgy most is jócskekedettel párosította hit-teljes, szinte végső imáját: a visegrádi szörvány gon-dozására 500 K alapítványt tett. Jó szívvel, boldogsággal könyező szemekkel ajánlotta fel az Úr oltárára az özvegyi évek filréiből gyűjtögetett összeget, melyben ő is, mint az evangéliumi szegény özvegy, odaadta mindenét.

Öry Lajos nekrológia Varga Pálnéről
Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 55 (1912), 185.

November 21-én aztán „elvégeztetett minden”. Teremtője 78 évet engedett számára s javarésze ennek is fáradtság és nyomorúság volt, de a „nemes harczot megharcolta, hitét megtartotta”, lelkét tisztán, hőfehéren adta vissza Urának kezébe. Nekünk pedig híven folytatott életével ragyogó példát szolgáltatott arra, hogy lehetünk mi kicsinyek, erőteleneek, szegények, elvetettek, de az Úr kegyelme nagyokká, erősekké, gazdagokká, diadalmasokká tehet bennünket, ha hívő szívvel „keressük Istennek országát s annak igazságát”.

A boldog emlékeztető „tisztelotes asszony” földi maradványaitól a visegrádi gyászház udvarán vettünk érzékeny bucsút s tettünk ravatala mellett erős fogadást, hogy „a szegedi szegény papné gazdag szívről mindig híven emlékeztünk”. Fiai és leányai aztán, mint Jakóbot hálás gyermekei, elvitték a régi hazába... Szegedre vitték, rég porladó hű férje mellé, hogy a kik egyek voltak az életben, legyenek együtt a halálban, szívük vágya szerint: „lelkem a lelkeddel egy Isten imádjon, testem a testeddel egy sírban nyugodjon”.

„Boldogok a halottak, a kik az Úrban halnak meg, mert megnyugsznak az ő fáradtságuktól és az ő cselekedeteik követik őket.” (Jel. XIV. 13.)

Öry Lajos.

dalmi szemle. Gyenge János: A franczia szeparáció története. V. F. Weinl H.: Biblische Theologie des Neuen Testaments. Sz. M. V. Társulati értesítő. Pályázat Koszora-füzetekre.

Bekesség nektek. Ily ezim alatt adott ki *Izsák* Aladár somogyjádi ref. lelkész hat vallásos elmélkedést. Az elmélkedések címei: A mulandó élet az örökkévalóság szempontjából, Az ismeretlen Isten, Az isteni szeretet üdvünkéje, Istennek fiai — Istennek munkatársai, Nemi különbség — közös elhivatás, Keresztényen felekeztek. — Az elmélkedések ismertetésére még visszatérünk. Addig is ajánljuk őket olvasóink figyelmébe. A Hornyánszky Viktor által szépen kiállított kötet szerzőnél rendelhető meg 3-45 koronáért.

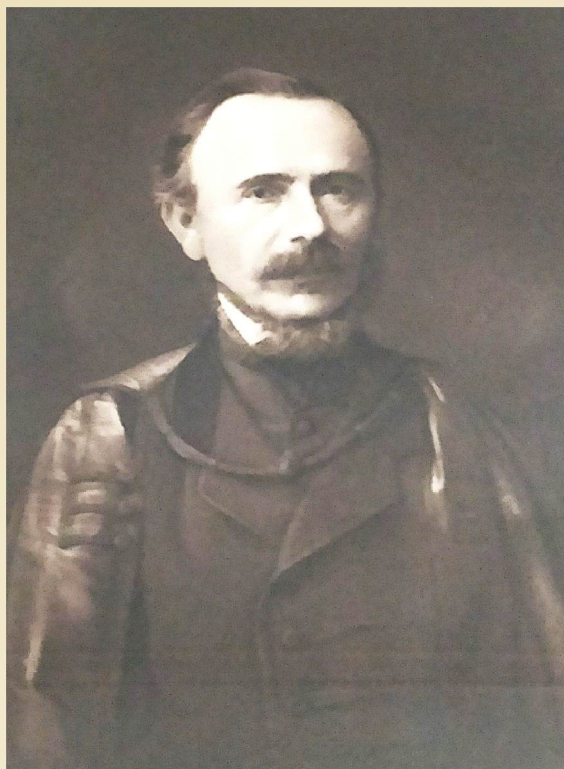
EGYHÁZ.

Lelkészválasztások. A mezőkeresztesi ref. egyház Vajda Sándor tiszavalki lelkész, — a székesfehérvári ev. gyülekezet Rozsday József tiszakerületi püspöki segédet, — a rimafürdői ev. gyülekezet Kolbenhayer József nyugati lelkész választotta meg lelkipásztorul.

Lelkészbeiktatás. A hajdúböszörményi ref. gyülekezet folyó hó 10-én iktatta be lelkései hivatalába dr. Baltazár Dezső utódát, Marjay Pétert. A hivatalos beiktatást Kiss Ferencz esperes végezte.

Egyházkerületi választások. A dunántúli ref. egyházkerület kiküldött bizottsága legközelebb bontotta fel

Öry Lajos nekrológja Varga Pálnéról
Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 55 (1912), 186.

Varga Pál portréja, 1824
Szeged-Kálvin téri Református Egyházközség